

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANA BİLİM DALI

**DENETİMLİ SERBESTLİK UZMANLARININ
TÜKENMİŞLİK DÜZEYİ İLE BAĞIMLILIK
YAPICI MADDE KULLANAN BİREYLERE
YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİDE EMPATİK EĞİLİMİN
ARACI ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

HATİCE ŞAHİN

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANA BİLİM DALI

**DENETİMLİ SERBESTLİK UZMANLARININ
TÜKENMİŞLİK DÜZEYİ İLE BAĞIMLILIK
YAPICI MADDE KULLANAN BİREYLERE
YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİDE EMPATİK EĞİLİMİN
ARACI ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

HATİCE ŞAHİN

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDA ARITÜRK

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Denetimli Serbestlik Uzmanlarının Tükenmişlik Düzeyi ile Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişkide Empatik Eğilimin Aracı Rolü” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.07.2023

Hatice ŞAHİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**DENETİMLİ SERBESTLİK UZMANLARININ TÜKENMİŞLİK DÜZEYİ
İLE BAĞIMLILIK YAPICI MADDE KULLANAN BİREYLERE YÖNELİK
TUTUM VE DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE EMPATİK
EĞİLİMİN ARACI ROLÜ**

Hatice ŞAHİN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Ana Bilim Dalı

Bu çalışma ile denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyleri ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışları arasındaki ilişkide empatik eğilimin rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca denetimli serbestlik uzmanlarının yaşı, meslek grubu, çalışma süresi, denetimli serbestlik alanında çalışmayı isteyerek seçme gibi değişkenler ile tükenmişlik düzeyleri, empatik eğilimleri ve bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek hedeflenmektedir.

Araştırmanın evreni Türkiye genelinde denetimli serbestlik müdürlüklerinde görev yapan denetimli serbestlik uzmanlarıdır. Örneklem grubunda ise bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilecek 292 denetimli serbestlik uzmanına ulaşılmıştır. Araştırmada, çalışmanın yazarı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, Empatik Eğilim Ölçeği, Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır.

Veriler SPSS-22 programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi için frekans, ortalama, bağımsız gruplar için T testi, ANOVA, korelasyon, basit regresyon kullanılmıştır.

Araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkilere bakıldığında; denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyi alt boyutu olan

duyarsızlaşma ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasında negatif yönde ve anlamlı, denetimli serbestlik uzmanlarının empatik eğilimleri ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasında çok düşük seviyede negatif yönlü ilişki olmasına rağmen aralarında anlamsız bir ilişki olduğu, empatik eğilim ile tükenmişlik düzeyi arasında orta düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma bulguları alanyazında yer alan çalışmalar ile karşılaştırılarak çalışmanın sınırlılıklarına yer verilmiş ve ileride yapılacak çalışmalar için önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetimli Serbestlik, Denetimli Serbestlik Uzmanı, Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum, Empatik Eğilim, Tükenmişlik

ABSTRACT

Master's Thesis

The Mediating Role Of Empathic Tendencies in The Relationship Between The Burnout Level and The Attitudes and Behaviors of Probation Specialists Towards Addictive Substance Users

Hatice ŞAHİN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Science

Department of Psychology Program

With this study, it is aimed to examine the role of empathic tendency in the relationship between the burnout levels of probation experts and their negative attitudes and behaviors towards individuals who use addictive substances. In addition, it is aimed to examine the relationship between probation specialists' age, occupational group, working time, willingly choosing to work in the field of probation, and their burnout levels, empathic tendencies, and negative attitudes and behaviors towards individuals using addictive substances.

The universe of the research is probation experts working in probation directorates throughout Turkey. In the sample group, 292 probation experts, who were selected from this population by simple random sampling, were reached. Personal Information Form, Empathic Tendency Scale, Attitudes and Behaviors Scale for Individuals Using Addictive Substances and Maslach Burnout Scale were used in the study.

The data were analyzed with the SPSS-22 program. Frequency, mean, t-test for independent groups, ANOVA, correlation, simple regression were used for data analysis. Considering the relationships between the independent and dependent variables of the research; There is a negative and significant relationship between probation specialists' depersonalization which is lower dimension of burnout level and their negative attitudes towards individuals using addictive substances, there is a very

low negative correlation between probation specialists' empathic tendencies and their negative attitudes towards individuals who use addictive substances, but there is a no significant relationship between them. A moderately positive and significant relationship was found between the level of burnout and emphatic tendency. By comparing the research findings with the studies in the literature, the limitations of the study and suggestions for future research are given.

Keywords: Probation, Probation Expert, Attitudes and Behaviors Towards Individuals Who Use Addictive Substances, Emphatic Tendency, Burnout

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
ÖN SÖZ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AMAÇ

1.1. Denetimli Serbestlik	5
1.1.1. Denetimli Serbestlik Uzmanı ve Görevleri	5
1.1.2. Madde Kullanım Nedeniyle Denetimli Serbestliğe Gelen Yükümlülere Yönelik Yapılan İyileştirme Çalışmaları.....	7
1.1.2.1. Bireysel Görüşme	8
1.1.2.2. Grup Çalışması	8
1.1.2.3. Seminer.....	9
1.1.2.4. Boş Zaman Yapılandırması	9
1.2. Tükenmişlik	9
1.2.1. Tükenmişlik Kavramı	9
1.2.2. Tükenmişliğin Önemi	11
1.2.3. Tükenmişliğin Alt Boyutları	12
1.2.3.1. Maslach Tükenmişlik Modeline Göre Tükenmişliğin Alt Boyutları.....	12
1.2.3.2. Oldenburg Tükenmişlik Modeline Göre Tükenmişliğin Alt Boyutları.....	16
1.2.4. Tükenmişliğin Nedenleri	18

1.2.4.1. Bireysel Faktörler	18
1.2.4.2. Çevresel ve Örgütsel Faktörler	21
1.2.5. Tükenmişliğin Belirti ve Etkileri	23
1.2.5.1. Fiziksel Belirti ve Etkiler	23
1.2.5.2. Psikolojik Belirti ve Etkiler	24
1.2.5.3. Davranışsal Belirti ve Örgütsel Etkiler	25
1.3. Bağımlılık	28
1.3.1. Bağımlılık Kavramı	28
1.3.2. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Etkileri	28
1.3.3. DSM – V’te Yer Alan Madde Kullanım Bozukluğu Tanı Kriterleri	30
1.3.4. Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanım Nedenleri ve Risk Faktörleri ..	31
1.3.4.1. Biyolojik Nedenler	31
1.3.4.2. Psikolojik Nedenler	32
1.3.4.3. Sosyal Nedenler	32
1.3.4.4. Risk Faktörleri	33
1.3.5. Madde Bağımlılığına Yönelik Tutum ve Davranışlar	34
1.4. Empati	36
1.4.1. Empati Kavramı	36
1.4.2. Empatinin Bileşenleri ve Aşamalı Sınıflandırması	37
1.4.2.1. Empatinin Bileşenleri	37
1.4.2.2. Aşamalı Empati Sınıflandırması	38
1.4.3. Empati ile İlgili Kuramlar	39
1.4.3.1. Çıkarsama Kuramı	39
1.4.3.2. Rol Oynama Kuramı	39
1.4.3.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati	40
1.4.4. Empatinin İki Boyutu	40
1.4.4.1. Empatik Beceri	40
1.4.4.2. Empatik Eğilim	41
1.4.5. Denetimli Serbestlik Uzmanları için Empatik Eğilimin, Tükenmişlik Düzeyinin ve Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışların Önemi	46

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Örneklem	50
2.2. Veri Toplamak İçin Kullanılan Form ve Ölçekler	52
2.2.1. Kişisel Bilgi Formu	52
2.2.2. Empatik Eğilim Ölçeği	52
2.2.3. Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranış Ölçeği.....	52
2.2.4. Maslach Tükenmişlik Ölçeği.....	53
2.3. Araştırmaya Dahil Olma Kriterleri	53
2.4. Veri Toplama ve İstatistiksel Analiz.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Verileri.....	55
3.2. Değişkenlerin Kendi Aralarındaki İlişkisel Analizleri.....	56
3.3. Demografik Değişkenlere Yönelik İlişki Analizleri	57
3.3.1. Yaş Aralığına Göre Değişkenlerin İncelenmesi	57
3.3.2. Eğitim Düzeyine Göre Değişkenlerin İncelenmesi	58
3.3.3. Denetimli Serbestlik Uzmanı Olmayı İsteyerek ya da İstemeyerek Seçme Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi.....	59
3.3.4. Hizmet Yılı Açısına Göre Değişkenlerin İncelenmesi	60
3.3.5. Meslek Grubuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi.....	61
3.3.6. Sigara Kullanma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi.....	61
3.3.7. Alkol Kullanma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi.....	61
3.3.8. Madde Bağımlılığı İle İlgili Bir Eğitim Alma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi.....	62
3.4. Regresyon Analizleri	62

3.4.1. Duyarsızlaşma – Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Regresyon Analizi	62
3.4.2. Empatik Eğilim - Tükenmişlik Regresyon Analizi	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

4.1. Hipotezlerin Değerlendirilmesi.....	64
4.2. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Güçlü Yanları	73
SONUÇ	76
ÖNERİLER	78
KAYNAKÇA	81
EKLER	103

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Etkileri	29
Tablo 2. Demografik Bilgiler.....	51
Tablo 3. Ölçek Puanlarının Tanımlayıcı İstatistiksel Analizi.....	55
Tablo 4. Değişkenlerin Kendi Aralarındaki İlişkisel Analizleri	556
Tablo 5. Denetimli Serbestlik Uzmanı Olmayı İsteyerek ya da İstemeyerek Seçme Durumuna Göre Değişkenlerin Bağımsız T Testi Analizi..	60
Tablo 6. Duyarsızlaşma – Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Regresyon Analizi.....	62
Tablo 7. Empatik Eğilim - Tükenmişlik Regresyon Analizi	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Genel Uyum Sürecinin Üç Aşaması (Selye, 1978)	10
Şekil 2. Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Boyutu ve Yaş Arasındaki İlişki.....	58
Şekil 3. Eğitim Düzeyi ile Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Arasındaki İlişki	58
Şekil 4. Eğitim Düzeyi ve Kişisel Başarıda Azalma Arasındaki İlişki.....	59

ÖN SÖZ

Uzun bir aradan sonra kaldığım yerden büyük bir heyecanla devam ettiğim yüksek lisans eğitim sürecimde bana eşlik eden ve benimle yakından ilgilenen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Seda Arıtürk'e, yüksek lisansa geri dönüş sürecimi kolaylaştıran ve jüri üyesi olmayı kabul eden değerli hocam Prof. Dr. Burcu Güler'e, içimdeki akademik çalışma hevesine benden daha fazla güvenip beni cesaretlendiren Dr. Öğretim Üyesi Umut Çıvgın'a,

Meslek hayatıma onun gibi bir amirle başladığım için kendimi çok şanslı hissettiren değerli müdürüm Sayın Abdullah Savaş'a, İzmir Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'nde beraber çalıştığım, hem aynı odayı hem de hayatı paylaştığım oda arkadaşım Hatice Demet Selçuk'a,

Veri toplama sürecinde samimiyet ve içtenlikle ölçekleri dolduran tüm denetimli serbestlik uzmanlarına,

Kısa zamanda hayatıma anlamlı dokunuşlar yapan ve hep yanımda olduğumu bildiğim Dr. Öğretim Üyesi Adonis Çiğdem Erkunt Kanoğlu'na ve Uzman Psikolog Zeynep Gültekin'e çok teşekkür ediyorum.

Bana her zaman her koşulda destek olan anneme, babama ve ablama,

Her daim sevincimi ve üzüntümü içtenlikle paylaştığım Goncagül ve Sultan'a,

Varlığıyla kalbimin ritmini değiştiren canım eşim Dr. Abdulvahap Şahin'e, dünyaya geldikten sonra hayatımı her daim bahara ve çiçek bahçesine çeviren kızlarım Bahar ve Ayten Gülce 'ye çok teşekkür ediyorum.

Son ve en kıymetli teşekkürüm çok özlediğim anneanneme..

Hatice ŞAHİN

İzmir-2023

GİRİŞ

Denetimli serbestlik, şüpheli, sanık veya hükümlünün toplum içinde denetim ve takibinin yapıldığı, iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması için ihtiyaç duyulan her türlü hizmet, program ve kaynakların sağlandığı bir infaz sistemidir (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021). Denetimli serbestlik sisteminin temel hedeflerinden biri olan yükümlülerin iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması süreçlerinin gereği olan tüm eğitim ve iyileştirme çalışmaları denetimli serbestlik uzmanlarınca faaliyete geçirilir.

Kişilerin iş ve ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak günlük yaşantılarındaki işlerin yolunda gitmediği yönünde geliştirilen düşüncelerin artmasıyla birlikte ortaya çıkan tükenmişlik kavramı günümüz modern dünyasında varlığını devam ettiren bir kavramdır. Tükenmişlik, kaynaklar üzerindeki yüksek seviyede taleplerden kaynaklanan başarısızlık ve yıpranma olarak tanımlanmış (Freudenberger, 1974) ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma alt boyutlarında ele alınmıştır (Maslach ve ark., 2001). Duygusal tükenme, yıpranma, enerji kaybı yorgunluk gibi ifadelerle eşleştirilirken; duyarsızlaşma, işten ve kendinden uzaklaşma ile; kişisel başarıda azalma ise duygusal ve fiziksel tükenme ile gelen kişisel yetersizlik kavramları ile ilişkilendirilir (Maslach ve ark., 2001). Tükenmişlik farklı meslek gruplarında incelenmiştir. Öğretmenlerin tükenmişlik seviyeleri incelendiğinde, sosyal destek alan öğretmenlerin almayanlara göre daha az tükenmişlik yaşadıkları ve psikolojik destek alan öğretmenlerin almayanlara göre daha düşük tükenmişlik puanına sahip olduğu görülmüştür (Gündüz, 2005). Farklı kurumlarda çalışan psikologların yaşam ve iş doyumu ve tükenmişlik seviyeleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde bakım merkezi ve danışmanlık merkezinde görev alan psikologların ceza infaz kurumda görev alan psikologlara göre daha az tükenmişlik yaşadıkları belirtilmektedir (Senter ve ark., 2010). Denetimli serbestlik uzmanlarının (psikolog, sosyal hizmet uzmanı, sosyolog ve öğretmen) tükenmişlik seviyelerine bakıldığında, öğretmen ve sosyologların duygusal tükenmelerinin sosyal

hizmet uzmanlarına oranla daha düşük olduğu bulgulanmıştır (Aslanyürek- Zorlu, 2014). Buradan hareketle, farklı meslek gruplarından kişilerin tükenmişlik yaşadığı ve tükenmişlik düzeylerinin de mesleklere göre farklılaştığı söylenebilir. Tükenmişliğin çeşitli meslek gruplarında görülmesi bu konunun incelenmesine yönelik ilgiyi arttırmaktadır.

Madde kullanımının madde kullanan birey üzerindeki biyolojik ve psikolojik etkileri, aynı zamanda bireyin aile ve sosyal çevresini olumsuz yönde etkilemesi günümüz dünyasında önemli bir sorundur. Gittikçe yaygınlaşmaya başlayan bağımlılık yapıcı madde kullanımı ile psikolojik, ekonomik, sosyolojik ve politik sorunlar da artış göstermektedir (Karataşoğlu, 2013; Tamer ve Aydın, 1998). Madde bağımlılığının ortaya çıkmasında etkili olan psikolojik, fizyolojik, toplumsal faktörler, madde bağımlılığın tedavisinde de kullanılmaktadır ve bu multidisipliner sistem tarafından bireye ihtiyacı olan tıbbi tedavinin verilmesinin yanı sıra, psiko-sosyal tedavi programları da uygulanmaktadır (Köknel, 1998).

Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik toplumsal tutumlar genellikle madde kullanımı olan kişilerin, ahlaksız, suça meyilli, tehlikeli ve saldırgan oldukları yönündedir (Husak, 2004; Link ve ark.,1999; Boekel ve ark., 2015; Corrigan ve ark., 2009). Aynı zamanda, madde kullanımı olan kişilerin iş hayatlarını başarılı ve sistematik bir şekilde sürdüremeyecekleri, iletişim kurmada zorlandıkları veya başarısız oldukları ve kendi geleceklerini inşa etmede başarısız olacaklarına ilişkin görüşler de madde bağımlılığı olan kişilere yönelik tutumlar arasında yer almaktadır (Boekel ve ark., 2015). Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik bu olumsuz tutum ve etiketlemeler, bireyin bağımlı olduğunu kabullenmesini zorlaştırmakta, toplumdan gördüğü ötekileştirme nedeni ile bağımlılığını saklamaya itmekte ve ailesi ile arasındaki ilişkileri zayıflatarak bireyi aile ve yakın çevresinin desteğinden mahrum bırakmaktadır (Cunningham ve ark.,1993; Ritson 1999).

Empati kavramı geçmişi felsefi düşünce başlangıcına kadar dayandırılır (Stotland ve ark., 1978). Bu denli kapsamlı bir geçmişe rağmen, empati farklı çalışmalarda farklı uzmanlardan tarafından farklı tanımlar almıştır (Decety ve Jackson, 2004). Dökmen (1994) empati kavramını, bireyin kendini karşısındaki bireyin yerine koymasını ve yerine koyduğu kişinin içsel dünyasını, duygu ve düşüncelerini anlayıp ifade etmesi olarak tanımlamıştır ve empatiyi empatik eğilim ve empatik beceri olmak

üzere iki boyutta ele almıştır. Empatik eğilim, empatinin duygusal boyutu iken, empatik beceri, kişinin empati kurabilme durumudur (Dökmen, 1994).

Empatik eğilim, empatinin duygusal boyutuna vurgu yaparken aynı zamanda kişinin empati kurabilme potansiyeli olarak tanımlanabilir (Koç, 2016). Empatik eğilime sahip olan kişilerde, karşı taraftaki kişinin duygusal problemlerine yönelme ve kişiye yardım etme isteği ön plandadır. Empatik eğilim, kişiler arası farklılık göstermektedir. Genellikle empatik eğilim incelenirken kişinin duygusal duyarlılığı değerlendirilir ve empatik eğilim ile ilgili yapılan çalışmalarda bireyin empati kurabilmesi için ihtiyacı olan etmenin yüksek düzeyde empatik duyarlılık olduğu vurgulanmaktadır (Taşdemir, 1999). Empatik eğilim kavramını demografik değişkenler üzerinden incelendiğinde, empatik eğilimin sosyo-ekonomik düzey ve cinsiyet açısından bir farklılık göstermediği belirtilirken (Ekinci, 2009), farklı bir çalışmada kadınların daha yüksek empatik eğilime sahip oldukları (Yıldırım, 1992) belirtilmiştir. Empatik eğilim genellikle hemşire, öğretmen ve ruh sağlığı çalışanları gibi meslek grupları üzerinde incelenmiş ve empatik eğilimlerinin yüksek olduğu vurgulanmıştır (Özcan 2012; Akbulut ve Sağlam, 2010; Tanrıdağ, 1992).

Denetimli serbetlikte çalışan memurların yükümlülere yönelik tutumları ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelendiği Ersayan ve arkadaşlarının (2021) araştırmasında, İstanbul'daki bir denetimli serbestlik bürosunda görev alan 115 memur ile çalışılmıştır. Çalışmada iş tükenmişliği; duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarı altında değerlendirilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda, yükümlülere yönelik tutum ve tükenmişlik alt boyutu olan duyarsızlaşma ilişkili bulunmuştur. Yükümlülere yönelik olumlu tutum arttıkça memurların duyarsızlaşma seviyelerinde azalma görülmüştür. Bununla birlikte, tükenmişlik alt boyutu olan duygusal tükenme ile yükümlüye yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Bu çalışma denetimli serbestlik memurlarına uygulandığı için denetimli serbestlik uzmanlarının verilerini yansıtmamaktadır. Denetimli serbestlik uzmanlarının madde kullanımı olan kişilere yönelik tutumu, tükenmişlik ve empatik eğilim düzeylerinin ilişkisel olarak incelendiği bir çalışma alanyazında mümkün olduğunca araştırılmış ancak bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu eksiklik nedeni ile konunun kapsamlı değerlendirilmesi ve uzmanların tutumlarının, tükenmişliklerinin ve empatik eğilimlerinin çoklu ilişkilendirilmesi bu çalışmada yapılmıştır.

Yukarıda ifade edilen empatik eğilim, bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve tükenmişlik kavramları bu çalışmada denetimli serbestlik uzmanları üzerinde gözlenmiş olup kavramlar arası ilişkiler incelenmiştir. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyleri ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkide empatik eğilimin rolünü incelemektir. Ayrıca denetimli serbestlik uzmanlarının yaşı, meslek grubu, çalışma süresi, denetimli serbestlik alanında çalışmayı isteyerek seçme gibi değişkenler ile tükenmişlik düzeyleri, empatik eğilimleri ve bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AMAÇ

1.1. DENETİMLİ SERBESTLİK

Denetimli serbestlik kavramı, 10 Kasım 2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği (DSHY)’nin 4.maddesinde yer alan f bendinde “*Şüpheli, sanık veya hükümlünün toplum içinde denetim ve takibinin yapıldığı, iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması için ihtiyaç duyulan her türlü hizmet, program ve kaynakların sağlandığı bir infaz sistemi*” ifadesiyle açıklanmaktadır.

1.1.1. Denetimli Serbestlik Uzmanı ve Görevleri

Denetimli serbestlik sisteminin temel hedeflerinden biri olan yükümlülerin iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması süreçlerinin gereği olan tüm eğitim ve iyileştirme çalışmaları denetimli serbestlik uzmanlarınca faaliyete geçirilir.

Bütüncül bir bakış açısıyla denetimli serbestlik uzmanı kadrosunda psikolog, sosyal çalışmacı, sosyolog ve öğretmenler yer almaktadır. Denetimli serbestlik uzmanı genel olarak yükümlünün iyileştirilmesi ve toplumla yeniden bütünleştirilmesi için denetim planında belirlenen çalışmaların uygunluğunu değerlendirme, uygun olmaması durumunda gerekli çalışmaların eklenmesi ya da yükümlünün ihtiyacını karşılamayan çalışmaların çıkarılması hususunda İnfaz İşlemleri Değerlendirme Komisyonu’na teklifte bulunma ve iyileştirme çalışmalarını yürütmekle görevlidir (DSHY, 2021).

Denetimli serbestlik uzmanları, denetimli serbestlik müdürlüklerinde bulunan değerlendirme ve planlama bürosu, eğitim ve iyileştirme bürosu, çocuk hizmetleri bürosu, koruma kurulları bürosunda görev yapmaktadır. Büro bazında denetimli serbestlik uzmanlarının görevleri aşağıda yer almaktadır:

- Değerlendirme ve planlama bürosunda görevlendirilen denetimli serbestlik uzmanı, yükümlünün Araştırma ve Değerlendirme Formu aracılığı ile belirlenen yeniden suç işlemesine sebep olabilecek riskleri ve ihtiyaçları ortadan kaldırmaya yönelik verilen yükümlülüklerin ve tüm denetimli serbestlik sürecinde uyulması gereken kuralların listelendiği denetim planının yükümlüye uygunluğunu kontrol eder. Büroda bulunan personele danışmanlık yapar gerektiğinde ise yükümlüye Araştırma ve Değerlendirme Formu'nu uygular (DSHY, 2021).

- Adli merciler tarafından verilen karar kapsamında danışmanlık ve ıslaha yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gereken yükümlülere yönelik çalışmalar ilgili büroda görevlendirilen uzmanlarca gerçekleştirilmektedir.

- Rehberlik ve iyileştirme çalışmaları kapsamında yükümlülerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve toplumsal hayata uyum becerilerinin geliştirilmesi; ilgili başka kurumlarla ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışılarak boş zamanların yapılandırılarak doldurulması amacıyla iş, meslek ve hobi kurslarının düzenlenmesi ve yükümlülerin ihtiyaç becerilerine göre ilgili kurslara yönlendirilmesi faaliyetleri düzenlenmektedir.

- Ayrıca, özel hayatın gizliliğini gözeterek yükümlülerin aileleri, okulları ve işyerleri ile iş birliği yaparak yükümlünün ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar düzenleme, diğer kurum ve kuruluşlar ve STK'lar ile işbirliği içinde eğitim ve iyileştirme programları geliştirme ve uygulama uzmanların görevlerinden bazılarıdır (DSHY, 2021).

- Suça sürüklenen çocuklarla çalışma hususunda özel bir hizmet içi eğitim alan denetimli serbestlik uzmanı çocuk hizmetleri bürosunda sadece çocuklara yönelik hizmetler için görevlendirilir. Suça sürüklenen çocuklarla çalışan denetimli serbestlik uzmanı yetişkin yükümlülerde olduğu gibi çocuğun yeniden suça sürüklenmesine neden olabilecek riskler ve ihtiyaçları belirleyerek gerekli eğitim ve iyileştirme çalışmalarını uygular. Suç tekrarının önlenmesine yönelik bütüncül yaklaşım gereği ev, okul, iş yeri gibi çocuğun iletişim halinde olduğu kişiler ve kurumlara çeşitli aralıklarla ziyaret yapar (DSHY, 2021).

- İnfaz işleri ve değerlendirme komisyonunda görevli denetimli serbestlik uzmanı komisyon tarafından gerçekleştirilen denetim planında yer alan yükümlülüklerin kanun ve yönetmelikte yer alan ifadeler ile yükümlünün topluma

kazandırılmasına yönelik gerekli ihtiyaçlarına uygun olup olmadığının değerlendirilmesi, gerekli görülmesi durumunda denetim planının risk ve değerlendirme aracı uygulanmak suretiyle yenilenmesi gibi işlemlerde görüş bildirir (DSHY, 2021).

- Koruma kurulları bürosunda görevlendirilen denetimli serbestlik uzmanı koruma kurulları çalışmaları çerçevesinde, bölgede bulunan çeşitli kamu kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve dernekler gibi kurumlarla iletişime geçerek denetim serbestlik sisteminin görünürlüğünün artırılması ve dış kurumlar tarafından düzenlenerek yükümlülerin katılım sağlayabileceği eğitsel, kültürel ve sportif faaliyetlerin organize edilmesi amacıyla çeşitli ziyaretler gerçekleştirir (DSHY, 2021).

Tüm denetimli serbestlik uzmanları mevcut çalıştığı bürodaki görevleri kapsamında bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilerle çalışmaktadır.

1.1.2. Madde Kullanım Nedeniyle Denetimli Serbestliğe Gelen Yükümlülere Yönelik Yapılan İyileştirme Çalışmaları

Türk Ceza Kanunu'nun 191. Maddesi'ndeki "*Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın alan, kabul eden veya bulunduran ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanan kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. ... Bu suçtan dolayı başlatılan soruşturmada şüpheli hakkında beş yıl süreyle kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilir.... Erteleme süresi zarfında şüpheli hakkında asgari bir yıl süreyle denetimli serbestlik tedbiri uygulanır....*" hükmü gereğince kişilere verilen denetimli serbestlik tedbiri kapsamında planlı ve sistematik bir şekilde iyileştirme faaliyetleri aktif olarak yürütülmektedir.

İyileştirme çalışmaları, yükümlüleri aile içi ve sosyal hayata hazırlama, sosyal düzende yeniden suça karışmadan hayatı sürdürme için destekleme, psikolojik problemlerin olması durumunda yetkili kurumlara yönlendirme, bireylere ve sorunlara karşı toplumsal bilincin ve duyarlılığın geliştirilmesine yönelik hizmetleri kapsamaktadır.

İyileştirme çalışmalarında yapılandırılmış programlar kullanılmakta, bireysel ve grup çalışması formatında yürütülen faaliyetler tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda devamlı surette yenilenmekte ve içerikleri zenginleştirilmektedir. Ayrıca seminer ve boş zaman yapılandırması ile yükümlüler desteklenmektedir.

1.1.2.1.Bireysel Görüşme

Eğitim ve iyileştirme çalışmalarına yükümlü ile uzmanın tanışması ve yükümlünün denetimli serbestlik sürecine neden olan bilgilerinin uzman tarafından alınması amacı doğrultusunda bireysel görüşme ile başlanmaktadır. Bireysel görüşme, kurum kurallarına uygun olan fiziki koşullarda, daha önceden tespit edilmiş bir amaç ve plan kapsamında yürütülmektedir (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

Bireysel görüşmenin iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. İlk aşama; uzman ile yükümlünün profesyonel iş birliğinin oluşması, uzmanın yükümlüyü tanıyarak onun için hazırlanan yükümlülüklerin kontrol edilmesi ve uygun olup olmadığının karar verilmesi amacıyla yapılan değerlendirme grşmeleridir.

İkinci aşama ise değerlendirme görüşmelerinde kişinin grup çalışması yerine bireysel müdahaleden daha fazla yararlanacağı ya da mağdur için daha koruyucu olacağına karar verilmesi halinde, yükümlünün düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını birebir çalışarak düzenlenmesini amaçlayan uzun süreli bireysel görüşmeler düzenlenmesidir.

1.1.2.2.Grup alışması

Eğitim ve iyileştirme çalışmalarının ikinci adımı grup çalışmalarıdır. Madde kullanımı nedeniyle gelen yükümlülere yönelik maddelerin kişilere verdiği zararlar hakkında bilgilendirme, madde kullanımını sonlandırma için kişide istek oluşturma, madde kullanımının neden olduğu hastalıklardan uzak kalma yöntemlerinin öğretilmesi, madde kullanım isteğine neden olabilecek olumsuz düşünceler hakkında farkındalık sağlanarak yeniden kullanımı önleyecek beceriler geliştirilmesi amacıyla Sigara Alkol ve Madde Bağımlılığı Farkındalık Programı uygulanmaktadır.

Ayrıca gönüllük esasına dayalı olarak çocuğu madde kullanımından denetimli serbestlik altında bulunan ailelere yönelik uygulanan Bağımlılıkla Mücadelede Aile Programı (BAMAP) ile bağımlılık konusunda tedavi gören ya da denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan gençlerin ailelerine sağlıklı bir şekilde ulaşmak, onlarla doğru bilinen yanlışlar üzerine eğilmek, kayma ve nüks durumlarında ne yapmaları gerektiğini anlatmak, tedavi sürecinin zorluklarına ve bireye sağlayacağı katkının

önemine dikkat çekmek, çaresizlik-umutsuzluk ve başarısızlıkla başa çıkma yöntemleri hakkında aile üyelerini bilgilendirmek, onların korkularıyla baş etmesine yardımcı olmak, problem çözme becerilerini güçlendirmek konularında desteklemeyi hedeflemektedir.

1.1.2.3.Seminer

Seminer çalışmaları; alkol, madde, tütün ve teknoloji bağımlılıkları ve zararları konularında bilgilendirme yapmak amacıyla gerçekleştirilen, denetimli serbestlik uzmanlarının ya da konuyla ilgili farklı kurumdan görevlendirilen uzmanlar tarafından düzenlenen toplantılardır. Sağlık seminerleri kapsamında bağımlılık türleri ile mücadele sürecinde destekleyici bilgiler verilmektedir.

1.1.2.4.Boş Zaman Yapılandırması

Boş zamanların yapılandırılması; yükümlünün toplum ile kaynaşmasına destek olmak, olumlu yöndeki sosyal davranışlarını, ilgili oldukları konuları ve becerilerini geliştirecek toplumsal açıdan uyumlu bir kişi olması için, isteği ve ihtiyacı doğrultusunda eğitsel, sosyal, kültürel, sanatsal ve spor etkinliklerine yönlendirilmesidir.

Denetimli serbestlik uzmanları hizmet içi eğitimlere tabi tutularak iyileştirme çalışmaları kapsamında uygulanan tüm programların eğitimlerini almaktadır.

1.2. TÜKENMİŞLİK

1.2.1. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik (burnout) kavramı, 1974 yılında Freudenberger tarafından literatüre kazandırılmıştır. Tükenmişlik, kaynaklar üzerindeki yüksek seviyedeki isteklerin sonucunda ortaya çıkan başarısızlık ve yıpranma durumu olarak tanımlanmıştır (Freudenberger, 1974).

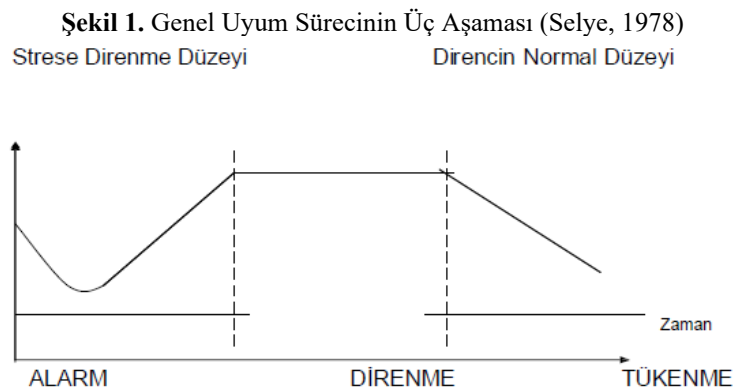
Bir psikolog olan Freudenberger 1970'lerin başlarında sağlık merkezlerindeki çalışanlar üzerinde çeşitli araştırmalar yapmış ve çalışmaların sonucunda çalışanların işe karşı tutku ve motivasyonlarının düştüğünü gözlemlemiştir. Çalışanların bu durumunu açıklamak için 1974 ve 1975 yılında yazmış olduğu makalelerde ilk kez

tükenmişlik kavramını kullanmıştır. Aynı zamanda Freudenberg (1974) tükenmişlik kavramını kamu mesleklerinin hastalığı olarak tanımlamıştır. Tükenmişliği; memurlar, öğretmenler, hemşireler, akıl sağlığı çalışanları vb. gibi mesleklerde çalışan kişilerin yorulma ve yıpranma duygularıyla ilişkilendirmiştir. Buna göre, çok fazla stres altında çalışan kişiler bir süre sonra duygusal olarak yıpranmış ve yorulmuş hissedecektir. Dolayısıyla bu kişilerin ileriye yönelik başarıma duygusu ve isteği de kaybolacaktır (Dworkin, 2001).

Maslach ve Jackson (1981) ise tükenmişliği, iş dolayısıyla yoğun tempoya maruz kalmış ve sürekli olarak yüz yüze çalışma zorunluluğu olan kişilerde oluşan fiziksel bitkinlik, yorgunluk, umutsuzluk, çaresizlik gibi duyguların kişinin işine, hayatına ve çevresine karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesine neden olmasını içeren biyolojik ve psikolojik bir sendrom olarak tanımlamıştır.

Tükenmişlik genel olarak stresle birlikte açıklanmaktadır. Stres, bedensel ve ruhsal olarak sınırların zorlanması sonucu ortaya çıkan gergin durum olarak tanımlanır (Kaba, 2019). Powell ve Enright (1990)'e göre de aynı şekilde tükenmişliğin en önemli nedeni örgüt içindeki strestir. Bu örgütsel stres kişilerin kaynakları ve istemleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Buna göre fiziksel sağlık, beceri, deneyim, olumlu ve gerçekçi tutum ile beklentiler gibi kaynakların hastalık, işsizlik, evlilik, kendinden ve başkalarından gerçekçi olmayan olumsuz beklenti ve tutumlar gibi istemler karşısında yetersiz kaldığında kişiler örgütte strese maruz kalabilmektedirler. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki dengenin sağlanması bu noktada çok önemlidir.

Selye (1974) ise Genel Adaptasyon Sendromu olarak tanımladığı modelde stresli durumlara karşı verilen tepkilerin 3 aşamadan oluştuğunu, tükenmişliğin ise bu aşamaların sonuncusu olduğunu belirtmiştir.

Alarm aşamasında kişi, kendisini tehdit eden dış uyarıcı faktör (stres) ile karşılaşmaktadır. Bu aşamada kişi hem bedensel hem de zihinsel olarak bu stresi hisseder ve zorlandığını düşünür. Burada kişi ya bu uyarıcı faktörden kaçmaya çalışır ya da durumu kabullenerek mücadele eder. İkinci aşama olan direnme aşamasında ise kişi stres faktörünün olumsuz etkilerine karşı bedensel ve zihinsel olarak harekete geçmiştir. Bu süreci başarı ile tamamlamış, oluşan sorunla başa çıkmış olan kişi tekrar eski uyum düzeyine döner ve direnme aşaması sonlandırılır. Ancak tam tersi durumda, yani stres faktörü çok şiddetliyse ve kişi oluşan bu olumsuz etkileri ortadan kaldıramadıysa, bununla birlikte bu stres faktörüne uzun zaman boyunca maruz kaldıysa bu durumda Genel Uyum Süreci metaforunun son aşaması olan tükenmişlik ortaya çıkmaktadır. Tükenme aşamasında ise mücadele son bulur ve direnç ortadan kalkar. Bunun sonucunda psikolojik ve fizyolojik hastalıklar açığa çıkmaya başlar (Torun, 1997).

Iwanicki (1983)'ye göre ise stres bir öğrenme kaynağıdır. Buna göre stresi olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmek kişinin kendi elindedir. Kişi eğer örgütteki stresi gelişim ve iş doyumunu ile sonuçlandırıyorsa stres olumlu olarak etkili olmuştur. Tam aksine gerginlik, fiziksel ve zihinsel yorgunluk ile sonuçlandırıyorsa stres olumsuz bir etki yaratmıştır. Selye (1975) ise bu olumlu ve olumsuz stresi birbirlerinden ayırabilmek için kavramsallaştırmıştır. Olumlu stresi —eustress, olumsuz stresi ise —distress olarak adlandırmıştır.

1.2.2. Tükenmişliğin Önemi

İnsana hizmet odaklı işlerde çalışan bireylerin, meslek yaşamlarına genellikle idealist hedeflerle başlaması ancak süreç içerisinde değişen çalışma koşullarıyla birlikte duygusal, bilişsel ve fiziksel olarak aşırı enerji harcamaları sonucunda duygusal tükenme, zihinsel ve fiziksel yorgunluk süreci oluşturması olasıdır (Shirom, 2003). Bu süreçte oluşan psikolojik sorunların, bireylerin yaşamlarına olan etkilerinin yanı sıra, örgütlere de yapılan iş kalitesi, performans ve işe bağlılık gibi konularda olumsuz birtakım etkileri mevcuttur.

Çalışma hayatında tükenmişliğin; çalışanların ilgi ve hizmetlerinde kalite düşüklüğüne yol açtığı, iş devir hızı, devamsızlık ve moral eksikliğine neden olduğu

ve bireylerin yaşadığı fiziksel yorgunluk, uyku bozuklukları, alkol kullanımında artış, evlilik ve aile sorunları ile ilişkili olduğu görülmektedir (Maslach ve Jackson, 1981).

Şiddet ve semptomlarının kişiden kişiye farklılık gösterebildiği tükenmişlik sendromu, çalışan bir bireyde, işte çalışmaya başlamasından genellikle bir yıl sonra ortaya çıkan birtakım nedenlerle beraber kendisini göstermektedir (Freudenberger, 1974). Oysaki insanlar işe girdiklerinde, en azından düzenli bir kazanç ve belli bir güvenlik elde edeceklerini düşündüklerinden, çalışmaya tükenmişlik duygusu ile değil, en verimli şekilde, güç ve vakitlerini harcama isteği ile doludur. Bu iş sayesinde zamanla elde ettikleri başarı hissiyatı ile kendilerini yeterli ve etkin buldukları görevlerine tamamen bağlı hissederek işe başlarlar (Maslach ve Leiter, 1997). Ancak çalışma hayatı ya da bir iş başlangıcında kazanılan bu bağlılık ve çalışma isteği, zaman içinde belirli sebeplerle çalışanların tükenmişliğe yakalanmalarına engel olamamaktadır.

1.2.3. Tükenmişliğin Alt Boyutları

Tükenmişlik kavramı Maslach ve Jackson (1981) tarafından tükenmişlik yaşayan bireylerde gözlemlenebilen birtakım alt boyutları ile ele alınmıştır. Çalışma çevresindeki süreklilik gösteren kişilerarası stres kaynaklarına cevaben kendini gösteren ve psikolojik bir sendrom olarak kavramlaştırılan tükenmişliğin üç temel boyutu; ezici bir tükenme hissi, sinizm ya da duyarsızlaşma ve başarı eksikliği olarak gösterilmektedir (Maslach ve ark., 2001). Alanyazındaki bir diğer model olan Oldenburg Tükenmişlik Modelinde bu boyutlar tükenme ve işten kopma olarak ele alınmaktadır (Jonathon ve ark., 2005).

1.2.3.1. Maslach Tükenmişlik Modeline Göre Tükenmişliğin Alt Boyutları

Tükenmişliğin alt boyutları, adını sosyal psikoloji profesörü Christina Maslach'tan alan Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ne göre; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma duygusu olarak tanımlanmaktadır (Maslach ve Jackson, 1981). İşyerinde karmaşık sosyal ilişkiler içerisine gömülü bir bireysel stres deneyimi olan tükenmişlik, kişinin enerjisinin tüketilmesine (duygusal tükenme)

ek olarak, kendisine (azalan kişisel başarı hissi) ve diğerlerine (duyarsızlaşma) karşı olumsuz değerlendirmelerini içermektedir (Janssen ve ark., 1999).

1.2.3.1.1. Duygusal Tükenme

Tükenmişlik yaşadığını düşünen insanların genellikle sahip olduklarını söylediği ve bu yüzden tükenmişliğin temel ve en belirgin göstergelerinden biri olarak tanımlanan durum bitkinlik halidir (Maslach ve ark., 2001). Fiziksel açıdan da kendisini gösteren bu bitkinlik hali, aslında bedensel bir aktivitenin yaratacağı fiziksel stresten çok psikolojik bir strese maruz kalınması ile ortaya çıkmaktadır. Maslach ve Jackson'ın (1981) "Emotional Exhaustion" olarak tanımladığı bu durum, Türkçe literatürde "Duygusal Tükenme" tanımıyla yer almaktadır. Duygusal tükenme yaşayan çalışanlar, bir başka gün ile ya da bir başka problem ile baş edemeyecek kadar yorgun ve isteksiz olduklarından; hiçbir yenilenme kaynakları olmadığını düşünerek kendilerini tamamen kullanılmış hissederler (Maslach, 2005).

Çalışan bireylerin duygusal kaynaklarındaki tükenme ile psikolojik açıdan daha fazla çaba sarf edemeyecekleri hissiyatlarının güçlenmesi sebebiyle meydana gelen duygusal tükenme, tükenmişliğin anahtarlarından biri olarak görülmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Özellikle insanlarla etkileşim içerisinde olmayı gerektiren işlerde, yeteneklerini uzun saatler boyunca düşük ücretler için ortaya koyarken, çalışmak ve yardım etmek için hem içeriden hem dışarıdan bir baskı hisseden çalışanlar; ek olarak yöneticilerin baskı uygulaması ile kendilerini 3 taraflı bir saldırı altına sokan bir tükenmişlik tuzağına saplanmış halde bulurlar (Freudenberger, 1974). Dolayısıyla, özellikle işlerine kendilerini tam anlamıyla adayacak düzeyde bağlı olan çalışanlar, çeşitli şekilde maruz kaldıkları psikolojik baskı ile bir süre sonra tükenmişliğin ilk boyutu olan duygusal tükenmeyi tecrübe edebilmektedirler.

Duygusal tükenmenin en büyük sebepleri aşırı iş yüklemesi ve işyerindeki kişisel çatışmalar olarak gösterilmektedir (Maslach, 2005). Gaines ve Jernier'in (1983) araştırmasına göre adil ücret algısı, terfi fırsatları ve kuralların katılığı çalışanların duygusal tükenme durumlarını etkilemektedir. Bu durum, örgütsel adaletin dağıtımsal ve işlemsel adalet boyutlarının tükenmişlik ile alakalı olabileceğini göstermektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha sık

duygusal tükenme yaşadıkları görülmektedir (Maslach ve Jackson, 1981; Gaines ve Jernier, 1983).

Eğitim açısından bakıldığında ise daha yüksek eğitilmiş çalışanların bulunduğu örgütlerde, bu çalışanların yüksek başarı beklentileri karşılanmadığında daha fazla duygusal tükenme beklenebilmektedir (Gaines ve Jernier, 1983).

Çalışanların duygusal tükenme durumları örgütlerde işlerin sorunsuz şekilde ilerlemesi için önem taşımaktadır. Wright ve Cropanzano (1998) araştırmalarında, duygusal tükenmenin çalışanların iş performanslarında düşüşe yol açtığı ve sonunda çalışanın işi bırakmasına neden olduğuna dair bulgulara ulaşmışlardır. Halbesleben ve Bowler (2007) da duygusal tükenme ve iş performansı arasındaki ilişkiyi motivasyonun aracı değişken olduğu bir çerçeve ile saptamışlardır. Bu bağlamda, duygusal tükenmişlik yaşayan çalışanlardan yüksek verim alabilmek ve bu çalışanları işlerine bağlı şekilde elde tutmak örgütler için daha zorlu olmaktadır.

1.2.3.1.2. Duyarsızlaşma

Maslach Tükenmişlik Ölçeğinde yer alan tükenmişliğin alt boyutlarından bir diğeri de duyarsızlaşmadır (Maslach ve Jackson, 1981). Duyarsızlaşma, çalışan bireyin işyerinde diğer insanlara karşı olumsuz, hissiz ya da aşırı şekilde ilgisiz davranışları ile tükenmişliğin kişilerarası boyutunu temsil etmektedir (Shirom, 2003). Bu duyarsızlaşma, çalışanın hizmet etmekle sorumlu olduğu insanlara, çalışma arkadaşlarına ve örgüte karşı gerçekleşebilir.

Maslach ve diğerleri (2001), çalışanların hizmet alıcılarına karşı uygulamaya başladıkları bir mesafe olarak tanımladıkları duyarsızlaşmayı; hizmet işlerinin dışında, insanların tükendiklerinde ve cesaretleri kırıldığında kayıtsız ya da sinik bir tutum geliştirerek kullandıkları bilişsel mesafe ile ilişkilendirerek aynı zamanda sinizm olarak adlandırmıştır. Kökeni antik çağ felsefesine dayanan, insanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı kalmaksızın bütün gereksinimlerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan sinizm öğretisi (TDK, 2020), örgütsel davranış literatüründeki yerini örgüte karşı birtakım inanç, etki ve davranışsal eğilimleri kapsayan olumsuz tutumlar olarak almıştır (Dean ve ark., 1998).

Tükenmişliğin ikinci alt boyutu olan duyarsızlaşma, aynı zamanda tükenmişliğin duygusal tükenmeden sonraki evresini de yansıtmaktadır. Duyarsızlaşma, genellikle

yüksek seviyede duygusal tükenme yaşayan çalışanlarda, kendini koruma davranışı olarak ortaya çıkmakta ve zamanla basit bir mesafeden öteye giderek; çalışanın yaptığı işi azaltması ile iş çevresindeki diğer insanlara karşı olumsuz tepkiler geliştirmesine neden olmaktadır (Maslach, 2005). Duygusal tükenme yaşayan çalışanların, duygusal kaynaklarındaki boşalmayı durdurmak için, kendilerini, iş çevresindeki diğer insanlarla aralarında bir mesafe kurarak yalıtıma başlamaları ve ideallerinden vazgeçecek bir duruma gelmeleri tükenmişliğin yeni evresi olan duyarsızlaşmayı ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar, özellikle geleceğin belirsiz olduğu durumlarda kayıtsız kalmanın veya umut beslemek yerine kötümser davranmanın daha güvenli olabileceğini düşünseler de bu derecede bir olumsuzluk, bireyin refahına ve verimliliğine ciddi şekilde zarar verebilmektedir (Maslach ve Leiter, 1997).

1.2.3.1.3. Azalan Kişisel Başarı Hissi

Tükenmişliğin üçüncü alt boyutunu temsil eden durum ise bireyde azalan kişisel başarı hissiniin gelişimidir. Bu boyut, birey tarafından algılanan yetersizlik duygusu ile, bireyin başarı ve üretkenliğinde düşüş hissetmesi durumunu tanımlamaktadır (Maslach, 2005). Birey artık kalan enerjisini ve sahip olduğu yetenekleri kullanarak bir başarı elde edemediğini, kişisel olarak bir ilerleme kat edemediğini hatta tamamen etkisiz kaldığını düşünmeye başlar. Birey için çevre her ilerleme girişimine karşı komplo kuruyor gibi görünür, her yeni atılım zorlayıcı gelir ve bir şekilde sağlayabildiği başarılarını da küçük görerek kendisine olan güvenini yitirmesi durumu diğerlerinin de bireye karşı güvenini zedeler (Maslach ve Leiter, 1997). Bireyin duygusal tükenme ile büyük bölümünü kaybettiği enerjisi, özgüvenini tazeleyerek tükenmişliğin bu boyutuyla mücadele edebilmesi için de yetersiz kalmaktadır. Çalışanlar yaptıkları işler açısından kendilerini olumsuz değerlendirme eğiliminde olarak kendilerini mutsuz hissederler ve işteki başarılarından memnuniyetsizlik duyarlar (Maslach ve Jackson, 1981).

Leiter (1993) tükenmişlik ile ilgili daha önceki modelin tersine, azalan kişisel başarı hissiniin diğer iki tükenmişlik boyutunun devamında gerçekleşmediği kanısı üzerine bir model kurmuştur. Bu modele göre duygusal tükenme duyarsızlaşmayı tetiklerken, kişisel başarının azalması bir sonraki tükenmişlik aşaması olarak değil bunlara paralel olarak aynı anda gelişmektedir (Leiter,1993). Lee ve Ashforth (1996)

da araştırmalarında bu görüşü destekleyen bulgular elde etmiştir. Ancak Janssen ve diğerleri (1999) araştırmalarında bu görüşe karşı çıkmış, duyarsızlaşma ile azalan kişisel başarı arasındaki ilişkiyi göstererek boyutlar arası etkileşimde katı bir sıralama olmadığını ve ilişkilerin duruma göre farklılık gösterebileceğini söylemişlerdir. Bu farklı görüşler bakımından azalan kişisel başarı hissini diğer tükenmişlik boyutlarıyla ilişkisinin tartışmalı olduğu söylenebilir. Bazı durumlarda diğer iki boyutun ayrı ayrı ya da bileşimlerinin bir işlevi olarak görünmekle beraber; duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarına neden olan aşırı stres yüklü çalışma ortamının, aynı zamanda kişisel başarı hissinde düşüşe sebebiyet veriyor olması muhtemeldir (Maslach ve ark., 2001). Bu boyutlar arası ilişkide, duyarsızlaşma bağlamında işyerine karşı tepki geliştirmenin, bireylerin öz değer algılarını onarmalarına yardım edecek Şekilde kişisel başarı hissini etkilediği fikri de ortaya atılmaktadır (Dishon-Berkovits, 2017).

1.2.3.2. Oldenburg Tükenmişlik Modeline Göre Tükenmişliğin Alt Boyutları

Tükenmişlik ile ilgili literatürde tükenmişliği saptamak için kullanılacak doğru model çoğunlukla araştırmalara konu edilmiştir. Alanyazında en fazla kullanılan lek Maslach Tükenmişlik Modeli legidir (Jonathon ve ark., 2005). Ancak bu legin, özellikle alt boyutlarının nitelikleri bakımından bazı limitleri olduğu ileri sürülmektedir. Maslach Tükenmişlik legi insanlara hizmet sağlayan meslekler için tasarlandığından duyarsızlaşma ve azalan kişisel başarı hissi alt boyutları ile ilgili bazı ifadeler yalnızca müşteriler ile etkileşimle ilgilidir (Lee ve Ashforth, 1990).

Bu Őekliyle Maslach Tükenmişlik legi'nin yalnızca insanlara direkt olarak hizmet veren mesleklere uygun olduğu ve bu meslekler dışında da tükenmişliği lemek adına yeni bir legin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır (Demerouti ve Bakker, 2008). Demerouti ve Nachreiner (1998) bu yönde ilk olarak Oldenburg Tükenmişlik legi isimli yeni bir ölçek geliştirerek literatüre katkıda bulunmuşlardır.

Oldenburg Tükenmişlik Modelinde, Maslach Tükenmişlik Modelinden farklı olarak 2 alt boyut bulunmaktadır. Bu alt boyutlar tükenme ve işten kopma olarak tanımlanmaktadır. Oldenburg Tükenmişlik Modeli geliştirilirken Maslach Tükenmişlik Modeli'ne sadece belirli mesleklere yönelik olmasının dışında bazı

eleştiriler de getirilmiştir. Maslach Tükenmişlik Modeli'ndeki duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarının, test edilen bazı değişkenlerle tutarlı ilişkiler gösterirken, azalan kişisel başarı hissi boyutunun bu ilişkilerde çok daha az tutarlı olduğu ifade edilmektedir (Jonathon ve ark., 2005). Leiter'in (1993) ve Lee ve Ashforth'un (1996), tükenmişlik boyutları ile ilgili yaptıkları analizlerinde, iki ana boyutun yanında yer alan azalan kişisel başarı hissi boyutunun, diğer boyutlarla büyük ölçüde bağımsız şekilde geliştiğini vurgulamaktadırlar. Bu bulgular ışığında, tükenmişliğin ölçümünde, duygusal tükenme boyutunun temel boyut ve duyarsızlaşma boyutunun yardımcı boyut olduğu iki parçalı bir modelin kullanılması desteklenmektedir (Kalliath ve ark., 2000).

Bakker, Demerouti ve Verbeke de (2004) Kişisel Başarı Hissinin tükenmişlik tanımının dışında tutulması gerektiğini savunmuşlardır. Aynı zamanda Maslach Tükenmişlik Modelinde kullanılan ölçeğin alt boyutlarının, Duygusal Tükenmişlik ve Duyarsızlaşma olumsuz, azalan kişisel başarı olumlu olmak üzere, kendi içlerinde yalnızca tek yönlü ifadeler içermesi de bir başka eleştirilen noktadır. Oldenburg Tükenmişlik Modelindeki ölçekte, alt boyutların hem negatif hem pozitif ifadeler ile tasarlanması, Maslach Tükenmişlik Ölçeğine karşı bir avantaj olarak gösterilmektedir (Demerouti ve ark., 2001). Altta yatan faktörlerin tükenme ve işten kopma olduğu iki faktörlü bir yapının, alternatif faktör yapılarına göre çeşitli meslek gruplarına daha uygun olduğu ifade edilmektedir (Demerouti ve Bakker, 2008).

1.2.3.2.1. Tükenme

Oldenburg Tükenmişlik Modeli'ndeki tükenme boyutu Maslach Tükenmişlik Modeli'nin duygusal tükenme boyutu ile karşılaştırılmaktadır. Maslach Tükenmişlik Modeli'nin alt boyutu olan duygusal tükenmenin tersine tükenme boyutu, tükenmeyi sadece duygusal olarak değil aynı zamanda fiziksel, bilişsel yönleriyle de incelemekte ve yoğun fiziksel, duygusal ve bilişsel zorlanmanın bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (Demerouti ve ark., 2001). Bu bağlamda tükenme boyutunun çalışan bireyin duygusal, fiziksel ve bilişsel kaynaklarının tükenmesiyle ortaya çıkan bir tükenmişlik boyutu olduğu söylenebilir.

1.2.3.2.2. İşten Kopma

İşten kopma boyutu ise Maslach Tükenmişlik Modeli'ndeki duyarsızlaşma boyutu ile karşılaştırılmaktadır. Duyarsızlaşma boyutu çalışanın hizmet ettiği insanlardan duygusal olarak uzaklaşmasını ifade ederken, Oldenburg Tükenmişlik Modelindeki işten kopma boyutu, kişinin işinden uzaklaşmasını, genel olarak kişinin işine ve iş içeriğine karşı olumsuz tutumlar takınmasını ifade etmektedir (Demerouti ve ark., 2001). Başka bir deyişle duyarsızlaşma boyutu hizmet alan insanlara karşı tutumu yansıtırken, işten kopma boyutu işe karşı çeşitli yönlerden soğumayı ve işten uzaklaşmayı yansıtmaktadır. Oldenburg Tükenmişlik Modelindeki kavramsallaştırmaya göre duyarsızlaşma, işten kopmanın yalnızca bir biçimi olarak ifade edilmektedir (Demerouti ve Bakker, 2008).

1.2.4. Tükenmişliğin Nedenleri

Bireylerin zaman içinde tükenmişlik yaşayacak duruma gelmesine birtakım faktörler neden olmaktadır. Tükenmişliğin tecrübe edilmesinde, bireye özgü kişilik özellikleri ile ilgili bireysel faktörlerin yanında birtakım çevresel ya da durumsal faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Çalışan bireyler açısından çevresel faktörler aynı zamanda çalışma ortamında karşılaştıkları örgüt içi ya da örgütsel faktörleri temsil etmektedir.

Maslach ve Leiter'in (1997) bu faktörleri genel çerçevede sunmaya çalıştıkları bir tanımlarına göre; aşırı iş yükü, kontrol eksikliği, yetersiz kazanç, kötü topluluk ilişkileri, etik değerler ve adaletsizlik, tükenmişliğin altı kaynağı olarak gösterilmektedir (Maslach ve Leiter, 1997; Maslach ve ark., 2001). Başta adaletsizlik olmak üzere bu tükenmişlik kaynaklarının birçoğu, aşağıda detaylı anlatılırken dikkat çekileceği üzere örgütsel adalet boyutları ve örgütsel adalet teorileri ile benzerlikler göstermektedir. Bu durum örgütsel adalet boyutları ile tükenmişlik boyutlarının ilişkilerinin incelenmesine alan açmaktadır.

1.2.4.1. Bireysel Faktörler

Bireylerin kişisel özellikleri, çevresel faktörlerden etkilenme seviyelerini ve tükenmişliğe yatkınlıklarını belirleyerek tükenmişliğe neden olan faktörler arasına

girmektedir. Demografik değişkenler açısından bakıldığında genç çalışanların kariyerlerinin başında tükenmişlik yaşamaları ileri yaşta olan çalışanlara göre daha sık gerçekleşmektedir (Maslach ve ark., 2001). Bu durum yaşça büyük çalışanların buldukları meslekte ve yaptıkları işte daha tecrübeli olmalarıyla açıklanabilir. Bir işte ya da meslek kolunda uzun süre çalışan bireylerin, aynı iş ya da meslek kolunda daha kısa süre çalışan bireylerden daha az tükenmişlik yaşadıkları görülmektedir (Brewer ve Shapard, 2004). Araştırmada bu sonuca açıklama olarak; yaşça büyük çalışanların, buldukları iş ve meslek kolundaki problemlerle tecrübeleri sayesinde daha kolay başa çıkabilme kabiliyetine sahip olmaları sunulmuştur. Ayrıca yaşça büyük bireylerin iş ortamında karşılaşılan sorunlara karşı tolerans kabiliyeti kazanmış olmaları ihtimali, onları tükenmişlikten uzaklaştırıyor olabilir. Gençlerin, iş hayatına dair beklentilerinin işe girdikten sonra boşa çıkabilmesi de tükenmişlik durumlarını etkileyebilecek bir faktördür.

Tükenmişlik durumunun genç bireylerde daha fazla görülmesinin bir nedeninin Birey – Çevre Uyumu Teorisi (Edwards ve ark., 1998) olması mümkündür. Bu teorinin bir uzantısı olan Birey – Örgüt Uyumunun sağlanmasının işten ayrılmayı olumsuz yönde etkilediği ve görülmektedir (Lauver ve Kristof-Brown, 2001). Bu açıdan yaşça daha büyük bireylerin zaman içinde kendilerine uygun olmayan örgütlerden ayrılarak, kendilerine uyumlu örgütleri bulmaları ve o örgütlerde daha uzun süre kalmaları onları tükenmişlik yaşama ihtimalinden uzaklaştırabilirken, iş hayatına nispeten yeni girmiş genç bireylerin kendileri için uyumlu örgütleri henüz bulamamış olmaktan ötürü tükenmişlik yaşamaları ve işten ayrılmaları olasıdır.

Karakteristik özellikler açısından; insanlarla uğraşmak ile ilgili sorunlar yaşayan uysal ve kaygılı bireyler, olayları kontrol edemedikleri için duygusal tükenme yaşamaya eğilimli olabilirler (Maslach, 2003). Diğer yandan fazla sabırsız ve toleransı düşük bireyler, sorunlar karşısında çabuk sinirlenmeleri ve kontrollerini kaybetmeleri neticesinde daha fazla duyarsızlaşma yaşamaktadırlar (Maslach, 2003). Özgüven sorunu yaşayan bireyler ise kendilerini ispat etmek için çalışırken karşılaştıkları zorluklarda çabuk pes etmeleriyle, kişisel başarı hissinde düşüş yaşamaya daha yatkın olmaktadır (Maslach, 2003). Tükenmişlik, farklı kontrol odağına ya da kontrol algılarına sahip karakterdeki insanlar için de değişkenlik göstermektedir. Dış kontrol odağına sahip olan kaderci bireyler, gelişmeleri ve başarıları dış etkenler ya da şans

yerine kendi kontrolüne bağlayan iç kontrol odağı sahibi bireylere göre daha fazla tükenmişlik yaşamaktadır (Maslach ve ark., 2001).

Kabul görme, takdir toplama ve çoğu şeyi feda edecek düzeyde aşırı başarı ihtiyacına sahip olan bireylerin, çabalarına rağmen bunları sağlayamadıkları durumlarda tükenmişlik yaşamaları muhtemeldir (Maslach, 2003). Aşırı başarı ihtiyacı gibi ihtiyaçlar için, özellikle gerçekçi olmayan beklentilere göre çok fazla çaba sarf etmek, bu çaba karşılığını bulmadığında duygusal tükenme ve duyarsızlaşmayı tetiklemektedir (Maslach ve ark., 2001). Bununla tutarlı bir şekilde, aşırı hırslı, saldırgan, sürekli zaman baskısında hızlı yaşayan bireylerin, tükenmişliğe yakalanma sıklıklarının yüksek olduğu görülmektedir (Burke ve Greenglass, 1995).

Büyük ölçüde duygularıyla hareket eden daha duygusal insanların da tükenmişliğe yatkınlıklarının fazla olduğu düşünülmektedir. Özellikle duygusal olarak ağır işlerde çalışan, karşısındaki insanın sorunlarını yoğun şekilde hissedecek derecede empati duygusuna sahip bireylerin duygusal tükenme yaşama sıklıkları ve can güvenliğinin tehlikede olduğu mesleklerde bastırılmaya çalışılsa da hissedilen korku, çalışanların tükenmişlik düzeylerini etkileyen diğer faktörlerdir (Maslach, 2003).

Bireylerin, işyerindeki diğer çalışanları manipüle edebilmelerini ve işlerini kolaylaştırabilmelerini sağlayan politik becerilere sahip olma özelliklerinin de tükenmişlikle ilişkisi alanyazında bir araştırma konusudur. Politik beceri; bireyin, çalışma ortamındaki diğer çalışanları analiz ederek elde ettiği veriler sayesinde, onları kendi kişisel ya da örgütsel hedeflerini geliştirecek şekilde davranmaları için etkileyip yönlendirme yeteneğini temsil etmektedir (Ahearn ve ark., 2004). Politik beceri sahibi bireylerin, bu yetenekleri sayesinde, kendilerini tükenmişlik yaşama ihtimalinden uzaklaştırabildikleri görülmektedir. Politik beceriye sahip olma özelliğinin tükenmişliğin duyarsızlaşma ve azalan kişisel başarı hissi boyutlarıyla olumsuz yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Jawahar ve ark., 2007). Ayrıca istismarcı yönetim altında çalışan bireyler arasında, daha fazla politik beceriye sahip olan çalışanların tükenmişlik yaşama durumlarına daha az rastlanmaktadır (Li ve ark., 2015).

Çalışma hayatında tükenmişlik yaşama sıklığının bireylerin eğitim durumlarına göre farklılığına inceleyen araştırmalarda, yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların, düşük eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla daha sık tükenmişlik sergilediklerini ortaya konmuş ve yüksek eğitimlilerin genelde sorumluluğu daha yüksek ve bu yüzden

daha stresli işlerde çalışmalarıyla veya yüksek eğitimlilerin işlerinden daha yüksek beklentilere sahip oldukları ve bu beklentilerin karşılanamadığı durumlarda daha kötü etkilendikleri ifade edilmiştir (Maslach ve ark., 2001; Gaines ve Jernier, 1983). Bu durum yine örgütsel adalet teorilerinde açıklanan, Homans (1961) ve Adams'ın (1965) kendi çalışmalarında sundukları şekilde, çalışanların makul bir yatırım ve kazanç oranı beklentisi içinde olmaları durumuyla ve Göreli Yoksunluk Teorisi ile benzerlik göstermektedir. Eğitimi bir yatırım olarak gören çalışanların beklentileri eğitim seviyesiyle aynı oranda artarken, bu yatırımın karşılığını alamadıklarını düşündüklerinde, eğitim seviyesi düşük çalışanlar karşısında "Görelî Yoksunluk" göstermektedirler. Bu durum bir ölçüde, çalışanların tükenmişliğe yatkınlıklarını açıklayabilir.

Çalışanların evlilik durumları, tükenmişlik ile ilişkilerine etki eden değişkenlerden bir diğeri olarak kendini göstermektedir. Evlilik kadar çocuk sahibi olup olmamak da tükenmişlikle bağlantılı gözükmektedir. Evli olmayanların evlilere göre ve çocuk sahibi olmayanların da olanlara göre tükenmişlik yaşama sıklıklarının daha fazla olduğu görülmekle beraber, çocuksuz çalışanların işyerinde daha az vakit harcamak istediklerini ifade ettikleri de gözlemlenmektedir (Maslach, 2003). Bu durum; ailenin genellikle duygusal destek sağlaması, aile sahibi olan insanların yaşça ve psikolojik açıdan olgun olmaları, aile yaşantısı sayesinde kişiler arası duygusal çatışmalarla başa çıkmadaki tecrübeleri ve aile sahibi olanların iş güvencesi, ücret gibi daha gerçekçi beklentilerle işlerine karşı daha toleranslı yaklaşımları ile açıklanmaya çalışılmaktadır (Maslach ve Jackson, 1985).

1.2.4.2. Çevresel ve Örgütsel Faktörler

Çalışma hayatında tükenmişliğe neden olan faktörlerin başında çalışanların üzerlerinde hissettikleri baskı yer almaktadır. Maslach'a (2003) göre, tükenmişliğe neden olan işlerdeki ortak nokta; fiziksel, zihinsel ya da duygusal fark etmeksizin bireyin kabiliyetinden fazlasını temsil eden aşırı yük ve strestir. Karşılaşılan aşırı yük ve zaman baskısı, güçlü ve sürekli bir biçimde duygusal tükenme boyutu başta olmak üzere tükenmişlikle bağlantılıdır (Maslach ve ark., 2001).

İşyeri talepleri; iş yükü, duygusal ve fiziksel baskı, rol belirsizliği ve çatışması, iş-yaşam çatışması, kötü çalışma koşulları gibi kavramlarla ifade edebilir ya da

ilişkilendirilebilir. Janssen ve diğerleri (1999) işyeri taleplerini temsil eden iş yükünün duygusal tükenme ile güçlü ilişkili olduğu görüşünü desteklemektedir. Benzer şekilde Lee ve Ashforth (1996) işyerindeki taleplerin, en güçlüsü duygusal tükenme olmak üzere tükenmişliğin boyutları ile ilişkisini saptamış ve Kaynakların Korunumu Kuramı'nın tükenmişliği açıklamakta tutarlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu açıklamalara göre, kaynakların talepler karşısında güçsüz kalması tükenmişliğe neden olmaktadır.

Demerouti ve arkadaşları (2001) kendilerine ait İş Talebi – Kaynak Modeli ile tükenmişliği ilişkilendirdikleri araştırmalarında, yüksek iş talebi ile kaynak eksikliğinin, duygusal tükenme ve işten kopuş sayesinde tükenmişliğe neden olduğunu söylemektedir. İşyerindeki talepler üzerindeki araştırmalarda tükenmişlikle ilişkide öne çıkan faktörler, birbiriyle uyumsuz taleplerin karşılanma yükümlülüğü ile ortaya çıkan rol çatışması (Jackson ve ark., 1986), görevleri düzgün tamamlayabilmek için gerekli bilgilendirme yapılmadığında ortaya çıkan rol belirsizliği (Maslach ve ark., 2001) ve niteliksel ya da niceliksel olarak yüksek seviyedeki görevlerin neden olduğu aşırı rol yüküdür (Cordes ve Dougherty, 1993). Buna göre; görevlerin, çalışanın yetenek sınırlarını aşacak derecede karmaşık bir niteliğe ya da çalışanın zamanını ve enerjisini aşacak düzeyde bir niceliğe sahip olması veya çalışanın işi gerçekleştirme için gereken bilgi kaynağından mahrum bırakılması ve iş taleplerinin uyumsuzluğu tükenmişliği tetikleyebilmektedir. Diğer yandan Pines ve Keinan (2005), tükenmişliğin, stresin yol açtığı gerginlikten daha çok yapılan işin önemi ve iş tatmini ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Bu araştırmadaki bireylerin, yüksek iş tatmini ile önemli bir iş yaptıklarını hissettiklerinde daha az tükenmişlik yaşamaları, daha önce açıklanan örgütsel adalet teorileri açısından bireylerin yatırımlarının karşılığını almış olmalarıyla açıklanabilir. Bu açıdan bakacak olursak birey, yatırımları yani girdileri karşılığı içsel ödül gibi çıktılardan memnun olduğunda tükenmişlik ihtimalinin azaldığı söylenebilir.

İşyerinde çalışanların gerek müşteriler gerek iş arkadaşları gerekse yöneticilerle ilişkilerini belirleyen iş karakteri, tükenmişliğin önemli faktörlerinde biri olan duygusal stresi artıran ya da azaltan bir diğer etkidir (Maslach, 2003). Özellikle polislik, infaz ve koruma memurluğu, arama-kurtarma, sosyal hizmetler ve akıl

hastanesi personeli gibi meslekler, yapılan işin karakterinden ötürü bireylerde duygusal yüke neden olacak niteliktedir.

Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeylerinin incelendiği Zorlu (2014)'nin çalışmasında denetimli serbestlik uzmanlarının orta düzeyde duygusal tükenmişlik, düşük düzeyde duyarsızlaşma ve yüksek düzeyde kişisel başarıda azalma hissettikleri görülmüştür.

Tükenmişlik ve meslek grupları arasındaki ilişki, psikolog, psikiyatrist ve hemşirelerin katılımcısı olduğu Oğuzberk ve Aydın'ın (2008) çalışmasında incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ruh sağlığı çalışmalarda tükenmişlik düzeylerinin incelenmesidir. Çalışmanın sonucunda, psikologların psikiyatrist ve hemşirelere göre daha düşük tükenmişlik puanına sahip olduğu bulunmuştur. Bu durum, psikologların nöbet sistemi ile çalışmamasına dolayısıyla çalışma saatlerinde herhangi bir değişiklik olmamasına ve psikiyatrist ve hemşirelerden daha az hasta görmelerine bağlanabilir.

1.2.5. Tükenmişliğin Belirti ve Etkileri

Tükenmişliğe neden olan faktörlere maruz kalan çalışanların tükenmişlik yaşamaları birtakım belirtiler göstermelerine neden olmaktadır. Tükenmişlik kavramını alana kazandıran Freudenberg (1974), tükenmişlik yaşayan insanların fiziksel sorunlarla baş etmek zorunda kaldıklarını ortaya koyarken, davranışlarının da tükenmişlik yaşıyor olmalarının sinyalini verdiğini söylemektedir. Kahill (1988) bu belirtileri; fiziksel, duygusal, davranışsal, kişilerarası ve tutumsal olarak tanımlarken, Schaufeli ve Enzmann (1998) ise fiziksel, davranışsal, duygusal, bilişsel ve motivasyonel olarak nitelendirmektedir. Bireyin hayatını ve örgütleri etkileyen sonuçlar doğurabilen bu belirtiler, genel çerçevede toplandığında fiziksel, psikolojik ve davranışsal ve belirtiler olarak ele alınabilir.

1.2.5.1. Fiziksel Belirti ve Etkiler

Tükenmişlik, bireylerin fiziksel sağlıklarını ciddi şekilde etkileyen bir durum olarak görülmektedir. Tükenmişliğin birtakım fiziksel sağlık sorunlarıyla ilişkili olduğu literatürde ortaya konulmuştur. Bitkinlik, uzun süreli soğuk algınlığı, devamlı baş ağrısı, mide-bağırsak sorunları, uykusuzluk ve nefes darlığı bu sağlık

sorunlarından başlıcalarıdır (Freudenberger, 1974). Bu sorunlara ek olarak, tükenmişlik yaşayan bireylerde yüksek tansiyon, bağışıklık düşüklüğü ve ülser gibi hastalıkların daha sık görüldüğü belirtilmektedir (Maslach ve Leiter, 1997).

Başlıca belirtilerin yanında çok çeşitli küçük rahatsızlıkların da tükenmişlik ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Boyun ve sırt başta olmak üzere kas ağrısı, boğaz kuruluğu ve yoğun terleme diğer rahatsızlıklardandır (Schaufeli ve Enzmann, 1998). Belcastro (1982) çalışmasında karın ağrısı, egzama, kurdeşen, kulak çınlaması, mesleki nedenle yaralanma, bağırsak güçlükleri, nefes darlığı, ses kaybı, mesleki olmayan bir nedenle yaralanma, baş dönmesi, uykusuzluk, sigil, hemoroit, alerjik reaksiyon, bulantı, sivilce, sırt ağrısı, soğuk algınlığı, hava durumuna duyarlılık, baş ağrısı ve kalp çarpıntısı gibi fiziksel belirtilerin tükenmişlik yaşayan çalışanlarda yaşamayanlara göre daha fazla görüldüğünü saptamıştır. Tüm bu fiziksel belirtiler, tükenmişliğin bireylerin sağlığı açısından ciddiye alınması gereken bir durum olduğunu göstermektedir.

Känel ve arkadaşları (2020), tükenmişlik boyutları ile fiziksel rahatsızlıkların ilişkisini araştırmak adına, 5671 katılımcının yer aldığı geniş çaplı çalışmalarında konuyla ilgili önemli bilgiler elde etmişlerdir. Çalışmada depresyon belirtileriyle duygusal tükenme benzerlik gösterirken, tükenmişlik boyutlarının, demografik etkenlerden ve kısmen depresyon belirtilerinden bağımsız şekilde, fiziksel rahatsızlıklarla ilişkili olduğu ortaya konulmaktadır. Buna göre yüksek duygusal tükenme yüksek tansiyon ile, azalan kişisel başarı hissi de kronik akciğer sorunlarıyla anlamlı bir ilişki içerisindedir (Känel ve ark., 2020).

1.2.5.2. Psikolojik Belirti ve Etkiler

Tükenmişlik bireyleri psikolojik seviyede yıpratıcı bir süreçtir. Psikolojik bakımdan bireylerin çevreleri kadar kendilerine karşı düşünceleri de tükenmişlikten olumsuz etkilenmektedir. Tükenmişliğin duygusal tükenme boyutunun, bireylerin kendi yetenekleri ve potansiyelleri hakkındaki algılarını yansıtan öz-yeterliliği olumsuz etkilediği gözlemlenmektedir (Brouwers ve Tomic, 2000). Ayrıca yoğun tükenmişlik duygusunun bireyin genel özsaygısında bir düşüşe neden olması mümkündür (Rosse ve ark., 1991). Pines (1993) tükenmişliği; çaresizlik, ümitsizlik, kapana kısılma, azalan heves, asabılık ve düşük özsaygı gibi belirtilerle ortaya çıkan

durum olarak tanımlamaktadır. Tükenmişlik, bireylerin genel duygu durumları ve düşüncelerinde güçlü değişimlere sebebiyet verebilmektedir. Tükenmişlik yaşayan çalışanlarda, şevk, adanmışlık, güven ve neşe gibi duyguların yerini öfke, kaygı ve depresyonun aldığı bilinmektedir (Maslach ve Leiter, 1997).

Depresyonun, en fazla duygusal tükenme olmak üzere tüm tükenmişlik boyutlarıyla ilişkisi bilinmekle beraber, alanyazında depresyon ve tükenmişliğin benzer faktörlerden kaynaklandığı için beraber ortaya çıktığı yani çakıştığı da öne sürülmüştür (Schaufeli ve Enzmann, 1998). Bunun yanında alanyazına, tükenmişliğin mi depresyona yoksa depresyonun mu tükenmişliğe neden olduğu sorgulamaları da yansımıştır. Bu iddialara ve sorgulamalara karşın, 2555 dış hekiminin katılımcı olduğu geniş çaplı boylamsal bir çalışmanın detaylı analizinde, tükenmişliğin depresyonu öngören, öncül bir durum olduğu ve bunun depresyon ile tükenmişliğin çakıştığı fikrine yer vermeyecek kadar tek taraflı bir etkiyle gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır (Hakanen, Schaufeli ve Ahola, 2008).

1.2.5.3. Davranışsal Belirti ve Örgütsel Etkiler

Tükenmişlik yaşayan bireyler gerek çevrelerindeki insanları gerek müşterilerini gerekse çalıştıkları örgütleri etkileyebilecek bazı davranışlar sergileyebilmektedirler. Örgütlerde bu davranışlar, sağlıklı bir çalışma ortamını ve işlerin sorunsuz yürümesini sekteye uğratacak düzeyde olabilmektedir. Örgütle alakalı davranışlar arasında; işten ayrılma, düşük performans, devamsızlık, işe geç gelme, iş molalarının suistimal edilmesi ve hatta işyerinde hırsızlık yer alabilmektedir (Kahill, 1988). Daha önce bahsedildiği gibi Karasek'in (1979) modeli doğrultusunda, yüksek gerilimli işin tükenmişliğe neden olma durumuna dair yapılan bir diğer araştırmada; iş geriliminin tükenmişliğe, tükenmişliğin de örgütsel bağlılığın düşmesine ve işten ayrılma niyetine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wong ve Laschinger, 2015). Başka bir araştırmaya göre de tükenmişliğin üç boyutuyla da iş tatmininde düşüşe yol açarak örgütsel bağlılığı olumsuz etkilediği görülmektedir (Nagar, 2012).

Tükenmişliğin işten ayrılma niyeti ile ilişkisi (Lee ve Ashforth, 1996; Kim ve Stoner, 2008; Leiter ve Maslach, 2009) ve tükenmişliğe neden olan yüksek gerilimli işler nedeniyle işten ayrılma davranışlarının (Croon ve ark., 2004) bilinmesiyle beraber; bazen çalışanların işten ayrılma niyetine sahip olsalar dahi işlerini kolayca

bırakamadıkları da araştırmalara yansiyabilmektedir. Jackson ve arkadaşları (1986), öğretmenlerin katılımcı olduğu araştırmalarında, duygusal tükenme yaşayanların, işten ayrılma düşünçesine sahip olmalarına rağmen, bir yıl sonunda yapılan ikinci çalışmada işten ayrılmamış olduklarını tespit etmişlerdir. Bireylerin tekrar iş bulamama endişesi ve bazı kazanımlarını bırakmak istememeleriyle işten ayrılma riskine giremeyip olumsuzluklara katlanmaya çalışmaları doğaldır. Ancak bu tür çabalar, bireylerin duygusal kaynaklarını tüketmelerini hızlandırabilecek ve örgüte zarar veren davranış değişimlerine sebep olabilecektir. Bu yüzden örgütlerin çalışanlarının psikolojik refahlarını sağlamaları, onları örgütte tutmaktan nispeten daha zor fakat hem örgüt hem birey açasından daha değerli bir yaklaşım olarak görünmektedir (Aydın Küçük, 2021).

Tükenmişlik yaşayan çalışanların bazıları işlerini bıraksa da işe devam edenlerin, düşük iş tatmini ve işe/örgüte bağlılıklarının azalması ile üretkenlik ve etkinlik sorunları sergiledikleri ortaya konmaktadır (Maslach ve ark., 2001). Ayrıca duygusal tükenmenin, örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın aracı rolü ile örgütsel vatandaşlık davranışı ve de performans ile olumsuz yönde ilişkide olduğu tespit edilmiştir (Cropanzano ve ark., 2003). Cherniss'e göre tükenmişlik; iş hedeflerinde düşüş, iş çıktıları için kişisel sorumluluk kaybı, idealizm kaybı, müşterilerle yaşanan duygusal kopukluk, işe yabancılaşma ve bencillik artışı gibi olumsuz davranışsal değişimlere neden olmaktadır (Burke ve Greenglass, 1995). Bireylerdeki bu değişim işlerin aksamasını ve sorunları beraberinde getirmektedir. Tükenmişlik boyutlarının, işyerinde işe ara verme ve devamsızlık yapma gibi davranışlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Devamsızlığın sürekliliği de alanyazındaki araştırmalara yansımıştır. İşe devamsızlık hakkında yapılan boylamsal bir çalışmada, tükenmişlik düzeyi yüksek olan bireylerin, bir sonraki yılda tükenmişlik düzeyi düşük olan bireylerden ortalama 11,61 gün daha fazla devamsızlık yaptıkları görülmüştür (Ybema ve ark., 2010). Performans konusunda ise çalışanların, örgüt içerisinde kendilerinden beklenenleri yapmalarını ifade eden rol performansı ile kendilerinden beklenmemesine rağmen, örgütsel vatandaşlık özellikleri taşıyan davranışlarını ifade eden ekstra rol performanslarının, İş Talebi – Kaynak Modelinde tükenmişliği ifade eden boyutlarla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Bakker ve ark., 2004).

Bireylerin, duygularını kontrol edememeleri yüzünden, anlık ve hızlı öfkelenme ile verdikleri hayal kırıklığı tepkileri tükenmişliğin belirtileri olarak görülmektedir (Freudenberger, 1974). Tükenmişlik yaşayan bireyin, bir savunma biçimi olarak sosyal ilişkilerden kaçınması, çevresine ve müşterilerine karşı kaba davranışlar sergilemesi mümkündür (Kahill, 1988). Örgütsel sorunların yanında tükenmişliğin, bireyin özel hayatındaki ilişkilerini ve aile yaşantısını da etkilediği görülmektedir. Bir araştırmada, tükenmişliğin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarını yaşadığı gözlenen bireylerin aile bireyleriyle vakit geçirmek yerine yalnız kalmayı tercih ettikleri, duygusal tükenme ve azalan kişisel başarı hissini yaşayan bireylerin çocuklarından duygusal olarak uzaklaştıklarını hissettikleri tespit edilmiştir (Maslach ve Jackson, 1981).

Yukarıda belirtilen kavram ve konu başlıkları ile bütüncül olarak ele alındığında tükenmişlik, kişide oluşan bir yıpranma durumu (Freudenberger, 1974) ve yaşanan bitkinlik, umutsuzluk, çaresizlik hislerinden kaynaklı bir olumsuz tutum ve davranış çerçevesi (Maslach ve Jackson, 1981) şeklinde tanımlanabilir. Çalışma hayatında tanımlanan tükenmişlik, hizmet niteliğinde düşüş, motivasyon eksikliği, devamlılığın sürdürülememesi, kişinin yaşadığı fizyolojik ve psikolojik yorgunluk ile ilişkilidir. Tükenmişlik ölçüm ve analizleri için kullanılan Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nde tükenmişliğin duygusal tükenme (stres ile süregelen enerji tükenmesi), duyarsızlaşma (başkalarına karşı olumsuz değerlendirme) ve kişisel başarıda azalma duygusu (kişinin kendisine yönelik tutumlarındaki negatiflik) olmak üzere üç alt boyuta sahip olduğu belirtilmiştir (Maslach ve Jackson, 1981). Duygusal tükenmenin iş yerinde performans düşüklüğüne yol açtığını (Wright ve Cropanzano, 1998), kadınların erkeklere göre daha çok duygusal tükenme yaşadığını ve eğitim seviyesi arttıkça duygusal tükenmenin de arttığı gözlemlenmiştir (Gaines ve Jernier, 1983). Duyarsızlaşma alt boyutunun ise duygusal tükenmenin ardından yaşanan bir sonraki basamak olduğu ve kişinin kendine durumuna geçerek diğerleri ile arasına koyduğu mesafeyi arttırdığı görülmüştür (Maslach, 2005). Kişisel başarıda azalma hissini ise, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile iş ortamındaki stresin ortak etkisi olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir (Maslach ve ark., 2001). Tükenmişliğe neden olan faktörler bireysel; demografik ve karakteristik özellik değişkenlikleri ve çevresel; iş hayatındaki baskı, stres ve yük (Maslach ve ark., 2001; Maslach, 2003) olmak üzere iki başlıkta

incelenmiştir. Tükenmişliğin belirti ve etkileri arasında, fiziksel belirti ve etkiler; baş ağrısı, bitkinlik, yüksek tansiyon, uyku bozuklukları gibi fizyolojik sorunlar (Freudenberger, 1974; Maslach ve Leiter, 1997), psikolojik belirti ve etkiler; öz-yeterlilik (Brouwers ve Tomic, 2000) ve öz-saygıda (Rosse ve ark., 1991) düşüş etmenler ve davranışsal belirti ve etkiler; istifa etme, yetersiz performans, devamlılık ihlali gibi faktörler bulunmaktadır (Kahill, 1988). Tükenmişlik, belirtildiği üzere çok yönlü ve çok etmenli bir kavramdır ve her bir faktörün etki sonuçları farklılık göstermektedir.

1.3. BAĞIMLILIK

1.3.1. Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık, bir kişiye, nesneye veya varlığa duyulan engellenemez arzu veya başka bir gücün tesiri altında kalma hali olarak kavramsallaştırılabilir. Ayrıca bireylerin beden ve ruh sağlığı ile sosyal hayat düzenleri üzerinde kötü etkisi olmasına rağmen, kişilerin belirli takıntılı durumları tekrarlamaya yönelik önu alınamayan arzu duymaları ve bunu devam ettirmeleri olarak da ifade edilebilir. (Uzbay, 2009).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bağımlılık yapıcı maddeleri, önlenemeyen gereksinim veya arzu, kullanıldığı madde dozunu yükseltme meyili ve psikolojik ve biyolojik bağımlılık medana getiren maddeler şeklinde tanımlamıştır (İçli, 1999).

Madde bağımlılığı; birey tarafından alınan maddenin bireyin yaşamının merkezinde olması, bireyin madde kullanımında kontrolünü yitirmiş olması ve madde kullanımına bağlı olarak bedensel ve psikolojik sorunların ortaya çıkması şeklinde tanımlanan kapsamlı bir kavramdır. Bunun yanı sıra maddeyi kötüye kullanım bir senelik süre içerisinde tekrar eden, sosyal, yasal sorunları ortaya çıkaran ve fiziksel zararlara neden olacak miktarda madde kullanmayı içeren davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Altuner ve ark., 2009).

1.3.2. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Etkileri

DSM-V’te madde ile ilişkili bozukluklara 10 başlıkta yer verilmiştir: Bağımlılık yapıcı maddeler; alkol, kafein, kenevir (esrar), varsandıranlar (LSD, meskalin,

fensiklidin vb.), uçucular (tiner, benzin, gazolin, bali vb.), opiyatlar (opium, morfin, eroin, kodein, metadon vb.), dinginleştiriciler (sedatif, hipnotik, anksiyolitikler), uyarıcılar (amfetamin, ekstazi, kokain vb.), tütün (sigara) ve diğer bilinmeyen maddelerdir (APA, 2013, s. 230-290).

Alkol ve sigara ülkemizde uyarıcı/uyuşturucu madde kapsamında olmaması nedeniyle yasal olmasına rağmen ruhsal ve fiziksel olarak bağımlılık yapan maddeler arasındadır (Yeğin ve Alpay). Bu nedenle bu bölümde alkol ve sigaraya da yer verilecektir.

Tablo 1. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Etkileri

Bağımlılık yapıcı maddeler	Etkileri
Alkol	Merkezi sinir sisteminin kimyasal yapısının bozulmasına ve çalışmasının aksamasına, algının yavaşlamasına, bireyde zihinsel ve ruhsal dengenin bozulmasına neden olma bu tür maddelerin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Başkurt, 2003).
Kafein	Adrenalin bireyde uyanıklık ve aktifliğin artmasını, dopamin ise beyindeki haz bölgelerinin uyarılması ve pozitif bir ruh halinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Ögel, 2010). Kafein yüksek dozlarda alınırsa titreme ve kaygı ortaya çıkmaktadır. Öldürücü dozlarda alındığında (100 fincan veya 10 gr kahve) kusma, havale, kalp ile ilgili yan etkilere, bulantıya sebep olmaktadır (Akvardar vd., 2012).
Kenevir (Esrar)	Esrarın kullanılması kısa süreli coşkuya ve rahatlamaya, ruhsal gevsemeye, önüne geçilemeyen gülme krizine, algıda değişikliğe, zaman algısında bozulmaya ve abartılı duyuusal deneyimlere neden olmaktadır (Uzbay, 2009). Ayrıca esrar kullanımı sonrası şüphe, korku, panik hali ortaya çıkmaktadır. Esrar, psikolojik olarak ise zaman, ses ve renk algısında değişikliklere neden olmaktadır. (Akvardar vd., 2012).
Halisünojenler	Lysergic asid (LSD) kullanımından sonraki 6 ile 24 saat arası kişinin zihninden ve bedeninden kopuk hissetme hali, gerçeklik algısının neredeyse yok olması, çeşitli halüsinasyonlar görmesi gözlemlenir. LSD kullanan kişi LSD'nin etkilerine karşı hızlı tolerans geliştirmektedir. LSD hakkında yapılan araştırmalar sonucunda ölüm nedeninin kalp damar yollarında gerçekleşen yan etkiler olduğu belirtilmektedir. (Shiloh ve ark., 2001)
Uçucular (tiner, benzin, gazolin, bali vb.)	Uçucu maddeler hızlıca ortaya çıkan ve hızlıca ortadan kalkan iyilik haline sebep olmaktadır ve merkezi sinir sistemini etkilemektedir. Bu maddelerin psikolojik ve fizyolojik etkileri alkol, barbitürat ve trankilizan ilaçlara benzemektedir. Etkileri birkaç dakika gibi kısa sürede içinde ortaya çıkmakta olup bu etkiler 15-45 dakika kadar sürmekte ve sonra ortadan kalmaktadır (Özgel, 2010).
Opiyatlar	Opiyatların etkileri ilk önce haz verici "rush" olarak isimlendirilen dönem ile görülür daha sonra 'sedasyon (sakinlik)' olarak adlandırılan dönem görülmektedir. Kişinin konuşmasında ve hareketlerinde yavaşlama, hafıza ve dikkati toplamada bozulmalar görülmektedir. Fiziksel olarak göz bebeklerinde daralma, solunumda yavaşlama, düz kaslarda kasılma, kan basıncında ve kalp atımında azalma ve vücut ısısında değişiklikler ortaya çıkmaktadır (Dilbaz, 2012).
Dinginleştiriciler	Dinginleştiriciler oral olarak alındığı için emilimi hızlı gerçekleşir. Kişide alkol etkisine benzer etkiler gözlemlenir. Kullanılmadığında bulantı, halsizlik, uykusuzluk, titreme, odaklanmada zorluk, varsanılar gibi yoksunluk belirtileri gösterirler. Kötüye kullanım ve bağımlılık riskleri nedeniyle ülkemizde reçete kontrollü maddelerdir (Arıkan, 2012).
Uyarıcılar	Kokain uyarıcı etkiye sahiptir ve aşırı coşkuya neden olur. Ayrıca, uykusuzluğa, açlığa, yorgunluğa ve soğuğa karşı dayanıklılığı artırır (Ögel vd. 1998). Kokain alınması sonucunda, bireyde kendine güvende artma, göz bebeklerinde genişleme, kan basıncının artması, kaygının yok olması, terlemenin artması, vücut ısısında artma görülür (Özgel, 2010). Aynı zamanda uyku bozuklukları, iştihayı ve dokunmaya bağlı halüsinasyonlar, duyuusal değişiklikler, depresyon, aşırı şüphe duyma, bilinçte sislenme ve şiddete de neden olmaktadır (Akvardar vd., 2012)

Tütün (Sigara)	Etki göstermeye başlamasıyla deri, kol ve bacaklarda bulunan kan damarlarında kasılma, iç organlarda bulunan kan damarlarında genişleme meydana gelmektedir. Ayrıca soluk alıp verme hızını da arttırmaktadır (Uzbay, 2009).
-----------------------	--

Bağımlılık yapıcı maddelerin kişinin biyolojik ve psikolojik sağlığına etkileri Tablo 1’ de ifade edilmiştir. Madde bağımlılığı veya madde kullanım bozukluğu tanısı için gerekli olan kriterler bir sonraki başlıkta açıklanmaktadır.

1.3.3. DSM-V ‘te Yer Alan Madde Kullanım Bozukluğunun Tanı Kriterleri

Aşağıda sıralanan ölçütlerden son bir yıl içinde en az iki veya daha fazlasına sahip kişilere madde kullanım bozukluğu tanısı konulmaktadır. Bu ölçütlerden 2 veya 3’ünün görüldüğü kişilere hafif, 4 veya 5’inin görüldüğü kişilere orta dereceli, 6 ve daha fazlasının görüldüğü kişilere ise ağır bozukluk gösteren bireyler olarak tanı konulmaktadır (Köroğlu, 2013).

1. Düşünüldüğünden daha fazla dozda ve uzun süreçte madde kullanımı.
2. Madde kullanmayı sonlandırmayı devamlı arzu etme ve sonuçlanmayan deneme
3. Maddeyi elde etmek, kullanmak ve kullanım sonrası gösterdiği etkileri hafifletmek amacıyla uzun süreli çaba gösterme
4. Madde kullanımı için karşı konulamaz bir istek duyma veya kendini zorlanmış hissetme
5. Okuldaki, evdeki veya iş yerindeki görev ve sorumluluklarını tekrarlı madde kullanımı nedeniyle takip edememe
6. Madde kullanımının kişisel ve sosyal ilişkilerine verdiği zararı bilmesine rağmen kullanıma devam etme
7. Madde kullanımı nedeniyle rutin etkinlikleri azaltma ya da yapmama
8. Madde kullanımının riskli durumlara sebep olacağını bildiği halde tekrarlı madde kullanımını sürdürme
9. Madde kullanımı nedeniyle ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara rağmen kullanımı bırakmama
10. Tolerans gelişimi sonrası her seferinde aynı etkiyi elde etmek amacıyla kullanılan dozu arttırma

11. Madde kullanıma bağılı yoksunluk belirtileri yaşama (Koroğlu, 2013).

1.3.4. Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanım Nedenleri ve Risk Faktörleri

Bağımlılıkla ilgili bilinmesi gereken en önemli husus, bağımlılık sürecinin biyolojik, psikolojik ve sosyal birçok faktörle ilişkili karmaşık bir durum olduğudur. Bağımlılık yapan maddelerin incelenmesinin ardından bu bölümde kişinin madde kullanımına neden olan biyolojik, psikolojik ve sosyal nedenler üzerinde durulacaktır. Ayrıca kişinin madde kullanımına neden olabilecek risk faktörlerine de yer verilecektir.

1.3.4.1. Biyolojik Nedenler

Karayel (2018) alkol ve madde kullanımında risk oluşturan biyolojik faktörleri; kalıtsal özellikler, bireylerde antisosyal kişilik bozukluğu ve davranışsal bozukluğunun varlığı, ailenin duygu durum ve dürtü kontrol bozukluğuna sahip öyküsünün olması şeklinde rapor etmiştir.

Madde kullanımı beyinin ödül mekanizmalarını uyarır. Ödül mekanizmasının ardından hissedilen keyif hissi dopamin hormonu üzerinden iletilir (Kring ve ark., 2007). Alkol dâhil tüm maddelerin kullanımından sonra beyindeki dopamin sistemi ve özellikle mezolimbik sistem kanalı uyarılır (Cami ve Farre, 2003).

Kişi sadece iyi hissetmek için madde kullanmaz. Kişi, madde kullanımından sonra madde etkisi geçtiğinde ortaya çıkan yoksunluğu baskılamak için de tekrar madde kullanımına başvurur, bu da kısmen bir iyi hissetme çabası olarak yorumlanabilir (Kring ve ark., 2007). Hayvanlar üzerinde yapılan bir çalışmada, madde kullanımının devamlı olmasının yoksunluk hissini hoşnutsuzluğundan kaçınma tabanlı olduğu vurgulanmıştır (Koob ve Le Moal, 2008).

Madde kullanımının hem maddeye duyulan isteği hem de maddeyi kullandıktan sonraki hazzı taban alınarak yapılan bir araştırmada, teşvik-duyarlılaştırma teorisi ortaya atılmıştır. Teoriye göre, zevk ile ilişkili olan dopamin hormonu sadece maddenin etkilerine karşı bir hassasiyet göstermez, aynı zamanda maddeyi çağrıştıran etmenlere (iğne, kaşık, sarma kağıdı) karşıda hassastır. Böylece, madde kullanan kişi sadece maddeden değil aynı zamanda maddeyi çağrıştıracak faktörlerden de

etkilendiği için madde isteği uyarılmasında artış gözlemlenir. Zaman içerisinde maddeden alınan keyif azalır ancak madde arayışı devamlı olarak artar. Dopamin içeren beyin bölgelerinde, madde etkisi geçtikten sonra ortaya güçlü bir isteği madde bağımlılığına yol açtığı savunulmaktadır (Kring ve ark., 2007).

1.3.4.2. Psikolojik Nedenler

Madde kullanımı ile bireylerin psikolojik durumları ve kişilik yapıları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bağımlılık yapıcı maddelerin yatıştırıcı, kaygıyı azaltıcı, mutluluk verici gibi özellikleri sorunlardan kaçan bireyler için destek ve rahatlama aracı olarak kullanılmakta ve bireyler bağımlı hale gelmektedir (Bahar, 2018; Çetin, 2013).

Bireyler kendini gerçekleştirme, saygı, sevgi, güven gibi ihtiyaçlarında doyuma ulaşamadıklarında doyuma ulaşmak için bağımlılık yapıcı madde kullanmaktadır ve bu duyguları tekrar yaşamak için maddeyi tekrar tekrar kullanarak bağımlı duruma gelebilmektedir (Yıldırım, 2015).

Bunlara ek olarak psikolojik nedenler arasında duygu durum bozukluklarına sahip olma, fiziksel/duygusal travma yaşama, öğrenmede güçlük yaşama, dürtüsel davranışlar, sosyal becerilerinin yetersiz olması, çabuk öfkelenme ve öfke duygusunun sağlıklı yönetilememesi, anksiyete bozukluklarının olması, olumsuz yaşam olayları, madde kullanımına karşı olumlu davranış ve tutuma sahip olma yer almaktadır (Karayel, 2018).

1.3.4.3. Sosyal Nedenler

İnsanların biyolojik ve psikolojik olarak madde kullanımına ve bağımlılığa yatkınlığı konuşulsa da bazen insanlar sosyal ve kültürel etkiler nedeniyle de bağımlılığa hızlıca sürüklenebilmektedirler. Çevresel ve zihinsel uyarıların bir kişinin bağımlılığa karşı savunmasızlığını etkilediği gerçeği göz ardı edilmemelidir (Volkow, 2004).

Aile yapısının madde kullanımına etkisi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Hoffman ve Johnson (2002)'in yürüttüğü çalışmada, üvey anne/baba ile büyüyen çocukların anne babası ile birlikte büyüyen çocuklara kıyasla madde

kullanımının daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca sadece annenin yer aldığı parçalanmış aile yapısı sadece babanın yer aldığı aile yapısına göre daha koruyucu bir etki göstermiştir.

1.3.4.4. Risk Faktörleri

Başkurt (2003), yeterli ilginin olmadığı ya da baskıcı bir tutum sergileyen, tutarsız disiplin olan, rol model olabilecek birini barındırmayan, alkol ve sigara gibi maddelerin kullanımına izin verici tutuma sahip, boşanmış ya da parçalanmış aile yapılarının madde kullanımında risk faktörü olduğunu vurgulamaktadır. Alkol ya da madde kullanan ebeveynlerin bulunduğu ailelerin çocukları ile yapılan çalışmalara bakılacak olursa bu çocukların bağımlılık yapıcı madde kullanımına ve bağımlılığa yatkın olma olasılığının yüksek olduğu bulunmuştur (Bahar, 2018; Oktay, 2017). Fransa’da 2396 öğrenci ile yapılan bir çalışmada ise ailesinde sigara alkol kullanımı olan öğrencilerin madde kullanma riskinin ailesinde sigara alkol kullanımı olmayan çocuklara göre on kat fazla olduğu görülmüştür (Challier ve ark., 2000).

Akran grubunun özellikle ergenlik dönemindeki bireylerde etkisi çok önemlidir. Çünkü ergenler gelişimsel dönemlerinin bir özelliği olarak kendi kararlarını tek başına almak yerine arkadaş grubuna göre karar alarak onlarla hareket etme eğilimi göstermektedirler (Köse, 2015). Genellikle ergenlerin ailelerinden bağımsız davranma eğilimleri madde kullanımı olan arkadaşlarını model almalarına neden olmaktadır (Coşkun, 2006). Bu nedenle kişinin arkadaş çevresinin alkol ve madde kullanımına karşı olumlu tutum ve davranış içerisinde olması, arkadaşları arasında madde kullanan olması ve sosyal ortamlarda madde kullanımına maruz kalma bağımlılık oluşumunda önemli faktörlerdendir. Bireylerde; ait olma duygusuyla arkadaş grubuna bağlılığını göstermek, zayıf sosyal becerilere sahip olma nedeniyle arkadaş gurubunda dışlanma korkusu gibi etkiler sonucunda da bağımlılık oluşabilmektedir. Ayrıca arkadaşları/akranları tarafından bireylere sıkıntılarından, kaygılarından kurtulması için madde verilmesi bağımlılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Bahar, 2018; Coşkun, 2006).

Bağımlılık yapıcı maddelerin kullanım nedenleri yukarıda üç ana başlık altında toplanmaktadır ve her faktörün etki mekanizmaları farklı yönde çalışmaktadır.

Bağımlılık yapıcı maddeleri kullanmanın ardından görülen veya gözlemlenen madde bağımlılığına yönelik tutum ve davranışlar bir sonraki başlık altında tartışılmıştır.

1.3.5. Madde Bağımlılığına Yönelik Tutum ve Davranışlar

Madde kullanım bozukluğu sadece bireyi etkilemekle kalmayan öncelikle yakın çevresini genel anlamda da toplumun huzur ve düzenini de olumsuz etkileyen devlet politikası düzeyinde mücadele edilmesi gerektiği düşünülen bir halk sağlığı sorunudur (Gelmez, 2018).

Madde kullanım bozukluğu olan kişilerin toplum tarafından suçlu, ahlaksız, sapık vb. olarak etiketlenmesi ve karşılaştıkları olumsuz tutumlar, bu kişilerin yaşamlarının farklı alanlarını etkilemekte, barınma, iş bulma, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere ulaşımını engellemekte ve bağımlılığı sonlandırma motivasyonunu olumsuz etkilemektedir (Link ve ark., 1999). Madde kullanmayan kişilerin madde kullanan bireylere karşı gösterdikleri olumsuz tutumların yansısı, bu kişilerden sosyal olarak da uzak durdukları gözlemlenmektedir. Örneğin, madde kullanmayan kişiler madde kullanan bireyler ile iletişim halinde olmaktan kaçındıklarını, onlarla arkadaşlık kurmak istemediklerini ve onları tehlikeli olarak gördüklerini belirtmişlerdir (Cakici ve ark., 2019).

Madde kullanım bozukluğunun tedavisi tıbbi, psikolojik ve sosyal destek ile mümkün olduğundan bu alanda çalışan tüm personelin, madde kullanımı olan kişilere yönelik olumlu tutum ve davranışı tedavi sürecini hızlandırmak adına önemlidir. Madde kullanım bozukluğu olan kişilerin toplumda karşılaştıkları damgalamanın yanı sıra tedavi sürecinde karşılaştıkları olumsuz tutum ve davranışlar bu kişilerin tedaviye başlama ve sürdürme istekliliğine ket vurabilmektedir (Erükçü Akbaş ve Mutlu, 2016). Madde bağımlılığı olan kişilere yönelik tutumları araştıran çalışmalarda, sadece toplum üyelerinin değil aynı zamanda sağlık çalışanlarının da ön yargılı, ayrımcı ve damgalayıcı bir tutum sergiledikleri görülmektedir (Türkmen ve ark., 2015; Arslantaş ve ark., 2010; Çam ve Baysan Arabacı, 2014). Sağlık ve ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların madde bağımlılığı olan bireylere karşı olumsuz tutum sergilediklerini bulgulayan iki farklı çalışmada, uzmanların madde bağımlısı olan kişileri ruhsal olarak zayıf buldukları ve hayatlarında doğru kararlar veremeyeceklerini düşündükleri rapor edilmiştir (Mutlu ve ark., 2014; Baysan Arabacı ve ark.,2016). Kanada'daki bir

hastanede sağlık personellerin (doktor, hemşire, psikolog) madde kullanımı olan bireylere yönelik tutumları incelenmiştir. Araştırma sonucunda yüksek düzeyde madde bağımlısı olan ve daha sert madde kullanan kişiler hastane personelleri tarafından tehlikeli ve uyumsuz olarak nitelendirilmiştir. Daha düşük düzeyde ve hafif madde kullanan kişiler ise, hastane personeli tarafından zararsız ve uyumsuz olarak rapor edilmiştir (Romney ve Bynner, 1972).

Madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum, bir psikiyatri kliniğinde alışan X ve Y kuşağı hemşirelerinin katılımları ile incelenmiştir. Araştırmada, her iki kuşaktan hemşirenin hem ruhsal bozukluk tanısı alan hastalara karşı tutumları hem de madde bağımlılığı olan hastalara yönelik tutumları incelenmiştir. Analizler sonucunda hem X hem de Y kuşağındaki hemşirelerin ruhsal bozukluk tanısı alan hastalara olumlu bir tutum, madde bağımlısı hastalara yönelik olumsuz bir tutum sergiledikleri görülmüştür (Büyükbayram ve ark., 2017). Hemşirelerin madde kullanan bireylere yönelik tutumlarını inceleyen araştırmaların bulgularında, hemşirelerin bu kişilere karşı korku duygusu (Ross ve Goldner, 2009) ve tehlike algısı (Björkman ve ark., 2008) hissettiği ifade edilmiştir.

Madde kullanımı olan bireylere yönelik tutumu içeren araştırmalarda genellikle hemşireler ile çalışılmıştır. Örneğin, hemşirelerin madde bağımlısı olan bireylere yönelik tutum ve düşüncelerinin incelendiği bir çalışmada, hemşirelerin %85'i madde kullanan bireyleri tehlikeli olarak tanımlamaktadır (Melbey ve ark., 1992). Bir diğer çalışmada, acilde çalışan hemşirelerin alkol ve madde kullanan bireylere yönelik tutumları incelenmiş ve hemşirelerin alkol kullanımı olan bireylere hizmet sunmada isteksiz oldukları görülmüştür (Anderson ve ark., 2001). Aynı şekilde, hemşirelerin bağımlılık yapıcı maddeye reddi artıkça, madde bağımlılığı olan bireylere karşı gösterdiği terapötik ilişkide azalma olduğu bulgulanmıştır (Ford ve ark., 2008).

Özetle bağımlılık, bireyin bir nesne ya da varlığa karşı duyduğu önüne geçilemeyen bir istek olma durumudur (Uzby, 2009) ve biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Biyolojik nedenler, beyindeki dopamin sistemine ve madde etkisi geçtikten sonraki yoksunluk kavramına vurgu yaparken (Kring ve ark., 2007), psikolojik nedenler maddenin bireyi yatıştırması ve mutluluk verici olmasını (Bahar, 2018; etin, 2013), sosyal nedenler ise kültürel ve çevresel etkilerin bağımlılığı tetikleyebileceğini belirtmektedir (Volkow, 2004). Aynı zamanda,

olumsuz aile yapıları (Başkurt, 2003) ve sosyal ortamlardaki arkadaş rol modelleri (Köse, 2015) gibi faktörler bağımlılık için risk faktörleridir. Bağımlı kişiye karşı olan olumsuz tutumlar, bağımlı bireyin sağlık, iş, eğitim ve barınma gibi temel ihtiyaçlara ulaşmasını negatif yönde etkilerken (Link ve ark., 1999), bireyin diğer kişilerce sosyal dışlanmaya maruz kalmasına da neden olmaktadır (Cakici ve ark., 2019). Bu olumsuz tutumların bağımlı bireyin tedavi ve iyilik haline engel olabileceği (Erükçü Akbaş ve Mutlu, 2016) ve alanda çalışan profesyonellerin de bağımlı bireye karşı olumsuz tutum sergiledikleri belirtilmiştir (Mutlu ve ark., 2014; Baysan Arabacı ve ark.,2016).

1.4. EMPATİ

1.4.1. Empati Kavramı

Empati hem psikoloji alanında hem de insanın günlük yaşamında oldukça önemli yere sahip olan bir kavramdır. “Einfühlung” kelimesi ile eş anlama gelen empati kavramını 1897 yılında Alman psikolog Theodor Lipps bireyin öz benliğini karşısındakine yansıtarak onu benliğinde hissetmesi ve böylece onu özümsemesi olarak tanımlamıştır (Ersoy ve Köşger, 2016).

McDougall (1908), bireyin karşısındaki kişinin duygusal durumunun algılanmasının ardından duygusal tepki verilmesini empati olarak tanımlarken; Köhler (1929), empatide diğer kişinin duygusunun anlaşılmasının, duygusunun paylaşılmasından daha önemli olduğunu dile getirmiştir. Diğer yandan Hoffman (1987) ile Eisenberg ve Strayer (1987) empati için bireyin karşısındaki kişinin duygu durumu ile uyumlu duygusal tepkiyi verme yetisi tanımını kullanırken; Hollin (1994), empatinin bir bireyin dünyayı karşısındaki bireyin bakış açısından görebilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Günümüzde en çok kabul gören empati tanımını ise Rogers yapmıştır. Carl Rogers’a göre empati üç boyutlu olup, bireyin belirli bir durumda karşısındaki kişinin düşüncelerini ve duygularını anlamasının ardından onun hissettiklerini hissedip karşısındakine dönüt verme sürecidir (Rogers, 1983).

Ülkemizde de empati için birçok tanımlama yapılmıştır. Örneğin, Kabapınar (2002) empatiyi, yaşanan olaylar karşısında kişinin kendisini karşısındaki kişi olarak düşünerek onun gözlerinden olaylara bakmak ve anlamak için emek harcaması olarak tanımlamaktadır. Böylece empati, düşünmede, düşünceleri değerlendirmede, değer yargılarının yüklenmesinde ve bir davranışın gerçekleştirilmesinde etkili olan bir yeti

olarak da ifade edilmektedir (Kabapınar, 2002). Budak (2009)'a göre ise empati, karşıdaki kişinin üzüntü ve mutluluklarına ortak olarak onun hislerinin ve düşüncelerinin kendisi için ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktır. Ayrıca empatiyi insanların iletişim sürecinde kendilerini diğer kişilerin yerine koyması ve onların duygu ve düşüncelerini anlayarak onlara karşı hassasiyet göstermesi olarak tanımlayan Pala (2008), empati kurmanın hem bilişsel hem de duygusal bir süreç olduğunu vurgulamıştır.

Dökmen (2012), yaptığı çalışmalar sonucunda Carl Rogers (1983)'la benzer bir bakış açısıyla bir kişinin empati kurabilmesi için gerekenleri belirlemiştir. Öncelikle herkesin olanlara bireysel bakış açısıyla yaklaştığını, kişinin kendisini karşısındakimış gibi düşünerek süreci onun zihni ile değerlendirdikten sonra o durumda çok beklemeden kendi bakış açısına geri gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Kişinin kendini karşısındaki kişi yerine koymasının ardından onun duygu ve düşüncelerini de doğru bir şekilde anlamış olması gerektiğini ifade etmiştir. Empatinin iki temel bileşeni olan bilişsel ve duygusal role bürünme ile kişi bunu gerçekleştirebilir. Karşıdaki kişinin rolüne bürünerek onun ne düşündüğünü anlayabilmek bilişsel bileşeni ifade ederken; onun hissettiği duyguları hissedebilmek ise duygusal bileşeni ifade etmektedir. Dökmen'in (2012) empati kurulabilmesi için belirlediği gerekliliklerden sonuncusu ise kişinin kurduğu empatik anlayışın karşıdaki kişiye aktarılmasıdır.

1.4.2. Empatinin Bileşenleri ve Aşamalı Sınıflandırılması

Empati kavramının daha detaylı anlaşılabilmesi amacıyla onu oluşturan bileşenler ve empatinin sınıflandırılmasına ilişkin aşamalar bu başlıkta yer almaktadır.

1.4.2.1. Empatinin Bileşenleri

Alanyazında empatinin bileşenleri konusunda görüş farklılıkları olsa da tüm görüşlerin ortak noktası Rogers (1983)'in belirttiği bilişsel ve duygusal bileşenlerdir (Özdemir Göksu, 2019). Buna ek olarak Rodgon ve Kurdek (1975) duygusal ve bilişsel bileşenlere algısal bileşeni de eklemiştir. Son olarak Eroğlu (1995), bilişsel, duygusal ve algısal bileşenlere bildirişimsel bileşeni de ekleyerek empatinin bileşenlerini dört

gruba ayırmıştır. Karşıdaki bireyin ne düşündüğünü anlamak için onun rolüne girilmesine empatinin bilişsel bileşeni, karşıdaki bireyin hislerini anlamaya çalışırken benzer duygulara sahip olma durumu empatinin duygusal bileşen olarak açıklanmaktadır (Dökmen, 2005). Algısal bileşende empati kurulmaya çalışılan kişinin jest ve mimiklerinden onun duygularını anlamak amacıyla algı devreye girer (İnceoğlu, 2010). Son olarak bildirişimsel bileşen ise, empati kuran kişinin kendi zihninde oluşturduğu duygu ve düşünceleri empati kurduğu kişiye sözlü veya sözsüz iletişim yoluyla iletme sürecidir (Alver, 1998).

1.4.2.2. Aşamalı Empati Sınıflandırılması

Dökmen (1997)'e göre kişilerin iletişim kurdukları süreçte onlar, ben ve sen olmak üzere üç basamakta tepki verme biçimi vardır. Bu basamaklar iletişimde empati kurma açısından en kalitesiz tepkiden en kaliteli tepkiye şeklinde aşamalandırılmıştır. Ayrıca bu basamaklar da kendi içlerinde duygu ve düşünce olarak ikiye ayrılmaktadır (Dökmen, 1988). Onlar basamağındaki bireyler, karşıdaki kişinin bilişsel ve duygusal durumuna önem vermez ve yansıtılmış olan sıkıntıyla ilgili düşünmek yerine geribildirimde bulunurken kendi his ve düşüncelerini değil toplumun genel görüşlerini kullanır (Özbek, 2005). Ben basamağındaki bireyler benmerkezci bir tutum sergileyerek karşıdaki kişinin sıkıntısını çözmek yerine onu eleştirmeye, ona nasihatte bulunmaya ve sıklıkla kendi deneyimlerinden bahsetmeye meyillidir. Sen basamağındaki kişiler, karşıdaki kişinin anlattığı olayları değerlendirirken onun duygularını ve düşüncelerini göz önünde bulundurarak onu bütünüyle anlamaya çalışır (Kalkan, 2021).

Karşımızdaki kişinin duyguları ve düşüncelerini tam olarak anlamış olmamız onunla empati kurduğumuz anlamına gelmez. Mutlaka kendisine jest ve mimik gibi sözsüz ve sözlü ifadelerle empati kurulduğunun hissettirilmesi gerekir (Dökmen, 1997). İletişim süreçlerinde bireylerin empatik tepki aşamalarını bilmesi ile hangi noktada ve basamakta olduğunu görebilmesi verdikleri tepkileri değerlendirebilmeleri açısından oldukça önemlidir.

1.4.3. Empati ile İlgili Kuramlar

Bireyin, benliğine, diğer bireylere ve nesnelere dair bilgi edinmesinin yolu empatiden geçmektedir (Lipps, 1903). Empati yoluyla kişi karşısındaki kişiye duygu ve düşüncelerini iletir, zihninden onu taklit ederek duygu ve düşüncelerini eş zamanlı olarak paylaşır ve onu anlamak için uğraşır (Ersoy ve Köşger, 2016).

İnsanların birbirini nasıl anlayabildiğini, duygu ve düşüncelerinin altında yatanlara nasıl dokunabildiğini Ünal (1972), çıkarsama, rol oynama ve heyecan yayılması kuramları ile açıklamaktadır. Bu bölümde bu üç kurama genel hatları ile yer verilmektedir.

1.4.3.1. Çıkarsama Kuramı

Çıkarsama kuramı, karşıdaki kişinin mimik ve beden ifadelerinin yorumlanması ile o kişinin tam anlamıyla anlaşılabilirliğinden bahsetmektedir. Bireyin iç dünyasında gelişmekte olan durumlar yüzü ve bedeninde bir duruş ve bir ifade olarak ortaya çıkabilmektedir. Empati yapan kişi bu fiziksel ifadeleri yorumlayarak onlara anlam kazandırmış olmaktadır. Diğer bir deyişle dışarıdan görülen fiziksel ifadeler, bireyin iç dünyasından karşı tarafa işaretler olarak gitmektedir. Çıkarsama kuramına göre empati, bireylerin karşısındaki bireylere yansıttığı duruş, jest, mimik gibi fiziksel mesajları ile duygu ve düşüncelerinin karşıdaki kişi tarafından anlaşılma durumudur (Ünal, 1972).

1.4.3.2. Rol Oynama Kuramı

Empatyi açıklarken kullanılan bir diğer yaklaşım George H. Mead (1934) tarafından geliştirilmiş olan rol oynama kuramıdır. Bu kuram, diğerlerinin görüş açılarını anlamak ve davranışlarını yorumlamak için çevremizde bulunan kişilerin yerine kendimizi koyduğumuzu ve onları taklit ettiğimizi öne sürmektedir. (Akbulut, 2010). Rol oynama kuramında, empatik beceri gelişiminin çocuklukta benlik kavramının oluşmasıyla birlikte başladığı dile getirilmektedir. Çocuk öncelikle aile bireylerinin, ardından etrafındaki insanların yerine kendini koyarak onlar gibi davranır. Sadece görsel taklit yapan çocuk benlik kavramının gelişimi ile taklit ettiği kişilerin gözüyle kendini değerlendirmeye başlar. Rol yaptığı davranışların içerikleri

karmaşıklıktıkça ve anlamları derinleştikçe iletişim kurduğu insanlara dair daha fazla bilgiler edinir (Alver, 1998).

1.4.3.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati

Harry S. Sullivan (2013) empatiyi, çocuk ve annesi veya ona bakım veren kişi arasındaki heyecansal bağ olarak açıklamaktadır. Sullivan, empatinin hayatın tüm süreçlerini kapsadığını belirtmektedir. Bir yetişkin karşısındaki kişiye baktığı zaman onun sesinin yüksekliği, nefes alışverişi, titremesi gibi fiziksel durumların farkında olabilmektedir. Bu yaklaşıma göre, kişinin bu heyecan belirtilerini anlamasının yetişkin olmasından daha önceki yaş dönemlerine denk geldiği ve genellikle hayat boyu sürdüğu belirtilmektedir. Ek olarak bu kuramda, karşıdaki kişinin duygu durumunun da empati sürecinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, eğer karşımızdaki kişi seviniyorsa onunla sevinip bu heyecan durumunu o kişiyle yaşamak da empati süreci olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 1972).

İnsanların duygu ve düşünceleri doğrudan gözlemlenemediğinden, diğer kişiler bu duygu ve düşünceleri sözel ifadeler, jest ve mimik gibi beden duruşları yoluyla anlamaya çalışmaktadır. Ünal (1972)'a göre insanların duygu ve düşüncelerinin altında yatan anlamlara rol oynama, çıkarsama ve heyecanlanma kuramları yoluyla ulaşılabilmektedir.

1.4.4. Empatinin İki Boyutu

Empatiyi, empatik eğilim ve empatik beceri olarak iki boyutta incelemek, kavramın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Empatik beceri, bireyin karşısındaki kişinin duygusu anladığını ve hissettiğini karşısındaki kişiye aktarmasıdır. Empatik eğilim ise kişinin başkalarının hayatlarını ve hislerini anlama potansiyelidir (Gümüştaş, 2011).

1.4.4.1. Empatik Beceri

Empatik beceri, kişilerin empati kurabilme yetisini ifade etmektedir (Mete, 2005). Bireylerin kişiler arası ilişki kurarken sosyal hayatlarında sahip olunması gereken önemli özelliklerden bir tanesi empatik beceridir (Gökler, 2009). Empatik

beceriye sahip ve bu özelliği gelişmiş olarak nitelendirilen bireylerin kendilerini karşısındaki bireyin yerine daha rahat koyabildiği ve duygularını hissetmede daha rahat olduğu yani daha kolay empati kurabildiği görülmektedir (Gökler, 2007).

Öğretmen adaylarının empatik becerisini araştıran bir çalışmada, toplam 360 öğretmen adayıyla çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri ana bilim dalları ile empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Fen bilgisinde eğitim görenlerin Türkçe öğretmenliğinde eğitim görenlere göre, Türkçe öğretmenliğinde eğitim görenlerin sınıf öğretmenliğinde eğitim görenlere göre empatik eğilimlerinin daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmaya katılan kadın ve erkek öğretmen adaylarının arasında empatik eğilimlerinde bir farklılık görülmemiştir (Genç ve Kalafat, 2010). Hemşirelerin empatik eğilim ve empatik becerilerinin ölçüldüğü Özcan'ın (2012) çalışmasında, hemşirelerin empatik eğilim ve empatik becerileri orta seviyede bulunmuştur. Hemşirelerin yaşları ve empatik becerileri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Aynı zamanda, hemşirelerin hizmet yılları, çalıştıkları servisler, servislerine ilişkin memnuniyet durumları ve öğrenim gördükleri yıl ile empatik becerileri arasında anlamlı bir farka ulaşılmamıştır.

1.4.4.2. Empatik Eğilim

Empatik eğilim, empatik becerinin bir parçası olmakla beraber aslında empatinin duygusal boyutunu ifade etmektedir ve kişilerin empati yapma konusundaki potansiyellerini anlatmaktadır (Mete, 2005). Sağlıklı bir iletişim sürecinde bireyler kendilerini anlaşılabilir hissetmek amacıyla empatiye ihtiyaç duyduğundan empatik beceri ve empatik eğilim sosyal yaşamda çatışmaları çözmede hatta çatışmaların ortaya çıkmasını önlemede çok kritik bir role sahiptir (Şenol ve ark., 2012). Dolayısıyla önem sıralamasında empati kavramı kadar empatik eğilim kavramı da öne çıkmaktadır.

Dökmen (2017), empatik eğilim kavramını empati kurulan bireyin duygu, düşünce ve yaşantıları paylaşması sonucunda empati kurulan bireye benzer hisleri taşıma ve zihninde ona yardım etme istekliliğinin oluşması olarak tanımlamaktadır.

Empatik eğilim, empatinin duygusal boyutunu oluşturduğundan içerisinde duygusal unsurlar bulundurmaktadır. İletişim ve etkileşimin gerçekleştirilmesi, duyguların algılanması ve açıklanması gibi süreçleri empatik eğilim oldukça kolaylaştırmaktadır. Empatik eğilim ile bireyler, empati kurmuş oldukları kişilerin yerine geçerek onların düşünce yapısını benimseyebilmekte ve böylece diğerlerinin görüş ve düşüncelerine saygı duyabilmektedir (Akkoyun, 1987). Ayrıca, empatik eğilim sayesinde bireyler, karşılıklı etkileşim ve iletişim sürecinde ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçmekte ve sorunların üstesinden daha kolay bir biçimde gelebilmektedirler (Dökmen, 1999).

Yıldırım (2005) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, empatik eğilim düzeyi gelişmiş kişilerin, çatışma çözme becerilerinin de gelişmiş olduğu ve çatışmaların üstesinden daha kolay geldikleri görülmüştür. Katılımcıları farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencileri olan bir çalışmada, empatik eğilim ve algılanan sosyal desteğin, yalnızlık düzeyini yordamadaki rolleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, empatik eğilim ve algılanan sosyal desteğin öğrencilerin yalnızlık düzeylerini yordamada önemli bir faktör olduğu ve empatik eğilimin yalnızlık yordayıcısı olarak güçlü bir role sahip olduğu bulgulanmıştır (Pamukçu ve Meydan, 2010). Empatik eğilim seviyesi ile iletişim becerisi arasındaki ilişki pozitif yönde olumludur, yani empatik eğilim arttıkça iletişim becerisi de artmaktadır. Bakım hemşireleri ile yapılan çalışma bu bilgiyi doğrular niteliktedir (Sağlam ve ark., 2019).

Empatik eğilimi gelişmiş bireylerin, empatik eğilimi düşük olan bireylere kıyasla çocukluk dönemlerinden itibaren içsel motivasyon, duygusal tepki ve kontrol mekanizmaları daha yüksektir (Canıdemir, 2019). Empatik eğilimi yüksek olan kişiler hem diğerlerinin hem de kendilerinin duygularını anlamlandırabilmekte ve karşılıklı ilişkileri daha sağlam ve sağlıklı bir biçimde sürdürebilmektedir. Bununla birlikte empatik eğilim, pozitif davranış değişimini de kolaylaştırmaktadır. Kişilerin antisosyal ve saldırgan davranış örüntülerinin azalmasında önemli bir yere sahiptir (Önder ve Gülay, 2007; Topçu ve ark., 2010).

Alanyazında empatik eğiliminin ve empatik becerilerin bireylerde doğuştan var olmadığını, yaşantılar yoluyla sonradan kazanıldığını savunan görüşler yer almaktadır (Akkoyun, 1983). Kişilerin empatik eğilim seviyeleri düşük olsa dahi, bu durum her zaman bu düzeyin düşük olarak kalacağı anlamına gelmemektedir. Tarhan (2013)'a

göre bir şarkı söylemek gibi doğuştan gelen bir yetenek eğitimle sadece belirli bir noktaya kadar ilerletilebilmekte, diğer yandan beceriler, eğitimler ve yaşantılar yoluyla geliştirilebilmektedir. Örneğin, empatik eğilimin ve empatik becerinin geliştirilebilirliğini ölçmeyi amaçlayan bir çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerine empatik beceri geliştirme eğitimi verilmiştir. Bulgular, katılımcıların eğitim sonrası empati puanlarının eğitim öncesi empati puanlarına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ancak empatik eğilim puanlarında eğitim öncesi ve sonrası arasında anlamlı bir farklılık kaydedilmemiştir. Bu çalışma ile empati becerisinin eğitimle geliştirilebileceği, ancak empatik eğilim üzerinde eğitimin etkisinin olmadığı ortaya konmuştur (Karaca ve ark., 2013). Empatik eğilimin eğitim ile geliştirilip geliştirilemeyeceğini araştıran bir diğer çalışma, Harlak ve arkadaşları (2008) tarafından, 59 tıp fakültesi birinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, yüksek empatik eğilim gösteren katılımcıların empatik eğilim düzeyinde eğitim sonrası anlamlı bir fark olmadığını; düşük empatik eğilim gösteren katılımcıların empatik eğilim düzeyinde ise eğitim sonrası bir artma olduğunu göstermiştir. Araştırmanın bir diğer sonucu, kadınların iletişim becerilerine yönelik olumlu tutum ve empatik eğiliminin erkeklerden daha yüksek olmasıdır. İki çalışma temel alındığında ortaya çıkan sonuçlar, empatik beceri ve empatik eğilimin eğitim ile geliştirilebileceği yönündeki görüşleri destekler niteliktedir.

Bununla birlikte empatik eğilimin, ailesi tarafından yeterli ölçüde destek görmeyen kişilerde daha düşük olduğu, bu kişilerin saldırgan davranış örüntülerinin ise daha yaygın olduğu görülmektedir (Kemp ve ark., 2007).

Empatik eğilim üzerinde demografik değişkenlerin etkisinin incelendiği çalışmalar da alanyazında yer almaktadır. İkinci (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, katılımcıların empatik eğilim düzeylerinde, sosyoekonomik düzey ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Yıldırım (1992) ise kadınların ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümünde eğitim alan öğrencilerin empatik eğilimlerinin daha gelişmiş olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Empatik eğilim ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın farklı meslek gruplarında empatik eğilim düzeylerini ve empatik eğilim ile ilişkili değişkenleri inceleyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Örneğin, alanyazında denetimli serbestlik uzmanlarında empatik eğilim üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya

rastlanmamış olup, empatik eğilim üzerine yapılan çalışmalarda genellikle hemşire ve öğretmen grupları ile çalışıldığı görülmüştür (Akbulut ve Sağlam, 2010; Sağlam ve ark., 2019).

Ulusal alanyazında da benzer şekilde denetimli serbestlik uzmanlarının empatik eğilim düzeyleri ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, denetimli serbestlikte çalışmayan ama bu meslek grubunda (psikolog, sosyal çalışmacı, sosyolog ve öğretmen) olan kişilerde empatik eğilimle ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Aynı zamanda konun daha iyi anlaşılması için, ilgili meslek gruplarına ait olmayan yetişkin ve çocuklarda da empatik eğilim ilişkilerini araştıran çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir.

Tanrıdağ (1992)'ın çalışmasında Ankara'da ruh sağlığı bünyesinde çalışan personellerin meslek grubu, cinsiyet, eğitim seviyeleri ve meslekteki kıdemlerinin empatik eğilim ve empatik beceri seviyeleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmaya 76 psikiyatrist, 28 danışma psikoloğu, 76 psikolog ve 59 sosyal hizmet uzmanı katılmıştır. Analizler sonucunda, danışma psikologlarının empatik eğilim ve empatik beceri seviyelerinin çalışmadaki diğer meslek gruplarına oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Ek olarak, değişik meslek gruplarına mensup olan personellerin empatik eğilim düzeylerinin cinsiyetlerine ve mesleki kıdemlerine göre farklılık göstermediği ifade edilmiştir. Eğitim seviyelerine göre, lisansüstü (yüksek lisans, doktora) programlardan mezun olan psikologların empatik eğilim düzeylerinin, lisans programlarından mezun olanlara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların mesleki kıdemlerine göre empatik beceri seviyelerine bakıldığında, danışma psikologları hariç diğer meslek gruplarının kendileri içlerinde mesleki kıdemleri daha düşük olanların yararına anlamlı farklar bulunmuştur. Bu durum, mesleki kıdemi düşük olan uzmanların daha fazla empatik eğilim gösterdiğini belirtmektedir.

Başka bir meslek grubu olan öğretmenler ile Akbulut ve Sağlam (2010) tarafından yapılan çalışmada, Düzce ilinde görev yapan 307 sınıf öğretmeni yer almıştır. Çalışmanın amacı, öğretmenlerin empatik eğilim düzeyini demografik bilgiler açısından incelemektir. Çalışma sonuçları doğrultusunda, kadın öğretmenlerin empatik eğilim düzeyinin erkek öğretmenlerin empatik eğilim düzeyinden fazla olduğu belirtilmiştir. Diğer demografik bilgiler (mesleki kıdem, mesleği istekli

seçme/seçmeme, medeni durum, mesleğinden memnun olma/olmama) ile empatik eğilim arasında istatistikî olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Benzer bir çalışma Derici (2019) tarafından İstanbul Bağcılarda çalışan 639 sınıf öğretmeni ile çalışılmıştır. Öğretmenlerin çalışmakta oldukları kuruma ve kurumun yöneticilerine yönelik örgütsel adalet algıları ile empatik eğilim seviyeleri arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bu çalışmada da yalnızca cinsiyetin öğretmenlerin empatik eğilim seviyeleri üzerinde farklılık gözeten bir öneme sahip olduğu ve kadınların erkeklere göre daha fazla empatik eğilim düzeyi gösterdiği saptanmıştır.

Amerikan Psikologlar Derneği'nde görev alan ve farklı bölümlerden rastgele seçilmiş 290 psikolog ile yapılan bir çalışmada, uygulayıcı psikologlar (klinik eğitimi almış, terapi uygulayan) ile akademisyen psikologlar arasındaki empatik eğilim farklılıkları araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, kadın uygulayıcı veya akademisyen psikologların empatik eğilim düzeylerinin erkek uygulayıcı veya akademisyen psikologlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, uygulayıcı kadın psikologların akademisyen kadın psikologlara kıyasla daha fazla empatik eğilimleri olduğu ve şefkatli duruşu daha çok benimsedikleri bulgulanmıştır (Hall ve ark., 2000).

Sorakin Balli ve arkadaşları (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada, Kuzey Kıbrıs'ta liselerde görev alan öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri ile sınıftaki yönetim becerilerinin ilişkili olup olmadığı tartışılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin empatik eğilimleri ile sınıf yönetim becerileri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Bu noktaya kadar özetlemek gerekirse empati, karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlayarak onun hislerine ortak olup bir cevap vermektir (Rogers, 1983) ve empatik beceri, yani kişinin empati kurabilme becerisi (Mete, 2005) ve empatik eğilim, yani empatinin duygusal oluşturan karşıdaki kişi ile benzer hisleri paylaşma (Dökmen, 2017) olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Empatik beceri ve empatik eğilimi konu alan çalışmalarda her iki boyutunda cinsiyete göre farklılaşmadığı (Ekinci, 2009; Genç ve Kalafat, 2010), mesleki kıdemin boyutlar arasında bir fark göstermediği (Tanrıdağ, 1992; Özcan 2012) ve genellikle hemşire ve öğretmenler ile çalışıldığı (Akbulut ve Sağlam, 2010; Özcan 2012) görülmüştür. Bahsedilen iki boyut çalışmalarda incelendiğinde farklı sonuçlara da ulaşılmıştır. Örneğin, empatik beceri eğitim ile geliştirilebilirken empatik eğilimin geliştirilemediği (Karaca ve ark., 2013)

ve empatik eğilim eğitim seviyesi ile pozitif bir ilişki içindeyken (Tanrıdağ, 1992) empatik beceri ile eğitim düzeyi arasında bir ilişki bulunmadığına (Özcan 2012) ulaşılmıştır. Belirtilen çalışmalar eşliğinde ulaşılan sonuç empatik eğilim ve empatik becerinin özelliklerinin farklı olduğu, etkilediği veya etkilendiği faktörlerdeki aynılık ve farklılıklara vurgu yapmaktadır.

1.4.5. Denetimli Serbestlik Uzmanları için Empatik Eğilimin, Tükenmişlik Düzeyinin ve Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışların Önemi

Kurulduğu günden bu yana hızla büyüyerek çok geniş bir kitle ile çalışan denetimli serbestlik sistemi, Türk ceza adalet ve infaz sistemi açısından büyük önem taşımaktadır. Toplum içinde yer alan yükümlünün hayattan kopmadan yeniden kendine bir düzen kurarak suç işlemlerinin önlenmesi amacıyla infaz çalışmaları ile iyileştirme çalışmaları yürütülmektedir. İyileştirme çalışmalarının ve denetimli serbestlik uzmanlarının yükümlülerle kurduğu ilişkinin önemi, yükümlülerin suçtan uzak durmalarını sağlayacak düşünce yapısı inşa etme sürecinde anlaşılmaktadır.

Denetimli serbestlik uzmanları, çeşitli suça karışmış genç ve yetişkin bireyler, suça sürüklenen çocuklar, 5275 sayılı kanununun 105/A maddesi Denetimli Serbestlik Tedbiri Uygulanarak Cezanın İnfazı kapsamında ceza infaz kurumundan şartla salıverilmiş yükümlüler ve eski hükümlüler ile yaklaşık bir yıla yakın bir süre boyunca gerek bireysel gerekse gruplar halinde iyileştirme çalışmaları yürütmektedir.

Yaklaşık 230.000 yükümlü ile iyileştirme çalışması yürüten denetimli serbestlik uzmanları her bir yükümlünün kendine ait biricik hayat hikayesi, suç öyküsü, suça karışma nedenleri ile suçtan uzak kalma süreçleri olduğunu göz önünde bulundurarak çalışmaları sürdürmektedir. Bu süreçte yoğun iş temposu, çalışılan kitlenin farklı kültürlerde büyümüş, farklı travmalara ve hayat hikayelerine sahip kişiler olması iyileştirme çalışmalarının verimliliği açısından denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyinin önemini ortaya koymaktadır.

Eryalçın (2020)'ın denetimli serbestlik uzmanları ile yaptığı çalışmada denetimli serbestlik uzmanlarının geniş bir suç profili yelpazesıyla çalışma, sürekli ve fazla miktarda dosya ve yükümlüler ile ilgilenmek zorunda olma, aynı kurumda uzun yıllar çalışma gibi sebeplerden dolayı tükenmişlik yaşadıkları bilgisi elde edilmiştir.

Wirkus (2015), birbirini desteklemeyen ve sürekli değişen yasal düzenlemeler, statü yükselmesinin mümkün olmaması, idari yönetimin uzmanların mesleki ve kişisel gelişimlerini destekleyici tutumunun olmaması gibi nedenlerin denetimli serbestlik uzmanlarında stres yarattığı bu stresin ise tükenmişlik ile bağlantılı olduğunu ifade etmektedir.

İyileştirme çalışmaları, denetimli serbestlik uzmanlarının hem yükümlüleri hem de onları suça yönelten temel motivasyonlarını anlamak için dinleyip onlara onarıcı çözüm önerilerini iletmek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Uzmanın empatik eğilimini yükümlülere aktarması, yükümlülerin çalışmalar esnasında kendisini savunma ve haklı çıkarma çabasına girmekten ziyade kendisini suça yönelten risk faktörlerini rahatlıkla anlatarak düşünce ve davranışlarını değişime açar (Hasgül, 2013).

Stephan-Finlay (1999)'a göre empatik eğilimi yüksek olan bireylerin iletişim içinde oldukları kişilere karşı yardımcı olma ve yaşam deneyimlerine ilişkin duygularını ve düşüncelerini anlamaya çalışma hakkında diğer bireylerle kıyaslandığında daha çok istekleri vardır. Bu bilgiden ilerleyecek olursak denetimli serbestlik uzmanları için de yükümlülere karşı empatik eğilimlerinin yüksek olması onlarla yürüttükleri çalışmalarda onları daha çok anlamaya istekli olacakları söylenebilir. Karşılıklı anlayışın geliştiği profesyonel bir ilişkide ise yükümlülerin çalışmalarda maksimum fayda göreceği düşünülebilir.

Denetimli serbestlik çalışanlarının görevi yükümlüyü iyileştirme ve topluma kazandırmaktır. Bu iyileşme sürecinde gerekli olan çalışmalar; bireysel görüşme (duygu, düşünce ve davranışın düzenlenmesi birlikte çalışılarak), grup çalışması (maddenin zararları ve hayatta yarattığı olumsuzluklar ile ilgili bilgilerin diğer yükümlülerle alınması), seminer (bağımlılık ve zararlı konular hakkında uzmanlar tarafından düzenlenen toplantı) ve boş zaman yapılandırması (uyumlu sosyal davranışları artırmak için beceri geliştirecek etkinlikler) olarak belirtilmiştir (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021). Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeylerinin yüksek sayıda ve devamlı olarak yükümlü görmekten (Eryalçın, 2020) ve yönetimin destekleyici tutum eksikliği ve stresten (Wirkus, 2015) arttığı bulgulanmıştır. Empatik eğilimin temelinde yatan noktanın karşı

tarafa yardım etme isteği olduğundan (Stephan-Finlay, 1999), uzmanların empatik eğilimlerinin yüksek olacağı fikri vurgulanmaktadır.

Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyleri ile bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkide empatik eğilimin rolünü incelemektir. Ayrıca denetimli serbestlik uzmanlarının cinsiyeti, yaşı, meslek grubu, çalışma süresi, denetimli serbestlik alanında çalışmayı isteyerek seçme gibi değişkenler ile tükenmişlik düzeyleri, empatik eğilimleri ve bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeylerinde, madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum ve davranışlarında ve empatik eğilim düzeylerinde eğitim düzeyine, hizmet yılına, meslek grubuna, sigara ve alkol kullanım durumuna ve denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek seçip seçmeme durumuna göre farklılık beklenmektedir. Eğitim düzeyi yüksek olanların, yüksek empatik eğilim, düşük olumsuz tutum ve düşük tükenmişlik seviyesine sahip olması beklenmektedir. Hizmet yılı yüksek olanların düşük olanların düşük olanlara kıyasla düşük empatik eğilim, yüksek tükenmişlik ve yüksek olumsuz tutum seviyesine sahip olması beklenmektedir. Psikologların diğer meslek gruplarına göre daha yüksek empatik eğilim, düşük olumsuz tutum ve düşük tükenmişlik düzeyine sahip olması beklenmektedir. Sigara ve alkol kullanımı olanların yüksek empatik eğilim, düşük olumsuz tutum ve yüksek tükenmişlik seviyesine sahip olması beklenmektedir. Denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek seçenlerin yüksek empatik eğilim, düşük olumsuz tutum ve düşük tükenmişlik düzeyine sahip olması beklenmektedir.

2. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyi ile madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum ve davranışları arasında olumlu bir ilişki beklenmektedir.

3. Denetimli serbestlik uzmanlarının empatik eğilimleri ile madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum ve davranışları arasında olumsuz bir ilişki beklenmektedir.

4. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyi ile empatik eğilimleri arasında olumsuz ilişki beklenmektedir.

5. Denetimli serbestlik uzmanlarının madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum ve davranışlarının, tükenmişlik ve empatik eğilim düzeyleri tarafından yordanması beklenmektedir.

6. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyi ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkide empatik eğilim aracı rol oynaması beklenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye genelinde denetimli serbestlik müdürlüklerinde görev yapan denetimli serbestlik uzmanlarıdır. Örneklem grubunda ise bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilecek 292 denetimli serbestlik uzmanına ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan tüm denetimli serbestlik uzmanları mevcut çalıştıkları büro fark etmeksizin bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerle çalışmış uzmanlardır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler aşağıda sıralanmakta olup Tablo 2’de listelenmiştir.

Araştırmanın toplam örneklemini 20-50+ yaş aralığındaki 292 denetimli serbestlik uzmanından oluşmuştur (N=292). Katılımcıların %61’i kadın (N=178) ve %39’u erkektir (N=114).

Katılımcıların yaş ortalaması 39 olup %4.5’i 20-30, %55.1’i 31-40, % 37.3’ü 41-50 yaş arasında ve % 3.1’i ise 50 yaşın üstündedir.

Eğitim durumlarına bakıldığında ise katılımcıların %76.4’ü lisans mezunu (N=223), %22.9’u yüksek lisans mezunu (N=67) ve %0.7’si (N=2) ise doktora mezunudur. Katılımcıların meslek grubu dağılımına bakıldığında %27.4’ü psikolog (N=81), %11’i sosyal çalışmacı (N=32), %36.5’i sosyolog (N=106) ve %25.3’ü (N=74) ise öğretmenlerden oluşmaktadır.

Denetimli serbestlik uzmanlarının %76.7 (N=224)’si denetim serbestlik uzmanlığını isteyerek seçtiğini belirtmiştir.

Katılımcıların çalışma tecrübelerine bakıldığında ise %10.3’ü 1-4 yıl arası, %17.1’ü 5-8 yıl arası, % 42.5’i 9-12 yıl arası ve % 30.1’i ise 13 sene ve üstü tecrübesi vardır. Katılımcıların çalıştıkları büro bakımından % 36.6’sı eğitim ve iyileştirme

bürosu (bireysel), %21.9'u eğitim ve iyileştirme bürosu (grup), % 13'ü çocuk hizmetleri bürosu, % 9.2'si koruma kuralları bürosu, %1.7'si infaz değerlendirme komisyonu, % 14.7'si değerlendirme ve planlama bürosu ve % 2.7'si eğitim ve iyileştirme bürosunda (seminer) çalışmaktadır. Katılımcıların % 49.7'si 0-5 kişi, % 29.9'u 6-10 kişi, % 8.2'si 11-16 kişi, % 6.9'u 17-32 kişi ve % 5.3'ü 33 ve üstü kişiyle gün içinde görüşmektedir.

Psikologların %58.7'si en verimli çalıştıkları büronun eğitim iyileştirme bürosu (bireysel) olduğunu belirtirken, sosyologlar ve öğretmenler eğitim iyileştirme bürosu (grup) olduğunu ifade etmiştir. Tüm uzmanlar tarafından en verimli çalışılan büro olarak en az tercih edilen büro infaz işlemleri değerlendirme komisyonudur.

Tablo 2. Demografik Bilgiler

Değişkenler		Frekans	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	178	61	
	Erkek	114	39	
Yaş	20-30	13	4.5	
	31-40	164	55.1	
	41-50	118	37.3	
	50 +	9	3.1	
Eğitim Düzeyi	Lisans	223	76.4	
	Yüksek Lisans	67	22.9	
	Doktora	2	0.7	
Meslek	Psikolog	80	27.4	
	Sosyal Çalışmacı	32	11	
	Sosyolog	111	36.3	
	Öğretmen	80	25.3	
	Tecrübe	1-4 sene	30	10.3
Tecrübe	5-8 sene	50	17.1	
	9-12 sene	124	42.5	
	13 sene üstü	88	30.1	
	Katılımcıların sigara kullanım durumu	Hiç kullanmadım	114	39
		Denedim	44	15.1
Bıraktım		67	22.9	
Ayda bir paket		7	2.4	
Haftada bir paket		21	7.2	
Alkol kullanım durumu	Hemen hemen hergün bir paket	39	13.4	
	Hiç kullanmadım	140	47.9	
	Denedim	60	20.5	
	Bıraktım	17	5.8	
	Ayda bir veya birden az	52	17.8	
Madde bağımlılığı ile ilgili bir eğitim aldınız mı?	Bir ay içinde 2-4 defa	20	6.8	
	Bir hafta içinde 2-3 defa	2	.7	
	Bir hafta içinde 4 ya da 4'ten fazla	1	.3	
	Hayır	13	4.5	
	Eğitim görülen kurumdan	9	3.1	
Görev yeri	Hizmet içi eğitim	188	64.4	
	Seminer/Sempozyum/Kongre	82	28.1	
	Eğitim ve iyileştirme bürosu (bireysel)	107	36.6	
	Değerlendirme ve planlama bürosu	64	21.9	

Çocuk hizmetleri bürosu	38	13
Koruma kuralları bürosu	27	9.2
İnfaz değerlendirme komisyonu	5	1.7
Eğitim ve iyileştirme bürosu (grup)	43	14.7
Eğitim ve iyileştirme bürosu (seminer)	8	2.7

2.2. Veri Toplamak İçin Kullanılan Form ve Ölçekler

Araştırmada, Kişisel Bilgi Formu (EK 1), Empatik Eğilim Ölçeği (EK 2), Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği (EK 3) ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği (EK 4) kullanılmıştır.

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Çalışmanın yazarı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda cinsiyet, yaş, meslek grubu, çalışma süresi gibi bilgilerin edinildiği sorular yer almaktadır (EK 1).

2.2.2. Empatik Eğilim Ölçeği

Bireylerin gündelik yaşamlarında empatik eğilim düzeylerini ve empatinin duygusal kapsamını belirlemek amacı ile Dökmen (1988)'nin geliştirdiği Empatik Eğilim Ölçeği (EK-2) kullanılmıştır. Ölçekte, likert tipi beşli dereceleme olan “tamamen aykırı” ile “tamamen uygun” a kadar cevaplar bulunmaktadır. 20 maddenin yer aldığı ölçekte 3,6,7,8,11,12,13,15. sorular ters puanlanması katılımcıların evet cevaplarını dengelemek için oluşturulmuştur. Katılımcıların ölçekten yüksek puan alması empatik eğiliminin yüksek olduğunu gösterirken düşük puan alması empatik eğilimin düşük olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik Cronbach Alpha katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır (Kılınç ve Sözer, 2022). Bu çalışmada Empatik Eğilim Ölçeği'nin Cronbach Alpha değeri .80 olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği

Toplumun bağımlılık yapan madde kullanımını olan kişilere yönelik tutum ve davranışlarını belirlemek amacıyla Kaylı ve Yılmaz (2020) tarafından geliştirilen Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği

(BYMT) (EK-3) kullanılmıştır. 27 maddeden oluşan ölçekteki maddeler, tamamen katılıyorum'dan hiç katılmıyorum'a kadar 1 ve 5 puan arasında değerlendirilmektedir. Toplam puan hesaplanmasında 7, 11, 12, 15, 19 ve 20. maddeler düz kodlanırken, diğer maddeler ise ters olarak kodlanmakta olup ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 27, en yüksek puan 135'tir. Ölçekten alınan daha yüksek toplam puan, madde kullanımını olan kişilere karşı daha olumsuz bir tutum gösterilemesi demektir. BYMT Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik değerleri Cronbach Alpha katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır (Kaylı, 2020). Bu çalışmada BYMT Ölçeği'nin Cronbach Alpha değeri .74 olarak hesaplanmıştır.

2.2.4. Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Tükenmişlik düzeyini belirlemek amacı ile Maslach ve Jackson'ın 1981 yılında geliştirdiği ve ülkemizde geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını Ergin (1992)'nin yaptığı, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) (EK-4) kullanılmıştır. MTÖ'nün tükenmişlik düzeyini üç alt boyut olan duygusal tükenme (DT), duyarsızlaşma (DY) ve kişisel başarı eksikliği (KB) ile hesaplamaktadır. 22 maddeden oluşan ölçekteki maddeler, hiç bir zaman'dan her zaman'a kadar 1 ve 6 puan arasında değerlendirilmektedir. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik Cronbach Alpha katsayısı .85 bulunmuştur (Çapri, 2006). Bu çalışmada Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin Cronbach Alpha değeri .76 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Araştırmaya Dahil Olma Kriterleri

Araştırmaya Türkiye genelinde denetimli serbestlik müdürlüklerinde aktif görev yapan denetimli serbestlik uzmanları gönüllülük esasına bağlı kalınarak dahil edilmiştir. Dışlanma nedeni verilen ölçekleri doldurmak istememek olarak belirlenmiştir.

2.4. Veri Toplama ve İstatistiksel Analiz

Araştırmaya başlamadan önce, Adalet Bakanlığı çatısı altında çalışmalar yürüten Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı'ndan tez çalışması esnasında denetimli serbestlik personelinin gönüllü

onamlarını alma, kimlik bilgilerini gizli tutma ve bilgileri basınla paylaşmama, tez savunması öncesi çalışmanın Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne bildirilmesi ve Genel Müdürlükten onay alınmadan hiçbir şekilde kullanmama ve yayınlanmama koşullarıyla izin alınmıştır. Ardından etik kurul onayı için İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'na başvurularak araştırmanın yürütülebilmesi için etik kurul onayı alınmıştır. Sonrasında katılımcılara bu araştırmanın denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapan madde kullanımı olan bireylere yönelik tutum ve davranışları, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilimleri ile ilgili olduğunun aktarılmasının ardından araştırmaya katılma hususunda gönüllü olup olmadığı sorulmuştur. Onay alındıktan sonra katılımcılara demografik bilgilerin işleneceği soru formu ile araştırma kapsamında değerlendirilecek ölçek formları verilmiştir. Veri toplama süreci, 01 Kasım 2022- 01 Nisan 2023 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Çalışmada veriler uzmanların ölçekleri doldurması yoluyla toplanmıştır. Çalışma verileri SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Demografik bilgiler tablosundaki değişkenlerden yola çıkarak puanlardaki farklılıkları incelemek için bağımsız gruplar t-testi, gruplar arasındaki değişkenliklerin kaynaklandığı durumları belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki muhtemel ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Ayrıca, değişkenlerin birbirini hangi ölçüde açıkladığını belirlemek amacı ile basit regresyon analizleri yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, elde edilen verilerin analiz sonuçları bulunmaktadır. Elde edilen verilerin analizinden önce mevcut ölçeklerin puan dağılımları normallik açısından analiz edilmiştir. Bütün ölçek puanlarının basıklık-çarpıklık (skewness-kurtosis) değerlerinin -1 ve 1.5 aralığında olduğu için verilerin parametrik teste uygun olduğu kabul edilmiştir. Bulgular, değişkenlerin kendi aralarındaki ilişki, demografik bilgiler ile değişkenler arası ilişki ve basit regresyon analizleri başlıkları altında incelenmiştir.

3.1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Verileri

Bu başlıkta uzmanların Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği (BYMT), Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ), Empatik Eğilim (EEÖ) ölçeklerinden ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) alt boyutu olan Duygusal Tükenme (DT), Duyarsızlaşma (DY) ve Kişisel Başarıda Azalma (KBA) ile ilgili sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Puanlarının Tanımlayıcı İstatistiksel Analizi

Ölçekler	N	Ort.	SH	SS
BYMT	292	3.11	0.02	0.39
EEÖ	292	3.20	0.01	0.31
MTÖ	292	2.83	0.02	0.43
DT - MTÖ	292	2.64	0.04	0.83
DY - MTÖ	292	2.04	0.04	0.77
KBA - MTÖ	292	3.55	0.03	0.59

BYMT: Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği, EEÖ: Empatik Eğilim, MTÖ: Maslach Tükenmişlik Ölçeği, DT- MTÖ: Duygusal Tükenme Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, DY-MTÖ: Duyarsızlaşma Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, KBA-MTÖ: Kişisel Başarıda Azalma Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu

3.2. Değişkenlerin Kendi Aralarındaki İlişkisel Analizleri

Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyi ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasında negatif yönde ($r = -.112$) ve anlamsız ($p > 0.05$) bir ilişki bulunmuştur.

Tükenmişliğin alt boyutları ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişki incelendiğinde, bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutumun duygusal tükenme ($r = -.79$, $p > 0.05$) ve kişisel başarıda azalma boyutu ($r = .009$, $p > 0.05$) ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisinin olmadığı, duyarsızlaşma ($r = -.135$, $p < 0.01$) ile negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Denetimli serbestlik uzmanlarının empatik eğilimleri ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasında çok düşük seviyede ($r = -.095$) negatif yönlü ilişki olmasına rağmen aralarında anlamsız ($p > 0.05$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Analiz ayrıntıları Tablo 4'te verilmiştir.

Empatik eğilim ile tükenmişlik düzeyi arasında orta seviyede pozitif ($r = .230$) ve anlamlı ($p < 0.005$) bir ilişki görülmüştür. Katılımcıların empatik eğilimleri ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki anlamlı olarak birlikte artmaktadır.

Empatik eğilim ile tükenmişlik düzeyinin alt boyutları incelendiğinde empatik eğilimin duyarsızlaşma ($r = .175$, $p < 0.005$) ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmamakla birlikte duygusal tükenme ($r = .153$, $p < 0.005$) ve kişisel başarıda azalma boyutu ($r = .141$, $p < 0.005$) ile anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Analiz ayrıntıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlerin Kendi Aralarındaki İlişkisel Analizleri

r	1	2	3	4	5	6
1 BYMT	1					
2 MTÖ	-.112	1				
3 EEÖ	-0.95	.230**	1			
4 DT	-.079	.878**	.153**	1		
5 DY	-.135*	.711**	.101	.661**	1	
6 KBA	.009	.049**	.141*	-.350**	-.425**	1

(1 BYMT: Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışları Ölçeği, 2 MTÖ: Maslach Tükenmişlik Ölçeği 3 EEÖ: Empatik Eğilim Ölçeği 4 DT: Duygusal Tükenme Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, 5 DYRSZ: Duyarsızlaşma- Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, 6 KİBA: Kişisel Başarıda Azalma Boyutu- Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu)

3.3. Demografik Değişkenlere Yönelik İlişki Analizleri

Bu bölümde yaş, meslek grubu, denetim serbestlik uzmanı olmayı isteyerek ya da istemeyerek seçme durumu, hizmet yılı, sigara kullanım durumu, alkol kullanım durumu, madde bağımlılığı ile ilgili eğitim alma durumu, görev yeri gibi demografik bilgiler bakımından, ilgili ölçeklerden alınan puanlardaki farklılıklar incelenmiştir. Değişkenler arasındaki farklılığın raporlanması için bağımsız gruplar t testi ve ANOVA kullanılmıştır.

3.3.1. Yaş Aralığına Göre Değişkenlerin İncelenmesi

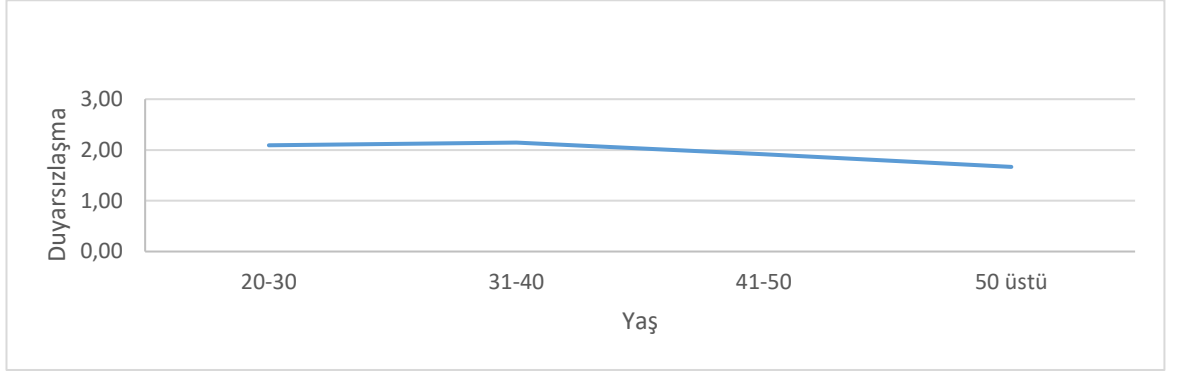
Yaş grupları bakımından bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik olumsuz tutum puanının farklılıklarının raporlanması için yapılan ANOVA sonucunda, yaş gruplarına göre tutum puanlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir [$F(3,28)=1.26, p>0.05$].

Yaş grupları bakımından empatik eğilim düzeyinin farklılaşma durumunun incelenmesi için yapılan ANOVA sonucunda, katılımcıların yaş grupları açısından empatik eğilim düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$F(3,28)=2.17, p>0.05$].

Yaş aralıkları ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemek için ANOVA yapılmıştır. Analiz sonucunda, tükenmişlik düzeyi ile yaş grupları açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır [$F(3, 28)=1.18, p<0.05$].

Yaş aralıkları ile tükenmişlik düzeyi alt boyutlarında farklılıklarının raporlanmasında; sadece duyarsızlaşma boyutunda anlamlı bir farklılık görülmüştür. [$F(3,28) = 2.75, p< 0.05$]. Farklılığın hangi yaş gruplarında olduğunu belirlemek amacıyla LSD Post Hoc analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, 31-40 yaş grubundakilerin tükenmişlik düzeyi duyarsızlaşma alt boyutu puanları ile 41-50 yaş grubundakilerin puanları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur [$F(3,28), \eta^2 = 0.028, p<0.05$]. 31-40 yaş grubundakilerin duyarsızlaşma puanları 41-50 yaş grubundakilerin duyarsızlaşma puanlarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bulgular Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Boyutu ve Yaş Arasındaki İlişki

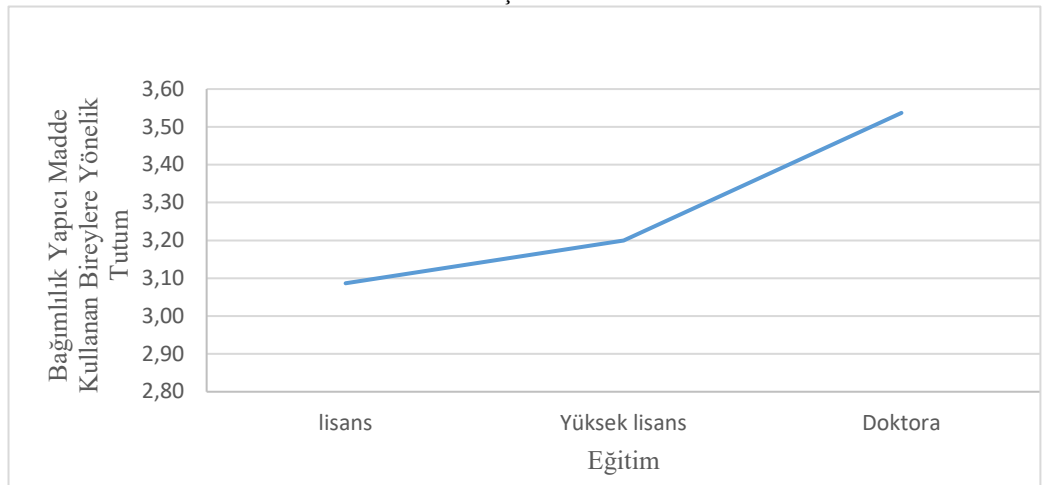

3.3.2. Eğitim Düzeyine Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Eğitim düzeyi ve empatik eğilim arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA sonucunda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. [F (2, 289)=0.03, $p<0.05$].

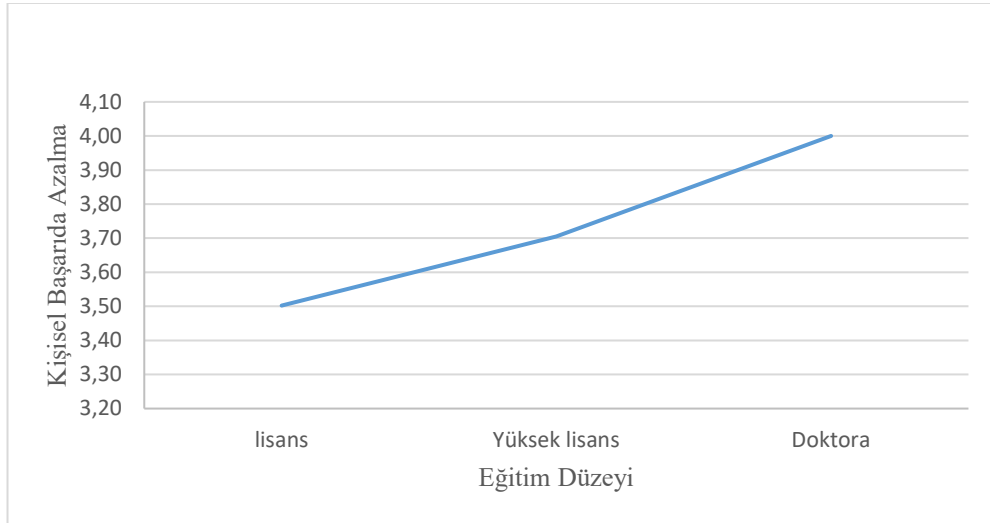
Eğitim düzeyi (lisans, yüksek lisans, doktora) açısından bağımlılık yapan madde kullanımını olan kişilere karşı olumsuz tutum arasındaki ilişki ANOVA üzerinden incelenmiştir. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur [F (2,289)=3.429, $\eta^2 =0.023$, $p<0.05$]. Farklılığın hangi eğitim düzeyleri arasında olduğunu belirlemek amacıyla LSD Post Hoc analizi kullanılmıştır. Yüksek lisans mezunu uzmanların olumsuz tutum puanları lisans mezunu uzmanların olumsuz tutum puanlarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Detaylar Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Eğitim Düzeyi ile Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Arasındaki İlişki

Eğitim düzeyine gore tukenmişlik düzeyi puanlarının farklılıklarının raporlanmasında ANOVA kullanılmıştır. Yapılan analizde tukenmişlik düzeyi toplam puanları ile eğitim düzeyi anlamlı olarak farklılaşmadığı gorlmuştur [F (2, 289)=1.288, $p>0.05$].

Eğitim düzeyi ile tukenmişlik düzeyi alt boyutlarındaki farklılaşma incelendiğinde; sadece kişisel başarı hissinde azalma boyutunda eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılığın olduğu gorlmuştur. Farklılığın hangi eğitim düzeyinde olduğunu belirlemek amacıyla LSD Post Hoc analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, yuksek lisans mezunu uzman grubu ile lisans mezunu uzman grubunun kişisel başarıda azalma hissi arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur [F (2, 289)=3.660, $\eta^2=0.025$, $p<0.05$]. Yuksek lisans mezunu uzman grubunun kişisel başarıda azalma hissi puanları lisans mezunu uzman grubunun puanlarından anlamlı düzeyde yuksek bulunmuştur. Bulgular Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Eğitim Düzeyi ve Kişisel Başarıda Azalma Arasındaki İlişki

3.3.3. Denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek ya da istemeyerek seçme durumuna gore Değişkenlerin İncelenmesi

Katılımcıların denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek ya da istemeyerek seçme durumlarında, bağımlılık yapan maddeleri kullanan kişilere yonelik olumsuz

tutum [$t(290) = 0.772$] ve empatik eğilim düzeyleri [$t(290) = 0.983$] arasındaki ilişki Bağımsız örneklem T testi ile incelenmiş ancak anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır.

Bağımsız örneklem T testi sonucuna göre denetimli serbestlik uzmanı olmayı istemeyerek seçenlerin ($Ort. = 3.03$, $SS = 0.45$) tükenmişlik düzeyleri isteyerek seçenlere ($Ort. = 2.77$, $SS = 0.41$) göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(290) = -4.889$, $p > 0.05$].

Tükenmişlik düzeyi alt boyutları ile yapılan T testi sonucuna göre; denetimli serbestlik uzmanı olmayı istemeyerek seçenlerin ($Ort. = 3.34$, $SS = .57$) kişisel başarıda azalma hissi puanları isteyerek seçenlere ($Ort. = 3.61$, $SS = .59$) göre daha yüksek bulunmuştur [$t(290) = -4.552$, $p < 0.05$].

Duygusal tükenme alt boyutu ile yapılan T testi sonucuna göre denetimli serbestlik uzmanı olmayı istemeyerek seçenlerin ($Ort. = 3.11$, $SS = 0.80$) duygusal tükenme puanları isteyerek seçenlere ($Ort. = 2.49$, $SS = 0.79$) göre daha yüksek bulunmuştur [$t(290) = -5.614$, $p < 0.05$].

Duyarsızlaşma alt boyutu ile yapılan T testi sonucuna göre denetimli serbestlik uzmanı olmayı istemeyerek seçenlerin ($Ort. = 2.41$, $SS = 0.83$) duyarsızlaşma puanları isteyerek seçenlere ($Ort. = 1.92$, $SS = 0.71$) göre daha yüksek bulunmuştur [$t(290) = -4.680$, $p < 0.05$]. Analiz sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek ya da istemeyerek seçme durumuna göre Değişkenlerin Bağımsız T Testi Analizi

Değişkenler	Evet		Hayır		$t(290)$	p
	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>		
MTÖ	2.77	.411	3.03	.452	-4.889	.000
DT- MTÖ	2.49	.797	3.11	.791	-5.614	.000
DY- MTÖ	1,92	.716	2.41	.831	-4.680	.000
KB-MTÖ	3.61	.585	3.34	.574	-4.552	.001

MTÖ: Maslach Tükenmişlik Ölçeği, DT- MTÖ: Duygusal Tükenme Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, DY-MTÖ: Duyarsızlaşma Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu, KB-MTÖ: Kişisel Başarıda Azalma Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutu

3.3.4. Hizmet Yılı Açısına Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Hizmet yılı açısından bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi puanlarının farklılıklarının raporlanması

için yapılan ANOVA'da, hizmet yılına göre olumsuz tutum [$F(2, 289) = 1.235, p > 0.05$], empatik eğilim [$F(2, 289) = 0.892, p > 0.05$], tükenmişlik düzeyi [$F(2, 289) = 0.038, p > 0.05$] arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

3.3.5. Meslek Grubuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Meslek grubu açısından bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi puanlarının farklılıklarının raporlanması için yapılan ANOVA sonucunda, meslek grubu ile tutum [$F(2, 289) = 0.937, p > 0.05$], empatik eğilim [$F(2, 289) = 0.361, p > 0.05$] ve tükenmişlik düzeyi [$F(2, 289) = 2.332, p > 0.05$] arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

3.3.6. Sigara Kullanma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Sigara kullanma durumu ile bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi puanlarının farklılaşma durumlarının belirlenmesi için yapılan ANOVA sonucunda, sigara kullanma durumuna göre bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum [$F(2, 289) = 0.973, p > 0.05$], empatik eğilim [$F(2, 289) = 0.500, p > 0.05$], tükenmişlik düzeyi [$F(2, 289) = 0.636, p > 0.05$] arasında anlamlı farklılaşma görülmemiştir.

3.3.7. Alkol Kullanma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Alkol kullanma durumu ile bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere yönelik olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi puanlarının farklılaşma durumlarının belirlenmesi için yapılan ANOVA sonucunda, alkol kullanma durumuna göre bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum [$F(2, 289) = 0.889, p > 0.05$], empatik eğilim [$F(2, 289) = 0.631, p > 0.05$], tükenmişlik düzeyi [$F(2, 289) = 1.294, p > 0.05$] arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

3.3.8. Madde Bağımlılığı ile İlgili Bir Eğitim Alma Durumuna Göre Değişkenlerin İncelenmesi

Hizmet içi eğitimde, eğitim görülen kurumdan ve seminer/sempozyum/kongrede madde bağımlılığı ile ilgili bir eğitim alma durumu ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi puanlarının farklılaşma durumlarının belirlenmesi için yapılan ANOVA sonucunda, madde bağımlılığı ile ilgili bir eğitim alma durumuna göre bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum [$F(2, 289) = 2.021, p > 0.05$], empatik eğilim [$F(2, 289) = 0.788, p > 0.05$], tükenmişlik düzeyi [$F(2, 289) = 1.047, p > 0.05$] arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

3.4. Regresyon Analizleri

Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden empatik eğilim ile bağımlı değişkeni bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutum arasında anlamlı ilişki bulunmadığından yordayıcılık için çoklu regresyon analizi ve aracılık etkisini belirlemek amacıyla Sobel Testi yapılamamıştır. Ancak Pearson Korelasyon Analizi sonucuna göre anlamlı ilişkisi bulunan empatik eğilim, tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları arasında basit regresyon analizi yapılmıştır.

3.4.1. Duyarsızlaşma – Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Regresyon Analizi

Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin duyarsızlaşma alt boyutunun bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumu yordayıcılığı, basit regresyon analizi kapsamında enter metodu ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda duyarsızlaşma düzeyinin tutumu anlamlı şekilde yordadığı ayrıca %1 ini açıklayabildiği anlaşılmıştır [$F(1, 290) = 5.403, p < 0.0001$]. Detayla tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 3. Duyarsızlaşma – Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum Regresyon Analizi

Değişken	B	Beta	t	P	R ²	F
Sabit	3.255		50.847	.000		
Duyarsızlaşma	-.068	-.135	-2.324	.021	.018	5.40

3.4.2. Empatik Eğilim - Tükenmişlik Regresyon Analizi

Tükenmişlik düzeyinin empatik eğilim seviyesini yordama etkisi basit regresyon analizi kapsamında enter metodu ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, tükenmişlik düzeyinin empatik eğilimi anlamlı olarak yordadığı ve %5 ini açıklayabildiği anlaşılmıştır [$F(1, 290) = 16.246, p < 0.0001$]. Analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Empatik Eğilim - Tükenmişlik Regresyon Analizi

Değişken	B	Beta	t	P	R2	F
Sabit	2.736		23.256	.000		
Tükenmişlik	.165	.230	4.031	.000	.053	16.24

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

4.1. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın amacı, denetimli serbestlikte çalışan uzmanların tükenmişlik düzeyleri ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere olan tutum davranışlarını empatik eğilim kavramı altında incelemektir. Bu bölümde, çalışmanın verileri analiz edilerek ulaşılan bulguların değerlendirilmesi, literatürdeki benzer çalışmalar, çalışmanın sınırlılıkları ve literatüre olan katkısı ve öneriler yer alacaktır.

Çalışmada, uzmanların demografik bilgileri ile bağımlılık yapanı madde kullanımını olan kişilere yönelik olumsuz tutumları, empatik eğilimleri ve tükenmişlik seviyeleri arasındaki ilişkiler (Hipotez 1) incelenmiştir.

Yapılan analizde denetimli serbestlik uzmanlarının yaşının bağımlılık yapan madde kullanan kişilere karşı olumsuz tutumuna etkisi olmadığı görülmüştür. Alanyazında örnekleme denetimli serbestlik uzmanları olmasa da sağlık çalışanları ile yapılmış ve bu bulguyu destekler nitelikte bulgular elde edilmiş çalışmalara rastlanmıştır. Aksoy (2019)'un sağlık profesyonelleri ile yaptığı çalışmada, van Boekel ve arkadaşlarının (2014) genel halk, pratisyen hekimler, ruh sağlığı çalışanları, bağımlılık uzmanları ve hastalar ile yaptığı çalışmada ve son olarak Avery ve arkadaşlarının (2017) psikiyatri asistanları ile yaptığı çalışmada da yaş değişkeninin tutum üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür.

Yaş grupları açısından tükenmişlik düzeyi incelendiğinde uzmanların yaşları ile tükenmişliğin duyarsızlaşma alt boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bulgular, 31-40 yaş grubundaki uzmanların en yüksek duyarsızlaşma puanına sahip olduğunu ve 31-40 yaş grubu ile 41-50 yaş grubu arasında anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Yaş ve tükenmişlik seviyesi arasındaki ilişkiyi ölçen diğer çalışmalar alanyazında yer almaktadır ve sonuçları bu çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Brewer ve Shapard'ın yaptığı meta-analiz çalışmasında

(2004), yaş veya çalışma yılının tükenmişlik düzeyi ile ilişkisi tartışılmış ve meta-analiz sonuçları tükenmişlik alt boyutlarından olan duygusal tükenme ile yaş arasında anlamlı negatif bir ilişki olduğu yönündedir. Aynı zamanda, tükenmişlik düzeyi alt boyutlarından olan duyarsızlaşma ve yaş arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Ahola ve ark., 2008). Mevcut çalışma ile uyumlu bir diğer sonuç Arabacı ve Akar'ın (2010) çalışmasıdır. Çalışmada duyarsızlaşmanın 31-40 yaş ile 41-50 yaş arasında anlamlı bir farklılığa sahip olduğu ve 31-40 yaş grubunun daha fazla duyarsızlaşma puanı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, uzmanların bu yaş aralığında çok yönlü eğitim programlarına katılıp kurumda yükümlülere uygulama yapmak isteyebileceği, kurum şartlarının bu tür hareketliliklere imkân tanımaması durumunda ise duyarsızlaşma geliştirebileceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, 31-40 yaş arasındaki bireylerin yaşamlarının bu döneminde kariyerlerini gözden geçirip değerlendirdiği, bağlı bulunduğu kurumda çalışmaya devam edip etmeyeceğinin kararını verdiği bir dönem olması nedeniyle tükenmişlik düzeyinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu düşünülebilir. Son olarak, 31-40 yaş grubundaki uzman sayısının fazla olması bu sonuca ulaşılmasında bir sebep olarak düşünülebilir.

Denetimli serbestlik uzmanlarının eğitim düzeyi açısından bağımlılık yapan madde kullanımı olan kişilere karşı olumsuz tutumu incelendiğinde, olumsuz tutum ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yani, uzmanların eğitim seviyeleri arttıkça bağımlı kişilere yönelik tutumları daha olumsuzlaşmaktadır. Alanyazında denetimli serbestlik uzmanlarının madde bağımlısı kişilere yönelik tutum ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi ölçen bir çalışma bulunmamıştır. Ancak denetimli serbestlik uzmanlarının tutumlarından bağımsız çalışılan bir çalışmada, iş etiğine yönelik tutum ve eğitim seviyesi arasındaki ilişki incelenmiş ve lisans ve yüksek lisans mezunu olan kişilerin sertifika sahibi olan kişilere göre iş etiğine yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Kum-Lung ve Teck-Chai, 2010). Yükümlülerin iyileştirme çalışmalarına zorunlu ve isteksiz gelmeleri, bu isteksizliklerinin uzmanların eğitimlerde öğrendiği farklı uygulamaları yapmasına izin vermemesi denetimli serbestlik uzmanlarının eğitim seviyesi arttıkça olumsuz tutumlarının artmasına sebep olabileceği düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada empatik eğilim ve eğitim seviyesi arasında anlamlı bir farklılığa ulaşılmaması, katılımcıların sahip olduğu eğitim düzeyi gruplarının sayısal

olarak benzer olmamasından, çalışmalar arasındaki farklılıklardan (araştırma amacı, katılımcı sayısı, verilerin eşit dağılması vb.) veya uzmanların alan farklılıklarından (psikolog, sosyolog, sosyal çalışmacı, öğretmen) kaynaklanıyor olabilir.

Denetimli serbestlik uzmanlarının eğitim düzeyleri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde tükenmişliğin kişisel başarı eksikliği alt boyutunda lisans ve yüksek lisans grupları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Yüksek lisans mezunu olan uzmanlar, lisans mezunu uzmanlara göre daha çok kişisel başarıda azalma hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu bulguyu destekler yönde olan ve öğretmenlerin tükenmişlik seviyelerine 3 boyut (duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı) altında etki eden faktörlerin çalışıldığı araştırmada, öğretmenlerin eğitim seviyelerinin arttıkça tükenmişlik düzeylerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Çalışmada, doktora mezunu öğretmenlerin yüksek lisans ve lisans mezunu öğretmenlere göre, yüksek lisans mezunu öğretmenlerin ise lisans mezunu öğretmenlere göre daha yüksek tükenmişlik düzeyi gösterdiği bulunmuştur (Farshi ve Omranzadeh, 2014). Eğitim seviyesindeki artışın tükenmişlik seviyesini de arttırması, eğitim süresindeki yıpranmanın, iş yaşamındaki tükenmişlik seviyesine eklenerek toplam tükenmişlik düzeyini arttırdığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca eğitim düzeyindeki artış ile uzmanların daha özel ve kapsamlı çalışmalar yapma motivasyonunun arttığı kurumların fiziksel koşullarının da bu tür çalışmalara yapmak için uygun olmadığı durumlarda uzmanların süreç içinde kişisel başarıda azalma hislerinin artabileceği düşünülmektedir. Eğitim düzeyi değişkeni altında incelenen empatik eğilim arasında ise anlamlı bir fark bulunamamıştır. Benzer bir sonuç ise Cihan (2022)'ın Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nde çalışan psikolog, sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişimci gibi meslek elemanları ile yaptığı çalışmada katılımcıların eğitim düzeyi açısından empatik eğilim puanlarında arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmemiştir.

Uzmanların işlerini istemeyerek seçtikleri durumlarda, isteyerek seçtikleri durumlara göre tükenmişlik seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, uzmanların işini isteyerek yapma ve yapmama durumlarından tükenmişlik açısından etkilendiğini göstermektedir. Aynı zamanda, tükenmişlik düzeyi alt boyutları kişisel başarı eksikliği, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme seviyeleri işini istemeyerek seçen uzmanlarda daha yüksek bulunmuştur. Alanyazında, hemşire öğrencilerinin

bölümlerini isteyerek seçip seçmemeleri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Aydın ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında, bölümü istemeyerek seçen öğrencilerin isteyerek seçenlere göre duygusal tükenme ve kişisel başarı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür, bu sonuç çalışma bulguları ile uyumludur. İşini isteyerek seçmeyen ve mesai saatlerinde istemeyerek seçtiği işi yapan uzmanların kişisel başarı eksikliği, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme puanlarının yüksek çıkması, kişinin mesleğini istemeyerek seçmesi durumunda karşılaşılabileceği olumsuzluklar konusunda bir örnek değeri taşıyabilir. Uzmanların işini isteyerek ya da istemeyerek seçimi ile olumsuz tutum, empatik eğilim arasında anlamlı bir sonuç bulunmamıştır. Bu sonuç gibi, yoğun bakım hemşirelerinin empatik eğilimlerini etkileyen faktörlerin araştırıldığı Dizer ve İyigün'ün (2010) çalışmasında da mesleğini isteyerek seçen hemşirelerin empati puanlarında farklılık olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır. Çimer (1998), temelinde insanlarla ilişki kurma ve danışmanlık yapma olan meslek gruplarının diğer meslek gruplarına göre daha fazla empatik eğilime sahip olduklarını belirtmektedir. Böylelikle, işini isteyerek seçme veya seçmeme durumları ile empatik eğilim arasında anlamlı bir farklılığın bulunmamasına, tüm denetimli serbestlik uzmanlarının hâlihazırda insanlarla iletişimde olan ve kurduğu ilişkide en önemli parçanın empati olduğu bir meslek grubunda yer almalarının neden olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu bulgu mesleğini isteyerek seçen ile istemeyerek seçmeyen kişi sayılarının arasındaki farklılıktan kaynaklanıyor olabilir. Bu tartışmayı destekler yönde olan ve isteyerek veya istemeyerek seçme durumunun neredeyse benzer dağıldığı bir araştırmada, isteyerek seçen kişilerin empatik eğilimlerinin yüksek olduğu bulgulanmıştır (Karademir ve Türkçapar, 2017).

Uzmanların hizmet yılı açısından olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki farklılaşma incelendiğinde herhangi bir değişkende anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır. Aksoy (2019)'un sağlık çalışanları ile yaptığı bir çalışmada mevcut çalışmada elde edilen sonuçla tutarlılık göstermekte olup hizmet yılının madde kullanımı olan kişilere karşı tutumu anlamlı olarak etkilemediği görülmüştür. Çelik ve Çağdaş'ın (2010) okul öncesi eğitim öğretmenleri ile yaptığı çalışmada da elde edilen sonucu destekler nitelikte mesleki kıdem ve emgatik eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Alanyazında yer alan ve öğretmenlerdeki hizmet yılı ve

tükenmişlik düzeyi farkının da incelendiği Mahmood ve Ramazan'ın (2019) araştırmasında, tükenmişlik alt boyutları incelendiğinde hizmet yılı ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Hizmet yılına göre tutum, tükenmişlik ve empatik eğilimin farklılaşmamasında; mesleki tecrübesi az olan denetimli serbestlik uzmanlarının idealist yaklaşımı, kamu personeli olmak için uzun uğraşlar vermesi, lisans eğitimlerinde etkili iletişim, empati gibi iyileştirme çalışmalarının niteliğini arttıracak konularla eğitimler alması; mesleki tecrübesi fazla olan uzmanların ise hizmet içi eğitim programlarında hem yükümlüler ile gerçekleştirilen çalışmalarda faydalanabileceği hem de kişisel gelişimine katkı sağlayacak bilgiler edinmesi, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen tüm eğitim, çalıştay, seminer faaliyetlerine yaş ve kıdem fark etmeksizin tüm uzmanların dahil edilmesi gibi faktörlerin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Uzmanların meslek grupları ile olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde çıkan sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Atamtürk (2010) aile mahkemesinde görev yapan pedagoğ, psikolog ve sosyal çalışmacılar ile yaptığı çalışmada tükenmişlik seviyelerinin meslek gruplarına farklılaşmadığını belirtmiştir. Elde edilen sonuçlardan farklı olarak Aslanyürek Zorlu (2014)'nun denetimli serbestlik uzmanları ile gerçekleştirdiği çalışmasında sosyal çalışmacıların, sosyolog ve öğretmenlere göre daha fazla duygusal tükenme yaşadığı elde edilmiştir. 2014'te yapılan çalışma ile bu çalışmada elde edilen sonuçların farklılaşmasında uzmanların tecrübelerinin artması, süreç içinde denetimli serbestlik müdürlüklerine daha fazla sosyolog görevlendirmelerinin yapılması, ortak iş tanımı nedeniyle meslek grupları arasındaki keskin çizgilerin zamanla kalkması tüm uzmanların tüm bürolarda görevlendiriliyor olması gibi nedenlerin rol oynayabileceği düşünülmektedir. Tutum ve empatik eğilim değişkenleri açısından da bu sonucun elde edilmesinde, uzmanların iş tanımlarının aynı olması yani hangi meslek grubunda olursa olsun denetimli serbestlik uzmanı olarak tek bir unvan ile çalışıyor olması istatistiksel olarak anlamlı bir sonucun ortaya koyulamamasına bir neden olarak gösterilebilir. Ayrıca ulusal alanyazında örneklem olarak denetimli serbestlik uzmanları seçilerek olumsuz tutum ve empatik eğilim ile meslek grubu değişkenlerinin çalışıldığı araştırmaya rastlanamadığından karşılaştırma yapılamamıştır.

Uzmanların sigara ve alkol kullanımlarına bağılı olarak olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyleri arasında bir farklılığa ulaşılmamıştır. Sonuç ile paralel bir bulgu, sağıık çalışanlarının tükenmişlik seviyelerini sigara alkol kullanımı üzerinden incelendiğı çalışmada, sigara kullanımı ile tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı yönündedir (Yıldız ve ark., 2018). Değışkenler arasında anlamlı ilişkinin bulunamaması, uzmanların sigara ve alkol kullanıyor olsalar bile içinde buldukları kurum itibari ile ve çalışmacının Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne çalışıyor olması, veri toplama sürecinde katılımcılarla kimliğini açık ederek görüşmek durumunda kalmış olması nedeniyle kullanmadıklarını belirtmiş olma ihtimalinden kaynaklanıyor olabilir.

Uzmanların madde bağımlılığına dair eğitim almaları ile bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönetim olumsuz tutumları, empatik eğilimleri ve uzmanların tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Tükenmişlik düzeyi ve alınan eğitim arasındaki ilişkinin anlamsız çıkması, alınan eğitimin içeriklerin yetersizliği (örneğin; bağımlı kişilerle çalışırken gelişebilecek olan tükenmişliğe ve baş etme yöntemlerine vurgu yapılan noktaların eksikliği) ile ilişkili olabilir. Alanyazın incelendiğinde, eğitim ile empatik eğilim arttırılıp arttırılamayacağını konu alan bir çalışmanın sonuçlarında, empatik eğilimin verilen eğitim sonrasında herhangi bir artış göstermediğı ve anlamlı bir fark bulunmadığı ifade edilmiştir ve bu sonuç çalışma sonucu ile uyumludur (Karaca ve ark., 2013). Empatik eğilimin, empati kavramının duygusal faktörünü oluşturduğundan ve bireyin davranışları ve tutumları ile ilişkilidir (Mete ve Gerçek, 2005). Bu sebeple, eğitim ile geliştirilememesine ve aradaki ilişkinin anlamsız çıkmasına neden olmuş olabilir.

Araştırmada, uzmanların tükenmişlik düzeyleri ile madde kullanımı olan bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışları arasındaki ilişki (Hipotez 2) incelenmiştir. Ortaya çıkan bulgular sonucunda toplam tükenmişlik puanları ve olumsuz tutum puanları arasında anlamlı bir sonuç bulunmamasına rağmen duyarsızlaşma alt boyutu ile bağımlı bireylere yönelik olumsuz tutum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Tutum puanı arttıka duyarsızlaşma azalmaktadır. Bu sonucu destekler nitelikte olan Ersayan ve arkadaşlarının (2021) alışmasında, denetimli serbestlik memurlarının duyarsızlaşma ve olumsuz tutumları

arasında olumsuz bir ilişki görülmüş ve olumlu tutum arttıkça duyarsızlaşmanın azaldığı gözlemlenmiştir. Bu sonuç, madde bağımlısı olan bireylerin etiketlenmesinden kaynaklanıyor olabilir. Etkileme veya damgalama algılanan özelliklere göre kişiye veya gruba yansıtılan olumsuz tutum olarak tanımlanmaktadır (Goffman, 1963) ve sosyal dışlama, mesafe koyma etiketleme/damgalamanın belirleyici bir faktördür (McGinty ve ark., 2015). Bu nedenle, bağımlılara yönelik geliştirilen tutumların duyarsızlaşma seviyesi ile negatif yönde bir ilişki göstermesi desteklenir. Tükenmişlik ve olumsuz tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen ve farklı amaç ve katılımcı grubuna sahip olan araştırmalarda bulunmaktadır. Örneğin, asistan hekimlerle yapılan ve tükenmişlik ile olumsuz tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen Baer ve arkadaşlarının (2017) araştırmasında, toplamda 258 katılımcı ile çalışılmıştır. Araştırmada, katılımcılara Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve hasta bakım tutumlarını içeren yedi maddelik standartlaştırılmış nitel anket uygulanmıştır. Veri analizleri sonucunda, tutum anketindeki altı madde ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki anlamlı sonuç verirken, hastayı taburcu etmek için tanı testi yapmama maddesi ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki anlamlı çıkmamıştır. Özetle, asistan hekimlerindeki tükenmişlik ve olumsuz tutum ilişkisi incelendiğinde tutumu ölçmeye yönelik sunulan ifadelerin tamamında anlamlı bir sonuç görülmemiştir. Bu sonuç, mevcut çalışmadaki toplam tükenmişlik ile tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı bulgusu ile paralellik göstermektedir. Bu durumun nedeni, tükenmişlik alt boyutlarının olumsuz tutum ile arasındaki ilişikliğin zayıf veya kuvvetli olmasından kaynaklanıyor olabilir. Yani olumsuz tutumun duyarsızlaşma üzerindeki etkisi, diğer alt boyutlara olan etkisinden daha yüksek olabilir. Bağımlılık sürecinde sık sık geri dönüş, nüks ve kayma olması, uzmanın yükümlü ile gerçekleştirdiği çalışmalarda motivasyonunu düşürüp tükenmişlik seviyesini arttırabileceği, dolayısıyla uzmanların geri adım atarak duyarsızlaşma geliştirebileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın, uzmanların empatik eğilimleri ve bağımlılık madde kullanan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasındaki bağı inceleyen Hipotez 3 için yapılan analizler sonucunda bulgular, uzmanların empatik eğilimi ile olumsuz tutumları arasında düşük seviyede pozitif bir ilişki görülse de istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir. Empatik eğilim ve tutum arasındaki ilişkinin anlamlı çıkmamasının nedeninin, kullanılan tutum ölçeğinin uzman tutumlarını istenilen

seviyede ölçemediğinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Alanyazına bakıldığında çalışma sonuçları ile uyumlu sonuçlar bulunmuştur. Empatik eğilim ve olumsuz tutum arasındaki ilişkiye literatürde yer verilmiştir. Özakgöl ve arkadaşlarının (2014) yaptığı çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin HIV/AIDS hastalığına yönelik tutum ve empatik eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Öğrencilere HIV/AIDS Tutum Ölçeği ve Empatik Eğilim Ölçeği uygulanmış ve veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, HIV hastalara yönelik tutumla empatik eğilim ilişkisi genel olarak anlamlı bir sonuç verse de HIV/AIDS Tutum Ölçeği alt boyutu olan bulaşma korkusu ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Mental hastalıklara yönelik inanç ve empatik eğilim arasındaki ilişkinin incelendiği ve katılımcı grubu hemşirelik öğrencileri olduğu bir çalışmanın sonuçları doğrultusunda, hemşirelik öğrencilerinin mental hastalıklara yönelik olumsuz tutumları ile empatik eğilimleri arasında anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır (Eren ve Gürhan, 2021).

Çalışmada, uzmanların empatik eğilimleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi (Hipotez 4) incelenmek için yapılan analizlerde tükenmişlik seviyesi ile empatik eğilim arasındaki ilişkinin pozitif yönde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Denetimli serbestlik uzmanlarının tükenmişlik düzeyleri empatik eğilimleri ile artmaktadır. Literatürde mevcut araştırma ile paralel sonuçlar gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki Erdinç'in (2002) çalışmasında incelenmiştir. Çalışmada empatik eğilimi yüksek olan bireylerin sosyal hayatlarında empatiye yer vermelerinin yorgun hissetmelerine neden olup olmadığı tartışılmıştır. 402 öğretmen adayından toplanan veriler sonucunda, empatik eğilim arttıkça tükenmişlik düzeyinin de artış gösterdiği bulunmuştur. Bir başka çalışmada, hemşirelerin empatik eğilimleri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki 162 hemşire örneklemini altında incelenmiştir. Çalışmada, hemşirelerin empatik eğilimlerinin tükenmişlik düzeyinin alt boyutlarından olan duyarsızlaşma ve duygusal tükenme ile negatif yönde ilişkili olduğu ancak kişisel başarı alt boyutu ile pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Köksal, 2009). Diğer bir ilgili çalışmada von Harscher ve arkadaşları (2018), 353 tıp öğrencisine üç yıl boyunca süren bir çalışma ile tıp öğrencilerinin empati (empatik eğilim ve kişisel sıkıntı) ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada öğrencilere Maslach

Tükenmişlik Ölçeği ve Davis'in Kişilerarası Tepkisellik İndeksi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, üç yıl boyunca incelenen ve yüksek duygusal zekaya sahip olan öğrencilerin düşük tükenmişlik düzeyine sahip olduğu görülürken, yüksek düzeyde kişisel sıkıntı empatisine sahip olan bireylerde tükenmişlik seviyesi daha fazla bulunmuştur. Farklı meslek gruplarını içeren mevcut konuya ilişkin bir diğer araştırmada, hemşire, sosyal hizmet görevlisi ve öğretmenden oluşan 492 kadın ve erkek çalışanın empatik eğilimi ile tükenmişlik düzeyleri incelenmiştir. Bulgular, kadınların tükenmişlik yaşadıkları durumlarda empati puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu yönünde rapor edilmiştir (Williams, 1989). Mevcut çalışma ve literatür bulgularının tükenmişlik ve empatik eğilim arasındaki ilişkinin pozitifliğine dair uyum göstermektedir. Bu bulgu tartışıldığında, empatik eğilimin empatinin duygusal boyutunu oluşturduğundan (Mete ve Gerçek, 2005) dolayı fazla empatik eğilim göstermenin duygusal yükü arttırabileceği böylelikle tükenmişlik seviyesinin de yükselebileceği düşünülmektedir. Mevcut çalışmada yapılan empatik eğilim ve tükenmişlik seviyesi arasındaki ilişkiyi inceleyen korelasyon analizine ek olarak yapılan regresyon analizinde, toplam tükenmişlik düzeyi ve tükenmişlik alt boyutu olan duygusal tükenmenin empatik eğilimi anlamlı bir farklılıkla yordadığı anlaşılmıştır. Tükenmişlik ve duygusal tükenme düzeylerinin empatik eğilimi tahmin edici özellikte olması, ikili arasındaki ilişkiye dayandırılabilir. Tükenmişlik ve empati kavramlarının birlikte arttığı veya azaldığı çalışmalar mevcuttur (Day ve Chambers, 1991; Williams, 1989; Üstün, 2001; Ergin ve ark., 2009; Köksal, 2009). Bu durumda, empatik eğilimin duygusal bir boyut olduğu göz önünde bulundurulduğunda tükenmişlik ile arasındaki yordayıcı ilişki manidardır. Bu ilişkiyi tartışan Beddoe ve Murphy (2004), bazı hemşirelerin hastaları ile kurdukları empatik ilişki sonrasında “duygusal bulaşma” yaşayarak tükenmişlik seviyelerinin arttığını belirtmiştir. Böylece empatik eğilim ve tükenmişlik arasındaki yordayıcı ilişki daha net anlaşılabilir.

Çalışmanın dördüncü hipotezini test etmek için, uzmanların madde kullanımı olan bireylere yönelik olumsuz tutumlarının tükenmişlik ve empatik eğilim düzeyleri tarafından yordanıp yordanmadığı incelenmiştir. Regresyon analizi sonucunda, duyarsızlaşma düzeyinin bağımlı bireye yönelik tutumu anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Duyarsızlaşmanın olumsuz tutumu yordama sonucu, yukarıda tartışılan etiketleme faktörü ve buna bağlı olarak ötekileştirme ile bağlantılı olabilir. Yani,

uzmanların duyarsızlaşma seviyelerinin olumsuz tutumlarını tahmin etmesi, bağımlı bireyi etiketleme davranışının bir etkisi olabilir. Alanyazında ulaşılabildiği kadarıyla, tutumun tükenmişlik veya empati tarafından yordanmasını araştıran çalışmaya ulaşılmamıştır. Ancak, tutumun tükenmişliği yordadığını ifade edilen çalışmada, öğrencilerin tükenmişlik ve alt boyutu olan duyarsızlaşma seviyeleri ebeveynlerinin tutumları altında çalışılmıştır. Sonuçlar öğrenci ebeveynlerinin olumsuz tutumlarının öğrencilerin tükenmişlik seviyelerini yordadığı yönündedir (Çapulcuoğlu ve Gündüz, 2013). Olumsuz tutum ve tükenmişlik arasındaki bu çift taraflı yordama sonuçları ikili arasındaki bağlantının etkileşimli olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmanın son hipotezini test etmek için uzmanların tükenmişlik seviyeleri ile madde kullanımı olan bireylere yönelik olumsuz tutumları arasındaki ilişkide empatik eğilim aracı rol oynayıp oynamadığı incelenmek istenmiş ancak empatik eğilim ve tutum arasında anlamlı bir ilişki olmaması sebebiyle analiz yapılamamıştır. Alanyazında ulaşılabildiği kadarıyla, tükenmişlik ve olumsuz tutum arasındaki ilişkide empatik eğilimin aracı rolünü araştıran çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra, Büyükcebeci'nin (2017) çalışmasında empatik eğilimin, iyi oluş ve sosyal dışlanma ilişkisi arasında güçlü bir aracı rolü test edilmiştir. İyi oluş ile sosyal dışlanma arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur, böylece empatik eğilimin aracı rolü test edilmiş ve iyi oluş ve sosyal dışlanma arasında güçlü bir rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada anlamlı ya da anlamsız bir sonuç alınamaması, aracı rolün izlenmesinde gerekli olan analiz basamağına gelemeden, tükenmişlik ve tutum arasında bir ilişkinin anlamsız çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki belirtilen son iki hipotezin analizinde anlamlı bir ilişki bulunmamasının sebepleri arasında, uygulanan ölçeklerin uygunluğu, istenilen değerleri tam olarak ölçüp ölçmediği ve ölçeklerin yanıtlanması sırasında karşılaşılabilecek sorunlar göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Güçlü Yanları

Bu çalışmada da her çalışmada olduğu gibi sınırlılıklar yer almaktadır. Çalışma sınırlılıkları arasında, pandemi süreci ile denetimli serbestliğe gelen yükümlülerin sayılarındaki azalması gösterilebilir. Son zamanlarda daha az sayıda yükümlü ile iletişimde olan uzmanların tükenmişlik düzeyleri üzerinde etkili bir faktör olduğu

söylenbilir. Çalışma sonucunda tükenmişlik düzeylerinde görülen düşük puanlar ve istatistiksel olarak anlamsız çıkan sonuçlar bu varsayıma dayandırılabilir.

Dört farklı meslek grubunda olan uzmanların aynı işi yapıyor olması olumsuz tutum, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeylerine ilişkin anlamsız sonuçlara neden olması çalışmanın sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Farklı lisans eğitimleri farklı yaklaşımları olmalarına rağmen meslek grubuna ilişkin anlamı farklılıklara ulaşamaması bu sınırlılık nedeniyledir.

Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması için örneklem 2018 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi lisans öğrencilerinden seçilmiştir (Kayı, 2020). Dolayısıyla denetimli serbestlik uzmanları bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylerle profesyonel olarak çalıştıkları için ölçeğin denetimli serbestlik uzmanlarının tutumunu ölçmede uygun olmayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca denetimli serbestlik sistemine gelen yükümlülerin büyük çoğunluğunun suç öyküsü bulunmakta olup denetimli serbestlik uzmanları yükümlüleri sadece madde kullanan kişiler olarak değil kırımlinal profil olarak değerlendirebilecekleri ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada, denetimli serbestlik uzmanlarının madde bağımlılığı olan bireylere yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla bu gruba özgü bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve bundan sonraki çalışmalarda daha uygun ölçeklerin kullanılması önerilmektedir.

Çalışmanın ikinci sınırlılığı, çalışma verilerinin internet üzerinden çevrimiçi olarak toplanmasıdır. Her uzmana yüz yüze erişilemediği için veri toplama süreci çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Ancak bu durum çalışma açısından olumsuz etkilere (internet problemleri, cevap seçenekleri arasındaki yakınlıklardan kaynaklanan farklı işaretlemeler gibi) neden olmuştur. Yüz yüze erişimin gerçekleştirildiği ve uzmanlara çıktı yolu ile uygulanan veri toplama sürecinin daha sağlıklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Ayrıca çalışmacının Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne çalışıyor olması ve veri toplama sürecinde katılımcılarla kimliğini açık ederek görüşmek durumunda kalmış olması çalışmaya katılan uzmanların çalışmaya katkılarını ve bir yanlılığın ortaya çıkmasını etkilemiş olabilir.

Bir diğerk sınırlılık, çalışma verilerinin yaşadığımız yıkıcı bir afet olan 6 şubat 2023 depreminden sonra toplanmasıdır. Katılımcıların verdikleri cevapların deprem sonrası hissedilen olumsuz duygu ve düşüncelerle de ilişkilendirilmesine açık olması bu konuyu çalışma sınırlılıklarından biri yapmaktadır.

Çalışmanın son sınırlılığı, denetimli serbestlikte çalışan uzmanların meslek gruplarının eşit bir şekilde dağılmamasıdır. Uzmanların meslek gruplarının homojen dağıldığı bir durumda meslek gruplarına mensup olan kişi sayıları benzer olacağından, uzmanların tutum, tükenmişlik seviyesi ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir fark gözlemlenebilir.

Yukarıda sıralanan tüm sınırlılıklara rağmen bu çalışmanın güçlü yönleri arasında;

- denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek seçme durumunun tükenmişlik seviyesine olan etkisi nedeniyle işe alım mülakatlarında önemli bir kriter olarak göz önünde bulundurulması,

- yükümlülerin iyileştirme çalışmalarına katılmalarına yönelik motivasyon artırıcı çalışmaların yapılması ile uzmanların yükümlülere karşı olumsuz tutumlarının azaltılması,

- uzmanların empatik eğilim düzeyleri ile duygusal tükenmeleri arasında önemli bir ilişki olması nedeniyle profesyonel empati kurabilmelerinin sağlanması sayılabilir.

Ayrıca bu çalışma denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapan madde kullanan kişilere karşı olumsuz tutumu, empatik eğilim ve tükenmişlik düzeylerinin araştırıldığı tek çalışma olması yönünden, hem denetimli serbestlik uzmanlarına hem de iyileştirme çalışmalarının niteliğinin artırılmasına yönelik hangi hususlarda adım atılması gerektiğini gösteren bir çalışma olması yönünden oldukça alana katkı sağlayan bir çalışmadır.

SONUÇ

Çalışmada, denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve davranışları tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilim üzerinden incelenmiştir. Uzmanların duyarsızlaşma seviyeleri ve tutumları arasındaki ilişki incelendiğinde, olumsuz bir ilişki gözlenmiştir. Yani, tutum puanı arttıkça duyarsızlaşma azaldığı yönünde bir kanı vardır. Uzmanların tükenmişlik seviyeleri ve empatik eğilimleri arasındaki ilişkiye bakıldığında iki faktöründe birlikte arttığını ve aralarında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Böylece, uzmanların empatik eğilimleri arttıkça tükenmişlik hissetmelerinde artış gözlemlendiği söylenebilir. Uzmanların tutumları ve empatik eğilim dereceleri arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Bu nedenle çalışmada empatik eğilim ve tükenmişliğin tutum değişkeninde aracı bir rol oynayıp oynamadığı analiz edilememiştir.

Uzmanların demografik özelliklerine göre tükenmişlik düzeyleri ve empatik eğilimleri incelenmiştir. Yaş ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki yaş grupları arasında farklılık görülmektedir ve 31-40 yaş grubunda tükenmişlik seviyesi en yüksek bulunmuştur. Uzmanların eğitim seviyelerine göre tutum, tükenmişlik düzeyi, empatik eğilimleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık görülmesine de tükenmişlik ölçeği alt boyutu olan kişisel başarıda lisans ve yüksek lisans mezunu uzmanlar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Uzmanların işlerini isteyerek seçtiği ve seçmediği durumlar ve hizmet yılları açısından tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilimleri incelendiğinde anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır. Uzmanların çalıştıkları bürolar ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki anlamlı bir sonuç vermemektedir. Ancak tükenmişlik ölçeğinin alt boyutu olan kişisel başarıda üç farklı büroda anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Uzmanların meslek grupları altında tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilimleri incelendiğinde gruplar arası farklılaşmaya ulaşılmamıştır. Uzmanların sigara alkol kullanımlarına bağlı olarak tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilimleri incelenmiştir ve bulunan sonuçlar anlamlı çıkmamıştır. Uzmanların

madde bağımlılığına ilişkin aldıkları eğitim ile tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilimleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

ÖNERİLER

İlk olarak, verilerin yüz yüze toplanması çalışmanın sonuçları açısından daha sağlıklı olacaktır. Bu durumun denetimli serbestlik uzmanlarının verdikleri bilgilerin kalitesini arttıracığı düşünülmektedir. Ayrıca sadece nicel verilerin değil nitel verilerin de çalışmaya dâhil edilmesi ve araştırma hipotezlerinin hem nitel hem nicel veriler eşliğinde test edilmesinin çok daha etkili sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, sonraki çalışmalarda hem verilerin yüz yüze toplanması hem de nicel verilere ek olarak nitel veri toplama yöntemlerinin de kullanılması ve nitel verilerin de değerlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca veri toplayan kişinin çalışma sahibi veya kurumdaki bir personel değil de, bağımsız bir kişi olduğunda bu durumun çalışmanın objektifliğine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

İkinci olarak, uzmanların meslek gruplarının eşite yakın oranlarda dağıldığı bir çalışmada istatistiksel sonuçların tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilim değişkenlerinde anlamlı sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

Üçüncü olarak, uzmanların bağımlılık yapıcı maddeleri ve bağımlılığı konu alan eğitimleri daha sık almasının eğitim ile tutum, tükenmişlik düzeyi ve empatik eğilim arasındaki ilişkide anlamlı bir fark yaratılacağı ve bu konuda eğitimleri daha çok sahip olan uzmanların varlığı ile yapılan çalışmada sonuçların farklılaşabileceği öngörülmektedir.

Elde edilen sonuçlar kapsamında;

- Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bağımlılık yapan madde kullanan kişilere karşı olumsuz tutumun artması sonucu göz önünde bulundurulduğunda tutumun daha olumlu hale getirilmesi amacıyla uzmanlara bağımlılığın bir hastalık olduğunu vurgulayan seminerler verilmesi, kriminal profilin sadece bağımlılıktan etkilenmediği ve bağımlılığın bu profilde yalnızca bir faktör olduğuna yönelik sık bilgilendirmeler yapılması gibi farkındalık artırıcı çalışmaların düzenlenmesi,

- Uzmanların bağımlılık yapan kişilere yönelik olumsuz tutumun önlenmesi amacıyla mevcut çalışmalar öncesi hazırlık çalışması, motivasyon artırıcı görüşmeler yapılarak yükümlülerin iyileştirme çalışmalarına katılım motivasyonlarını artırıcı dirençlerinin kırılmasına yönelik çalışmalar düzenlenmesi,

- Eğitim düzeyinin bağımlılık yapan maddeleri kullanan kişilere yönelik olumsuz tutumu etkileme nedenlerinin araştırılması,

- Denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapan madde kullanan kişilere karşı tutumunu belirleyebilecek ölçeklerin geliştirilmesi veya bu konuda uluslararası alanyazında ölçek bulunuyorsa Türkçeye çevrilerek kültürümüze uyarlanması

- Denetimli serbestlik uzmanlarının empatik eğilimleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna istinaden, denetimli serbestlik uzmanlarına yönelik empati ve empatik eğilim hakkında hizmet içi eğitimler verilmesi,

- Denetimli serbestlik uzmanlarının işe alım mülakatlarında olumsuz tutum ve empatik eğilimlerin göz önünde bulundurularak genel değerlendirme kriterlerine dâhil edilmesi,

- Denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek seçip seçmeme durumunun işe alım mülakatlarında göz önünde bulundurularak genel değerlendirme kriterlerine dâhil edilmesi,

- Ceza infaz kurumlarından denetimli serbestlik müdürlüklerine uzman görevlendirme sürecinde uzmanların talepleri doğrultusunda görevlendirme yapılması ve talebi olmayan uzmanın görevlendirilmemesi,

- Denetimli serbestlik uzmanlarına tükenmişlik ve tükenmişliği önlemeye yönelik ders içerikleri hizmet içi eğitim müfredatlarına eklenmesi,

- Bu çalışmadan ilerleyerek denetimli serbestlik memurlarına ve yöneticilerine benzer çalışmalar yapılarak denetimli serbestlik hizmetlerinin niteliğinin artırılması,

- 31-40 yaş grubundaki denetimli serbestlik uzmanlarının duyarsızlaşma puanlarının çalışmadaki gibi yüksek olmaması için motivasyon artırıcı ve teşvik edici çalışmalara yönlendirilmesi önerilmektedir.

Denetimli serbestlik sisteminin temel amaçlarından biri olan yeniden suç işlemenin önlenmesi açısından denetimli serbestlik uzmanları tarafından yürütülen

Çalışmaların niteliği kritik bir rol oynamaktadır. Denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutum ve davranışları, empatik eğilim ve tükendişlik düzeylerinin incelenmesi denetimli serbestlik uzmanlarının ve yeni uygulamaları, yasa ve yönetmeliklerde denetimli serbestlik uzmanlarının iş tanımları ve çalışma koşullarını düzenleyecek yöneticilerin dikkatini bu konuya yöneltmek amacıyla önem taşımaktadır. Bu çalışmanın denetimli serbestlik uzmanlarının bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere yönelik tutumlarının tükendişlik düzeyi ve empatik eğilim üzerinden inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle literatüre olan katkısı yüksek olduğu düşünülüp, gelecek araştırmalar bir kaynak niteliği taşıyacağı temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahearn, K. K., Ferris, G. R., Hochwarter, W. A., Douglas, C., ve Ammeter, A. P. (2004). Leader Political Skill and Team Performance. *Journal of Management*, 30(3), 309–327.
- Ahola, K., Honkonen, T., Virtanen, M., Aromaa, A., & Lönnqvist, J. (2008). Burnout in relation to age in the adult working population. *Journal of occupational health*, 50(4), 362-365.
- Akbulut, E. (2010). *Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Akkoyun F. (1983). Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir. Rogers CR.'den Çev. Akkoyun F. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 16(1), s. 103-124.
- Akkoyun, F. (1987). Empatik Anlayış Üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2).
- Aksoy, H. (2019). *Sağlık Çalışanı Olan ve Olmayan Bireylerin Madde Kullanımına Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Akvadar, Y., Arıkan, Z. , Berkman, K. , Dilbaz, N. , Oral, G. , Uluğ, B. , Uzbay, İt. , Akgür, As. , Bilici, M. , Gürol, Td. , Mete, L. , Gürel, Cş. & Zorlu, N. (2012), *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı içinde* (s. 63-167). T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, Pozitif Matbaa, Ankara
- Altuner, D., Engin, N. , Gürer, C. , Akyay, İ. , & Akgül, A., (2009), Madde Kullanımı Ve Suç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma, *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7(2) :87-94

- Alver, B. (1998). *Bireylerin Uyum Düzeyleri ile Empatik Becerileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Madde ile İlişkili Bozukluklar ve Bağımlılık Bozuklukları. Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı içinde (s.231-290). çev. Köroğlu E. Hekimler Yayın Birliği. Ankara.
- Anderson, S., Eadie, D. R., MacKintosh, A. M., & Haw, S. (2001). Management of alcohol misuse in Scotland: the role of A&E nurses. *Accident and Emergency Nursing*, 9(2), 92-100.
- Arabacı, İ. B., & Akar, H. (2010). Eğitim Müfettişlerinin Bazı Sosyal, Demografik ve Mesleki Özelliklerine Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, 15.
- Arıkan, Z. (2012). *Sedatif Hipnotik Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar. Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Klavuzu El Kitabı* içinde (s. 129-138). T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını. Pozitif Matbaa.
- Arslantaş H, Gültekin BK, Söylemez A, Dereboy F. (2010). Bir Üniversite Hastanesi Psikiyatri Polikliniğine İlk Kez Başvuran Hastaların Damgalama İle İlgili İnanç, Tutum ve Davranışları. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 11(1): 11-17.
- Aslanyürek Zorlu, Ş. (2014). *Denetimli Serbestlik Uzmanlarının Tükenmişlik Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Atamtürk, E. (2010). *Aile Mahkemeleri Uygulamalarında Yaşanan Sorunların Aile Mahkemesi Uzmanlarının Tükenmişlik Düzeylerine ve İş Doyumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ataşalar, J., (1996). *Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine, Cinsiyet ve Yaslarına Göre Kendini Açma Davranışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Avery, J., Han, B. H., Zerbo, E., Wu, G., Mauer, E., Avery, J., Ross, S., & Penzner, J. B. (2017). Changes in psychiatry residents' attitudes towards individuals with substance use disorders over the course of residency training. *The American journal on addictions, 26*(1), 75–79. <https://doi.org/10.1111/ajad.12406>
- Aydın Küçük, B. (2021). KOVID-19 Küresel Salgın Döneminde Örgütsel Destek Algısının İş Yerinde Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Psikolojik Güçlendirmenin Aracı Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10* (2), 1348-1372. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/62559/839315>
- Aydın, D., Akay B., & Baydemir, S. (2017). Hemşirelik öğrencilerinde tükenmişlik ve etkileyen faktörler. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 19-23.
- Baer, T. E., Feraco, A. M., Tuysuzoglu Sagalowsky, S., Williams, D., Litman, H. J., & Vinci, R. J. (2017). Pediatric resident burnout and attitudes toward patients. *Pediatrics, 139*(3).
- Bahar, A., (2018), Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme, *Istanbul University Journal Of Communication Sciences, 55*, 1-36
- Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Euwema, M. C. (2005). Job Resources Buffer the Impact of Job Demands on Burnout. *Journal of Occupational Health Psychology, 10*(2), 170–180.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Verbeke, W. (2004). Using The Job Demands-Resources Model to Predict Burnout and Performance. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in Alliance with the Society of Human Resources Management, 43*(1), 83-104.
- Baran, İ. (2021). *Madde Kullanım Bozukluğu Tanısı ile Takip Edilen Hastalarda Kullanılan Madde Türüne Göre Kişilik Özellikleri ve Madde Kullanım Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

- Barello, S., Palamenghi, L., & Graffigna, G. (2020). Burnout and somatic symptoms among frontline healthcare professionals at the peak of the Italian COVID-19 pandemic. *Psychiatry research*, 290, 113129. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113129>
- Başkurt, İ. (2003). Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Koruma Yolları. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 73-114
- Baysan Arabacı L, Engin E, Yetmiş N, ve ark. (2016). The perceptions and attitudes of nursing staff in state psychiatric hospitals regarding the causes and treatment of substance abuse and effecting factor. *Bağımlılık Dergisi*, 17(1), 1-11.
- Beddoe, A. E., & Murphy, S. O. (2004). Does mindfulness decrease stress and foster empathy among nursing students?. *Journal of Nursing Education*, 43(7), 305-312.
- Belcastro, P. A. (1982). Burnout and its Relationship to Teachers' Somatic Complaints and Illnesses. *Psychological Reports*, 50(3), 1045–1046.
- Bibby, C. L. (2008). Should I stay or should I leave? Perceptions of age discrimination, organizational justice, and employee attitudes on intentions to leave. *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 13(2), 63.
- Björkman T, Angelman T, Jönsson. (2008) M. Attitudes towards people with mental illness: a cross-sectional study among nursing staff in psychiatric and somatic care. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 22, 170–177.
- Bookel L, Brouwers E, Weeghel J, Garretsen H. (2015). Comparing stigmatising attitudes towards people with substance use disorders between the general public, GPs, mental health and addiction specialists and clients. *International Journal of Social Psychiatry*, 61(6), 539-549.
- Boyce, P., Parker, G., Barnett, B., Cooney, M. ve Smith, F. (1991). Personality as a vulnerability factor to depression. *The British Journal Of Psychiatry*, 159, 106-114.

- Brewer, E. W., ve Shapard, L. (2004). Employee Burnout: A Meta-Analysis of the Relationship Between Age or Years of Experience. *Human Resource Development Review*, 3(2), 102–123.
- Brouwers, A., ve Tomic, W. (2000). A longitudinal study of teacher burnout and perceived self-efficacy in classroom management. *Teaching and Teacher Education*, 16(2), 239-253.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.
- Burke, R. J., ve Greenglass, E. R. (1995). A longitudinal examination of the cherniss model of psychological burnout. *Social Science and Medicine*, 40(10), 1357–1363
- Büyükbayram A., Baysan Arabacı L., Arabacıoğlu İ., Ayyıldız C., Acar K. (2017). Psikiyatri kliniğinde çalışan X ve Y kuşağındaki hemşirelerin alkol-madde bağımlılığı ve ruhsal bozukluğu olan bireylere yönelik tutumları. *Bağımlılık Dergisi*, 18(4), 122-134.
- Büyükcebeci, A. (2017). *Ergenlerde sosyal dışlanma, yalnızlık ve okul öznel iyi oluş arasındaki ilişki: Empatik eğilimin aracı rolü*(Doctoral dissertation).
- Cami, J., & Farré, M. (2003). Drug addiction. *New England Journal of Medicine*, 349(10), 975-986.
- Canıdemir, S. (2019). *18-30 Yaş Arası Bireylerde Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar ve Empatik Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Caruso, D. R. & Mayer, J. D, (1998), *A Measure of Emotional Empathy for Adolescents and Adults*, Unpublished Manuscript. 3-10.
- Cavazos-Rehg, P. A., Krauss, M. J., Sowles, S. J., & Bierut, L. J. (2016). Marijuana-Related Posts on Instagram. *Prevention science: the official journal of the Society for Prevention Research*, 17(6), 710–720. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0669-9>

- Challier, B., Chau, N., Prédine, R., Choquet, M., & Legras, B. (2000). Associations of family environment and individual factors with tobacco, alcohol, and illicit drug use in adolescents. *European Journal of Epidemiology*, 16(1), 33–42.
- Cihan, E. (2022). *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışanlarında Mesleki Tükenmişlik ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Adana İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Cordes, C. L., ve Dougherty, T. W. (1993). A Review and an Integration of Research on Job Burnout. *The Academy of Management Review*, 18(4), 621
- Corrigan PW, Kuwabara SA, O'Shaughnessy J. (2009). The public stigma of mental illness and drug addiction: Findings from a stratified random sample. *Journal of Social Work*, 9, 139-147.
- Coşkun, S. (2006), *Uçucu Madde Kullanan Ergenlerde Bilinçlendirme Eğitiminin Etkinliği*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Croon, E. M., Sluiter, J. K., Blonk, R. W. B., Broersen, J. P. J., ve Frings-Dresen, M. H. W. (2004). Stressful Work, Psychological Job Strain, and Turnover: A 2-Year Prospective Cohort Study of Truck Drivers. *Journal of Applied Psychology*, 89(3), 442–454.
- Cropanzano, R., Rupp, D. E., ve Byrne, Z. S. (2003). The relationship of emotional exhaustion to work attitudes, job performance, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88(1), 160–169.
- Cunningham JA, Sobel LC, Chow VMC. (1993). What's in a label? The effect of substance types and labels on treatment considerations and stigma. *Journal of Studies on Alcohol*, 54(6), 693-699.
- Çakır, E. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri ile Çatışma Çözme Davranışları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Çakıcı, M., Babayiğit, A., Karaaziz, M., & Eş, A. (2019). KKTC'de erişkin bireylerde psikoaktif madde kullanımının yaygınlığı, risk etkenleri ve madde kullanımına

- yönelik tutumların incelenmesi, 2003-2017. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 277-286.
- Çam O, Baysan Arabacı L. (2014). Bölge psikiyatri hastanelerinde çalışan hemşirelerin ruhsal hastalıklara yönelik inançları ve etkileyen faktörler. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 6(1), 13-25.
- Çapri, B. (2006). Tükenmişlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1).
- Çapulcuoğlu, U., & Gündüz, B. (2013). Öğrenci tükenmişliğini yordamada stresle başa çıkma, sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 201-218.
- Çelik E., Çağdaş A. (2010). Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 23-38.
- Çetin, Ü. F. (2010). *Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çetin, Y. (2013), *Madde Bağımlılığı ve Yalova Ölçeğinde Madde Bağımlılığı Algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Çimer, Ö. (1998). *Çeşitli meslek gruplarında çalışan kişilerin empatik eğilimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Dadds, R., Mark & diğerleri, (2008), A Measure of Cognitive and Affective Empathy In Children Using Parent Ratings, *Child Psychiatry & Human Development*, 39, 111–122.
- Day, H. I., & Chambers, J. (1991). Empathy and burnout in rehabilitation counsellors. *Canadian Journal of Rehabilitation*.
- Dean, J. W., Brandes, P., ve Dharwadkar, R. (1998). Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 341–352.
- Decety, J., & Jackson, P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Behavioral and cognitive neuroscience reviews*, 3(2), 71-100.

- Demerouti ve F. Nachreiner (1998), Zur Spezifität von Burnout für Dienstleistungsberufe: Fakt oder Artefakt [The specificity of burnout for human services: Fact or artefact] *Zeitschrift für Arbeitswissenschaft*, 52, 82-89
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., ve Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512
- Demerouti, E., Bakker, A.B., Vardakou, I., ve Kantas, A. (2002). The convergent validity of two burnout instruments: A multitrait-multimethod analysis. *European Journal of Psychological Assessment*, 18, 296-307.
- Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, (2021, 10 Kasım). Resmi Gazete (Sayı : 31655). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/11/20211110-1.htm> adresinden alındı.
- Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği. (DSHY. (2021). *Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı*, Mevzuat, <https://cte-ds.adalet.gov.tr/> (E.T:20/02/2021)
- Dilbaz, N. (2012), *Madde Bağımlılığı Tanı Ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı*, Bölüm 3, Opiat Bağımlılığı, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, Pozitif Matbaa, Ankara
- Dishon-Berkovits, M. (2017). The Role of Organizational Justice and Stress in Predicting Job Burnout. *Journal of Career Development*, 45(5), 411-424.
- Dizer, B., & İyigün, E. (2010). Yoğun Bakım Hemşirelerinde Empatik Eğilim Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 9-19.
- Dökmen, Ü. (1989). Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 155-190.
- Dökmen, Ü. (2005), *İletişim Çatışmaları ve Empati içinde (s. 55-125)*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Dökmen, Ü. (2012). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati içinde (s.75-120)*. Remzi Kitabevi. İstanbul.

- Dökmen, Ü. (2015). *İletişim Çatışmaları ve Empati* içinde (s.75-120), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Duy, B. & Yıldız, M. (2015). Farklı Zorbalık Konumunda Olmak Empatik Eğilim ve Yaşam Doyumu Bağlamında Bir Fark Yaratır mı? *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 31-47.
- Dworkin, A.G. (2001). Perspectives on teacher burnout and school reform. *International Education Journal*, 2(2), 69-79.
- Edwards, J. R., Caplan, R. D., ve Harrison, R. V. (1998). Person-environment fit theory: Conceptual foundations, empirical evidence, and directions for future research. In C. L. Cooper (Ed.), *Theories of organizational stress* (28-67). Oxford University Press. Oxford.
- Ekinci, Ö., (2009), *Öğretmen Adaylarının Empatik ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Emery, E. J. (1987). Empathy: Psychoanalytic and client centered. *American Psychologist*, (42), 513-515).
- Erbay, E., Oğuz, N., Yıldırım, B., & Fırat, E. (2016). Alkol Ve Madde Bağımlılığı Olan Bireylerin Başa Çıkma Tutumları, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 597–609.
- Erçetin, Şş. , Yılmaz, M., Açıkalin, N. , Güngör, H. , Akyol, Se. , Karaman, Tm. , Menteşe, M. & İli, K. (2015), *Gençlerin Madde Bağımlılığı ve Bağımlılarına İlişkin Bilgi, Farkındalık, Algı ve Damgalamalarının Belirlenmesi Projesi*, Ulusal Bilim Derneği, Ankara.
- Erdoğan D. (2002). Öğretmen Adaylarında Empatik Eğilim Düzeyinin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12), 21-35.
- Eren, H. K., & Gürhan, N. (2021). Determination of the relationship between the beliefs of nursing students toward mental illnesses and their empathic tendency levels. *Perspect. Psychiatr. Care*, 57, 1034-1040.

- Ergin, D., Celasin, N., Akış, Ş., Altan, Ö., Bakırlıoğlu, Ö., & Bozkurt, S. (2009). Dahili kliniklerde görev yapan hemşirelerin tükenme ve empatik beceri düzeyleri ve bunları etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 49-64.
- Erözkan, A. (2004). Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası Duyarlılıkları ile Reddedilme Duyarlılıklarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 85-98.
- Ersayan, A. E., Çankaya, B., Erdem, G., Broers, N. J., & de Ruiter, C. (2022). The link between attitudes toward probationers and job burnout in Turkish probation officers. *Journal of Community Psychology*, 50(2), 727-741.
- Ersoy, E.G., Köşger F. (2016). Empati: Tanımı ve Önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi*. 38(2), 9-17.
- Erükçü Akbaş, G. ve Mutlu, E. (2016). Madde bağımlılığı tedavisi gören kişilerin bağımlılık ve tedavi deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27(1), 101-121.
- Eryalçın, M. *Denetimli Serbestlik Hizmeti Alan Gençlerin ve Hizmet Sunan Uzmanların Denetimli Serbestlik Uygulamalarına İlişkin Değerlendirmeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Farshi, S. S., & Omranzadeh, F. (2014). The effect of gender, education level, and marital status on Iranian EFL teachers' burnout level. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 3(5), 128-133.
- Filiz E. (2009). *Hastanede hasta güvenliği kültürü algılamasının ve sağlık çalışanları ile toplumun hasta güvenliği hakkındaki tutumunun belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ford, R., Bammer, G., & Becker, N. (2008). The determinants of nurses' therapeutic attitude to patients who use illicit drugs and implications for workforce development. *Journal of clinical nursing*, 17(18), 2452-2462.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff Burn-Out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159–165.

- Gaines, J., ve Jermier, J. M. (1983). Emotional Exhaustion in a High Stress Organization. *Academy of Management Journal*, 26(4), 567–586.
- Garaigordobil, M. (2009). A Comparative Analysis Of Empathy in Childhood and Adolescence: Gender Differences and Associated Socio-Emotional Variables, *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 9, 217-235.
- Genç, S. Z., & Kalafat, T. (2010). Öğretmen adaylarının empatik becerileri ile problem çözme becerileri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 3(2).
- Gini, G. & diğerleri (2007). Does Empathy Predict Adolescents' Bullying and Defending Behavior?, *Aggressive Behavior Journal*, 33, 467-476.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Goleman, D., Boyatzis, R. ve McKee A. (2002). *Yeni Liderler*. (Çev.) Nayır, F. ve Deniztekin, O. Varlık Yayınları. İstanbul.
- Gökler, R. (2007). *İlköğretim Öğrencilerinde Akran Zorbalığının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gökler, R. (2009). Empatik Eğilim Ölçeğinin İlköğretim Sekizinci Sınıflar İçin Uyarlanması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19 (19), 77-86.
- Güleç, G. , Köşger, F. , & Eşsizoglu, A. , (2015), Dsm-5'te Alkol Ve Madde Kullanım Bozuklukları, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 7(4), 448-460.
- Gümüştas, F. (2011). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk ve Ergenlerde Empatik Yanıt Verebilme, Duygusal Yüz İfadelerinin Tanınması, Empati-Agresyon İlişkisi ve İlaç Tedavisinin Empati Becerileri Üzerine Etkileri*. (Uzmanlık Tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Gündüz, B. (2005). İlköğretim öğretmenlerinde tükenmişlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1).

- Hakanen, J. J., Schaufeli, W. B., ve Ahola, K. (2008). The Job Demands-Resources model: A three-year cross-lagged study of burnout, depression, commitment, and work engagement. *Work & Stress*, 22(3), 224-241.
- Halbesleben, J. R. B., ve Bowler, W. M. (2007). Emotional exhaustion and job performance: The mediating role of motivation. *Journal of Applied Psychology*, 92(1), 93–106.
- Hall, J. A., Davis, M. H., & Connelly, M. (2000). Dispositional empathy in scientists and practitioner psychologists: Group differences and relationship to self-reported professional effectiveness. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 37(1), 45.
- Harlak, H., Gemalmaz, A., Gurel, F. S., Dereboy, C., & Ertekin, K. (2008). Communication skills training: effects on attitudes toward communication skills and empathic tendency. *Education for Health*, 21(2), 62.
- Hasgöl, E. (2013). *Sosyal Hizmet Uygulamalarında Empatinin Önemi ve Yardım İlişkisine Etkisi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist Journal*, 44(3), 513–524.
- Hoffman, M. L. (1977). Empathy, its development and prosocial implications. In *Nebraska Symposium on Motivation*. University of Nebraska Press. Lincoln.
- Hoffman, M. L. (1987). The contribution of empathy to justice and moral judgment. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* içinde (s. 47–80). Cambridge University Press.
- Hollin, C. (1994). Forensic (Criminological) Psychology. A. Colman (Ed.). *Companion Encyclopedia of Psychology*. içinde (s. 1231-1253). Routledge. London.
- Husak DN. (2004). The moral relevance of addiction. *Substance use and misuse*, 39(3), 399- 436.

- Iwanicki, E.F. (1983). Toward understanding and alleviating teacher burnout. *Theory into Practice*, 22(1), 27-32
- İnceoğlu M. (2010). Tutum Algı İletişim içinde (s. 19-29). 5.Baskı, Beykent Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Jackson, S. E., Schwab, R. L., ve Schuler, R. S. (1986). Toward an understanding of the burnout phenomenon. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 630–640
- Janssen, P. P. M., Schaufeli, W. B., ve Houkes, I. (1999). Work-related and individual determinants of the three burnout dimensions. *Work & Stress*, 13(1), 74–86. <https://doi.org/10.1080/026783799296200>
- Jawahar, I. M., Stone, T. H., ve Kisamore, J. L. (2007). Role conflict and burnout: The direct and moderating effects of political skill and perceived organizational support on burnout dimensions. *International Journal of Stress Management*, 14(2), 142–159.
- Jonathon R. B. Halbesleben ve Evangelia Demerouti (2005). The construct validity of an alternative measure of burnout: Investigating the English translation of the Oldenburg. Burnout Inventory, *Work & Stress*, 19(3), 208-220. <https://doi.org/10.1080/02678370500340728>
- Kaba, İ. (2019). Stres, Ruh Sağlığı ve Stres Yönetimi: Güncel Bir Gözden Geçirme. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 73, 63-64.
- Kabapınar, Y. (2002). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler derslerinde öğrencinin toplumsal duyarlılık becerilerinin geliştirilmesinde kullanılacak bir öğretim yöntemi olarak sosyal empati, *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 76, 29-34.
- Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 29(3), 284–297. <https://doi.org/10.1037/h0079772>
- Kahraman, H. ve Akgün, S., (2008). Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empatik Becerilerine ve Sorunlu Davranışlarına Etkisi, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(1), 15-23.

- Kalkan, G. (2021). *Sosyal Hizmet Alanında Çalışan Meslek Elemanlarının Empatik Eğilim Düzeyleri ile İkincil Travmatik Stres Belirtileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Kalliath, T. J., O'Driscoll, M. P., Gillespie, D. F., ve Bluedorn, A. C. (2000). A test of the Maslach Burnout Inventory in three samples of healthcare professionals. *Work & Stress, 14*(1), 35–50. <https://doi.org/10.1080/026783700417212>.
- Känel, R., Princip, M., Holzgang, S. A., Fuchs, W. J., van Nuffel, M., Pazhenkottil, A. P., ve Spiller, T. R. (2020). Relationship between job burnout and somatic diseases: a network analysis. *Scientific reports, 10*(1), 1-6.
- Kannampallil, T. G., Goss, C. W., Evanoff, B. A., Strickland, J. R., McAlister, R. P., ve Duncan, J. (2020). Exposure to COVID-19 patients increases physician trainee stress and burnout. *PloS one, 15*(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237301>
- Karaca, A., AÇIKGÖZ, F., & Akkuş, D. (2013). Eğitim ile empatik beceri ve empatik eğilim geliştirilebilir mi?: bir sağlık yüksekokulu örneği. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(3), 118-122.
- Karademir, T., & Türkçapar, Ü. (2017). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(3), 232-245.
- Karasek, R. A. (1979). Job Demands, Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign. *Administrative Science Quarterly, 24*(2), 285-308.
- Karataşoğlu S. (2013). Sosyal Politika Boyutuyla Madde Bağımlılığı. *Türk İdare Dergisi, 476*,321- 352.
- Karayel, A., Kutluoğlu, H. (2018). Madde Bağımlılığı ve Mücadele, İnsamer (İhh İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi)
- Kaya, A. & Siyez, D. M. (2010). KA-Sİ Çocuk ve Ergenler İçin Empatik Eğilim Ölçeği: Geliştirilmesi geçerlik ve güvenlik çalışması. *Eğitim ve Bilim, 35*(156), 110-125.

- Kaylı DŞ, Yılmaz G, İyilikçi O. (2020). Toplumun Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışları Üzerine Ölçek Çalışması, *Bağımlılık Dergisi*, 2020, 21(2); 115-128.
- Kemp, T., Overbeck, G., Wied, M., Engels, R. and Scholte, J., (2007), Early Adolescent Empathy, Parental Support, and Antisocial Behavior, *The Journal Of Genetic Psychology*, 168(1), 5-18.
- Kılınç, Ş., & Sözer, M. A. (2022). Empatik Eğilim Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 133-149.
- Kim, H., ve Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social Work*, 32(3), 5-25. <https://doi.org/10.1080/03643100801922357>
- Koob, G. F., & Le Moal, M. (2008). Neurobiological mechanisms for opponent motivational processes in addiction. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1507), 3113-3123.
- Köknel Ö. (1988). Bağımlılık: Alkol ve Madde Bağımlılığı. 1. basım. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul.
- Köksal, H. (2009). *Hemşirelerin empatik eğilim ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*, Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kring, A. M., Davison, G. C., Neale, J. M., & Johnson, S. L. (2007). *Abnormal psychology*. Wiley. New York.
- Kum-Lung, C., & Teck-Chai, L. (2010). Attitude towards business ethics: examining the influence of religiosity, gender and education levels. *International journal of marketing studies*, 2(1), 225.
- Lauver, K. J., ve Kristof-Brown, A. (2001). Distinguishing between Employees' Perceptions of Person–Job and Person–Organization Fit. *Journal of Vocational Behavior*, 59(3), 454–470.

- Lawrence, E. J., Shaw, P., Baker, D., Baron-Cohen, S. ve David, A. S. (2004). Measuring empathy: reliability and validity of the empathy quotient. *Psychological Medicine*, 34(5), 911-920.
- Lee, R. T., ve Ashforth, B. E. (1990). On the meaning of Maslach's three dimensions of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 75(6), 743-747.
- Lee, R. T., ve Ashforth, B. E. (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout. *Journal of Applied Psychology*, 81(2), 123-133.
- Link B.G., Phelan J.C., Bresnahan M., Stueve A., Pescosolido B. A.(1999). Public conceptions of mental illness: labels, causes, dangerousness and social distance. *American Journal of Public Health*, 89(9), 1328-1333.
- Mahmood, S. M. R., & Ramazan, S. A. K. (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(5), 2243-2259.
- Marks, S. G., Koepke, J. E. ve Bradley, C. L. (1994). Pet attachment and generativity among young adults. *The Journal of Psychology*, 128(6), 641-650.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., ve Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), 397-422.
- McGinty, E. E., Goldman, H. H., Pescosolido, B., & Barry, C. L. (2015). Portraying mental illness and drug addiction as treatable health conditions: Effects of a randomized experiment on stigma and discrimination. *Social Science & Medicine*, 126, 73-85. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.12.010>
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society* (Vol. 111). University of Chicago Press. Chicago.
- Melby, V., Boore, J. R. P., & Murray, M. (1992). Acquired immunodeficiency syndrome: knowledge and attitudes of nurses in Northern Ireland. *Journal of Advanced Nursing*, 17(9), 1068-1077.

- Mete, S., & Gerçek, E. (2005). PDÖ yöntemiyle eğitim gören hemşirelik öğrencilerinin empatik eğilim ve becerilerinin incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9(2), 11-17.
- Mete, S., Gerçek, E. (2005). PDO Yönetimiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Becerilerinin İncelenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (2).
- Mustafa, K. O. Ç. (2016). Demografik özellikler ile empatik eğilim arasındaki ilişki: yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 25-47.
- Mutlu E, Bilici R, Çetin K. (2014). Sağlık çalışanlarının bağımlılık hakkında tutumları. *Bağımlılık Dergisi*, 15(3):118-123.
- Oğuzberk, M., & Aydın, A. (2008). Ruh sağlığı çalışanlarında tükenmişlik. *Klinik Psikiyatri*, 11(4), 167-179.
- On instagram. Prev. Sci. 17, 710–720. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0669-9>.
- Ögel K. (2010), *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. Yeniden Yayınları. İstanbul.
- Önder, A. ve Gülay, H., (2007), “Annelerin Kabul Red Düzeyi İle Çocuklarının Empati Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 23-30.
- Önemlitürk, D. (1997). *Lise yöneticilerinin kendini gerçekleştirme ve empati düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Özakgöl, A. A., Şendir, M., Atav, A. S., & Kızıltan, B. (2014). Attitudes towards HIV/AIDS patients and empathic tendencies: A study of Turkish undergraduate nursing students. *Nurse Education Today*, 34(6), 929-933.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2018). Madde Kullanım Bozukluğu Sorunuyla Mücadeleye Önyargılardan Başlamak. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. 6(16), 95-109.
- Özbek, M. (2005). İnsan ilişkilerinde empatinin yeri ve önemi. *In Journal of Social Policy Conferences*, 49.

- Özcan, S., Taş, H.Y., Çetin, Y. (2013), “Sigara ile Mücadelede Toplumsal Bilinç” *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(4).
- Özdemir Göksu, L. (2019). *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Çalışan Kişilerde Tükenmişlik Sendromu ve Empatik Eğilim Düzeyi*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Pala, A. (2008). Öğretmen adaylarının empati kurma düzeyleri üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 23.
- Pamukçu, B., & Meydan, B. (2010). The role of empathic tendency and perceived social support in predicting loneliness levels of college students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 905-909.
- Rehber, U. & Atıcı, Y. (2009). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 323-342.
- Ritson EB. (1999). Alcohol, drugs and stigma. *International Journal of Clinical Practice*, 53(7), 549-551.
- Rogers, C. R. (1983). Empatik olmak, değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. F. Akkoyun (Çev.). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 103-124.
- Rogers, C., (1983), “Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir” (Çev. F. Akkoyun), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16, 103-124.
- Romney, D., & Bynner, J. (1972). Drug addicts as perceived by hospital staff. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 11(1), 20-34.
- Ross CA, Goldner EM. Stigma, negative attitudes and discrimination towards mental illness within the nursing profession: a review of the literature. *Journal of Psychiatric And Mental Health Nursing* 2009; 16: 558–567
- Sağlam, Z., Masat, S., ERDOĞAN, T. K., Şener, A., & Zeliha, K. O. Ç. (2019). Factors affecting the empathic tendency levels and communication skills of the palliative care nurses. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (8), 751-766.

- Savcı, M., & Griffiths, M. D. (2019). The development of the Turkish social media craving Scale (SMCS): A Validation Study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-15.
- Senter, A., Morgan, R. D., Serna-McDonald, C., & Bewley, M. (2010). Correctional psychologist burnout, job satisfaction, and life satisfaction. *Psychological Services*, 7(3), 190.
- Sharma, R. M. (1992). Empathy: A retrospective on its development in psychotherapy, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 26, 377-390.
- Shiloh R, Nutt D, Weizman A. (2001). *Psikiyatrik Farmakoterapi Atlası* içinde (s.101-22). Çeviri Editörü: Kırılı S, Yelkovan Yayıncılık.
- Smith A. (2006). Cognitive empathy and emotional empathy in human behavior and evolution. *The Psychological Record*, 56, 3-21.
- Sorakin Ballı, Y., Basari, S., & Guldal Kan, S. (2020). The Relation between Classroom Management Skills and Empathic Tendencies of High School Teachers' Classroom Management Skills and Empathic Tendencies. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(1), 144-152.
- Stein, J. S. ve Book, H. E. (2003). *EQ duygusal zeka ve başarının sırrı*. M. Işık (Çev.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Stephan, W. G. & Finlay, K. A., (1999). The role of empathy in improving intergroup relations, *Journal Of Social Issues*, 55(4), 729-743.
- Stotland, E. (1978). *Empathy, fantasy and helping*. Sage.
- Sullivan, H. S. (Ed.). (2013). *The interpersonal theory of psychiatry*. Routledge.
- Şahin, M. (2007). *Madde Bağımlılığı Konusunda Türkiye 'de Yapılmış Olan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şenol, V., Akça, R. ve Çümen, H. (2012). Lise öğrencilerinin duygudaşlık (empati) kurma düzeylerinin belirlenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 31, 1-11.

- Tamer M, Aydın C. (1998). Ergenlikte Madde Kullanımı. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 1 (2), 305-321.
- Tanrıdağ, Ş. R. (1992). Ankara'daki ruh sağlığı hizmetlerinde çalışan personelin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tarhan, N. (2013). *Toplum Psikolojisi*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Taşdemir, G. (1999). *Ege Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde çalışan hemşirelerin empatik eğilim ve iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- TBMM (2009). Madde Kullanımı ve Bağımlılığı İle Kaçakçılığının Önlenmesi Alanlarında Tespit Edilen Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *TBMM Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, Ankara
- Thanki, D., & Frederick, B. J. (2016). Social media and drug markets. *Internet and Drug Markets*, 115–123. : <http://dx.doi.org/10.2810/324608>
- Topçu, Ç., Erdur Baker, Ö., ve Çapa Aydın, Y., (2010). Temel Empati Ölçeği Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- Tutuk A, Al D, Doğan S. (2002). Hemşirelik Öğrencilerinin İletişim Becerisi ve Empati Düzeylerinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 6(2): 36-41.
- Türk Ceza Kanunu. (2004, 12 Ekim). *T.C. Resmi Gazete* (Sayı: 25611). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Türkmen SN, Özdemir Ç, Akyol T. Alkol ve madde bağımlılığı tedavi ve eğitim merkezi (AMATEM) biriminde yatan bireylerde içselleştirilmiş damgalanma ve yaşam kalitesi. *Bağımlılık Dergisi*. 2015, 16(4), 182-191.

- Uzday, Ti. (2009), Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler, *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi, Eczacılar Birliği Yayını*, 21-22: 5-1
- Ünal, C, (1972), İnsanları Anlama Kabiliyeti, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5, 71-93.
- Üstün, B. (2001). Hemşirelik ve tükenmişlik. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 17(3), 87-96.
- van Boekel LC, Brouwers EP, van Weeghel J, Garretsen HF. Comparing stigmatising attitudes towards people with substance use disorders between the general public, GPs, mental health and addiction specialists and clients. *International Journal of Social Psychiatry*. 2015;61(6):539-549. doi:10.1177/0020764014562051
- Volkow N. D. (2004). The reality of comorbidity: depression and drug abuse. *Biological Psychiatry*, 56(10), 714–717.
- von Harscher, H., Desmarais, N., Dollinger, R., Grossman, S., & Aldana, S. (2018). The impact of empathy on burnout in medical students: new findings. *Psychology, health & medicine*, 23(3), 295-303.
- Warden, D., & MacKinnon, S. (2003). Prosocial Children, Bullies and Victims: An Investigation Of Their Sociometric Status, Empathy and Social Problem-Solving Strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(3), 367–385.
- Wirkus, L. (2015). Level of occupational stress of court probation officer and style of coping with stress. *Current Issues in Personality Psychology*, 3, 214–228.
- Williams, C. A. (1989). Empathy and burnout in male and female helping professionals. *Research in Nursing & Health*, 12(3), 169-178.
- Wispe, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a world is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2); 314- 321

- Yıldırım, A. (2005). *İlköğretim Okul Yöneticilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Becerileri ile Çatışma Yöntemi Stratejileri Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, İ., (1992). “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri ile Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 128-139.
- Yıldırım, M. Y. (2015), *Madde Bağımlılığı*. Bitirme Tezi. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.
- Yıldız, A., Çiçek, İ., & Şanlı, M. E. (2018). Sağlık çalışanlarında tükenmişliğin belirleyicileri: sigara ve alkol kullanımına etkisinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 126-132.

EKLER

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Yaşınız

- 20-30
 31-40
 41-50
 50+

Cinsiyetiniz

- Kadın
 Erkek

Eğitim Düzeyiniz

- Lisans
 Yüksek Lisans
 Doktora

Lisans sonrası akademik eğitiminizin konusu

- Bağımlılıkla ilgili
 Bağımlılıkla ilgili değil

Meslek Grubunuz

- Psikolog
 Sosyal Çalışmacı
 Sosyolog
 Öğretmen

Denetimli serbestlik uzmanı olarak çalışma süreniz

- 1-4 yıl
 5-8 yıl
 9-12 yıl
 13 yıl ve üzeri

Denetimli serbestlik uzmanı olduğunuz süre boyunca bağımlılık yapıcı madde kullanan yükümlülerle çalışma durumunuz

- Çalıştım
 Çalışmadım

Denetimli serbestlik uzmanı olduğunuz süre boyunca aşağıda yer alan bürolarda çalışma durumunuz ve toplam çalışma süreniz

☐ Değerlendirme ve planlama bürosu	☐ 0-6 ay ☐ 7ay-1yıl ☐ 1yıl-2yıl ☐ 3yıl-4yıl ☐ 5yıl ve daha fazla
☐ Eğitim ve iyileştirme bürosu: ☐ Bireysel ☐ Grup ☐ Seminer	Toplam süreyi işaretleyebilirsiniz. ☐ 0-6 ay ☐ 7ay-1yıl ☐ 1yıl-2yıl ☐ 3yıl-4yıl ☐ 5yıl ve daha fazla
☐ Çocuk hizmetleri bürosu	☐ 0-6 ay ☐ 7ay-1yıl ☐ 1yıl-2yıl ☐ 3yıl-4yıl ☐ 5yıl ve daha fazla
☐ Koruma kurulları bürosu	☐ 0-6 ay ☐ 7ay-1yıl ☐ 1yıl-2yıl ☐ 3yıl-4yıl ☐ 5yıl ve daha fazla
☐ İnfaz İşlemleri Değerlendirme Komisyonu	☐ 0-6 ay ☐ 7ay-1yıl ☐ 1yıl-2yıl ☐ 3yıl-4yıl ☐ 5yıl ve daha fazla

Mevcut çalıştığınız büro

- Değerlendirme ve planlama bürosu,
 Eğitim ve iyileştirme bürosu: Bireysel Grup Seminer
 Çocuk hizmetleri bürosu
 Koruma kurulları bürosu
 İnfaz İşlemleri Değerlendirme Komisyonu

Mevcut çalıştığınız büroda ne kadar süredir çalışıyorsunuz?

- 0-6 ay
 7ay-1yıl
 1yıl-2yıl
 3yıl-4yıl
 5yıl ve daha fazla

Gün içinde görüştüğünüz/ilgilendiğiniz ortalama yükümlü sayısı

- 0-5
 6-10
 11-16
 17-32
 33 ve daha fazla

Denetimli serbestlik uzmanı olmayı isteyerek mi seçtiniz?

- Evet
 Hayır

Çalışma ortamından memnun olduğunuz hususlar

- Fiziksel koşullar
 Ast - üst ilişkisi
 İş arkadaşlarının uyumu

En verimli çalıştığınızı düşündüğünüz büro

- Değerlendirme ve planlama bürosu
 Eğitim ve iyileştirme bürosu: Bireysel Grup Seminer
 Çocuk hizmetleri bürosu
 Koruma kurulları bürosu

İnfaz İşlemleri Değerlendirme Komisyonu

Madde bağımlılığı ile ilgili bir eğitim aldınız mı?

- Hayır
 Eğitim görülen kurumdan
 Hizmet içi eğitim
 Seminer/Sempozyum/Kongre
 Diğer?...

Sigara kullanıyor musunuz?

- Hiç kullanmadım
 Denedim
 Bıraktım
 Ayda bir paket
 Haftada bir paket
 Hemen hemen her gün bir paket

Alkol kullanıyor musunuz?

- Hiç kullanmadım
 Denedim
 Bıraktım
 Ayda bir yada daha az
 Ayda 2-4 kez
 Haftada 2-3 kez
 Haftada 4 ya da daha fazla

Madde kullanıyor musunuz?

- Hiç kullanmadım
- Denedim
- Bıraktım
- Ayda bir yada daha az
- Ayda 2-4 kez
- Haftada 2-3 kez
- Haftada 4 ya da daha fazla

Ailenizde alkol kullanım bozukluğu olan veya tedavisini görmüş birisi var mı?

- Yok
- Evet var tedavi oldu.
- Evet var tedavi olmadı.

Ailenizde madde kullanım bozukluğu olan veya tedavisini görmüş birisi var mı?

- Yok
- Evet var tedavi oldu.
- Evet var tedavi olmadı.

**Bağımlılık Yapıcı Madde Kullanan Bireylere Yönelik Tutum ve Davranışlar
Ölçeği**

Ölçekte yer alan her soru için o ifadeye katılma derecenizi gösteren kutuya X işareti koyunuz.

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Tamamen Katılmıyorum
1. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler tehlikeli insanlardır.					
2. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylerle arkadaşlık kurmak istemem.					
3. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerin sözüne güven olmaz.					
4. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler herhangi bir işte çalışmamalıdır.					
5. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireyler toplumda tehlike arz ederler.					
6. Bağımlılık yapıcı madde kullanmak bir hastalıktır.					
7. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylerin topluma değil sadece kendilerine zararı vardır.					
8. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler saygısızdırlar.					
9. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler toplum içinde serbest dolaşmamalıdırlar.					
10. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler kendi hayatları ile ilgili doğru kararları alamazlar.					
11. Bağımlılık yapıcı madde kullanan biriyle günlük aktivitelerimi gerçekleştirebilirim.					
12. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerle sohbet edip ilişki kurabilirim.					
13. Ailemde bağımlılık yapıcı madde kullanan birisi olsa, utanırım.					

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Tamamen Katılmıyorum
14. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerden uzak durmaya çalışırım.					
15. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylere anlayışlı davranabilirim.					
16. Bağımlılık yapıcı madde kullananların karakterlerinin zayıf olduğunu düşünürüm.					
17. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerin suç işleme olasılığı daha fazladır.					
18. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylerin kullandığı maddeyi bırakacağına inanmam.					
19. Kişinin bağımlılık yapıcı madde kullanıyor olması aile içindeki rol ve sorumluluklarını yerine getirmesine engel değildir.					
20. Kişinin bağımlılık yapıcı madde kullanıyor olması iş yerindeki sorumluluklarını yerine getirmesine engel değildir.					
21. İş hayatında bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilere önemli pozisyonlar verilmesini uygun bulmuyorum.					
22. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler tedavi olmuş olsalar da düşük pozisyonda çalışmaya devam etmelidirler.					
23. Bağımlılık yapıcı madde kullanan insanların psikolojik sorunları vardır.					
24. Bağımlılık yapıcı madde kullanan bireylerle muhatap olmamaya çalışırım.					
25. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişilerden korkarım.					
26. Bağımlılık yapıcı madde kullanan kişiler kullandıkları maddeyi bırakmak için tedavi olmak istemezler.					
27. Ne kadar tedavi edilirse edilsin bağımlı olan birinin iyileşmesi mümkün değildir.					

Empatik Eğilim Ölçeği

Ölçekte yer alan her soru için o ifadeye katılma derecenizi gösteren kutuya X işareti koyunuz.

	Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsızım	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1. Çok sayıda dostum var.					
2. Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.					
3. Sıklıkla kendimi yalnız hissederim.					
4. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan rahatlamış olarak ayrılırlar.					
5. Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir.					
6. Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim.					
7. İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.					
8. Birisiyle tartışırken bazen, dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevap üzerine yoğunlaşır.					
9. Çevremde çok sevilen bir insanım.					
10. Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım.					
11. Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur.					
12. İnsanların çoğu bencildir.					
13. Sinirli bir insanım.					
14. Genellikle insanlara güvenirim.					
15. İnsanlar beni tam olarak anlayamıyorlar.					
16. Girişken bir insanım.					
17. Bir yakınıma derdimi anlatmak beni rahatlatır.					
18. Genellikle hayatımdan memnunum.					
19. Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatırlar.					
20. Genellikle keyfim yerindedir.					

Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Ankette işinizle ilgili tutumları yansıtan ifadeler yer almaktadır. Size uygun olan kutuya X işareti koyunuz.

	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
1. İşimden soğuduğumu hissediyorum.					
2. İş dönüşü ruhen kendimi tükenmiş hissediyorum.					
3. Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.					
4. İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.					
5. İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere sanki insan değilmiş gibi davrandığımı hissediyorum.					
6. Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.					
7. İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.					
8. Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.					
9. Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.					
10. Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.					
11. Bu işin giderek beni katılaştırmasından korkuyorum.					
12. Çok şeyler yapabilecek güçteyim.					
13. İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.					
14. İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.					
15. İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.					

	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
16. Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yaratıyor.					
17. İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir ortam yaratırım.					
18. İnsanlarla yakın çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissedirim.					
19. Bu işte kayda değer birçok başarı elde ettim.					
20. Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.					
21. İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum.					
22. İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini ben yaratmışım gibi davrandıklarımı hissediyorum.					